

ה"הגנה" לדרך

עשר נקודות
בדרכו של ארגון
ה"הגנה"

מאת
נעמה אוחנה-ארום

תוכן עניינים

מבוא 4

חלק ראשון

בים, ביבשה ובאוויר - התחלות לחילות

- 1 - עושים בית ספר - ה"הגנה" והחינוך 8
- 2 - סירה בשלולית - ה"הגנה" והים 19
- 3 - דע לאן אתה הולך - מודיעין וסיירות ב"הגנה" 31
- 4 - גדל לך כלב! - הכלבים בשירות ה"הגנה" 47
- 5 - כשלגמל יהיו כנפיים - ה"הגנה" באוויר 54

חלק שני

בני אדם ואדמה

- 6 - ה"הגנה" בעיר הלבנה - על פעילות הארגון בתל-אביב 64
- 7 - אל ראש ההר - קשרי ארגון ה"הגנה" והדרוזים 73
- 8 - גשר על פני תהום - פעילות ניצולי שואה חברי ה"הגנה" באירופה 81
- 9 - ה"הגנה" בגינה - עצים ופרחים בקו החזית 90
- 10 - שתו מים! ה"הגנה" וקווי המים 98

מקורות נבחרים 108

ה"הגנה" לדרך

עשר נקודות בדרכו של ארגון ה"הגנה"

מאת

נעמה אוחנה-ארום

עריכה לשונית: **שירה מרמורשטיין אלישע**
עיצוב גרפי: **זאב אלדר**
דפוס:

משרד הביטחון
ההוצאה לאור

משרד הביטחון
אגף משפחות, הנצחה ומורשת
יחידת המזיאונים

משרד הביטחון - אגף משפחות, הנצחה ומורשת
יחידת המורשת והמזיאונים

מזיאון
ה"הגנה"
ע"ש אליהו גולומב

מוקדש בהערכה לבני התקופה,
היודעים את ערכו של צ'יזבט

וגם

להורי - יובל, שידע לספר; וחמדה, שיודעת להקשיב

מבוא

האש בערה נמוך, מטילה אור וצללים על פני היושבים סביבה. ריח הקפה הניס את הקור הצורב של הלילה, ואת העייפות שהותירה אחריה המשמרת. מרחוק ייללו תנים ובהקו אורות יישוב. זה היה רגע טוב לסיפור.

חיבור זה לא בא לתאר את תולדות "ארגון ה"הגנה" העברי בארץ ישראל, אשר קם בשנת 1920; זאת עושים בהצלחה חיבורים רבים וטובים אחרים. מטרתו של ספר זה היא להאיר את קשריו של ארגון ה"הגנה" לנושאים מוכרים פחות, צבאיים ואזרחיים כאחד. קובץ זה של מאמרים קצרים ומגוונים נועד לפתוח פתח לתקופת המנדט הבריטי בארץ, במהלכה פעל ארגון ה"הגנה" - אותו ארגון צבאי עממי ובלתי לגלי, אשר שירת את היישוב היהודי ואת מוסדותיו הלאומיים, והפך עם קום המדינה לבסיסו של צבא ההגנה לישראל.

הספר כולל שני חלקים. הראשון עוקב אחר ראשיתם של חילות שונים: החינוך, הים, המודיעין, שירות הכלבים ושירות האוויר. פרקים

אלה כוללים גם הסברי בסיס קצרים לכמה מנקודות המפתח בתקופה, כמאורעות תר"פ (1920), "המרד הערבי", "הספר הלבן" ועוד. חלקו השני של הספר עוסק בנושאים אזרחיים יותר, בקשרי הארגון לארץ ולאנשיה. הוא פותח ב"עיר הלבנה", היא תל אביב; מעפיל אל ראש ההרים, אל כפרי הדרוזים בארץ ובסביבותיה; מרחיק אל מעבר לים, למחנות העקורים באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה; וחוזר לארץ עצמה, לחקלאות, לצמחים ולמקורות המים. בכך יצית, בתקווה, את דמיונו של כל מתעניין - אוהבי הטיסה או אבק הדרכים, החולמים על פרחים או על רעמי התותחים, וחובבי הספרא והסייפא גם יחד.

תודה עמוקה ושמחה שלוחה לחבריי בצוות מוזיאון ה"הגנה" בהווה ובעבר, המספרים את סיפור הארגון לקהל הרחב; תודה והערכה שלוחות גם לאנשי ארגון חברי ה"הגנה", העמלים על שימור הזיכרון ועל הסיוע לוותיקי ה"הגנה" באשר הם. ותודה מעומק הלב לחברי צוות הארכיון לתולדות ה"הגנה", השומרים על ים הספרים והעדויות מאותה תקופה ומנווטים בו ביד אמונה. בלעדיהם לא יכול היה ספר זה להיכתב.

חלק ראשון

**בים, ביבשה ובאוויר -
התחלות לחילות**

פרק ראשון עושים בית ספר - ה"הגנה" והחינוך

"נוער, שמע! מישוהו אי שם אוחו את מאזני חיינו בידיו... בשעת הצורך, השלך עצמך על כף המאזניים! השלך עצמך בכוח ובאומץ. זה יכריע - המאזן ישתנה!"

(יצחק שדה, "מסביב למדורה", 1946)

פסל האריה השואג, תל חי - מאוסף תמונותיה של ברכה פולד
(באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

ביום י"א באדר, באביב 1920, נפלה חוות תל-חי. זמן קצר לאחר מכן הותקף הרובע היהודי בירושלים. על רקע ההלם הקשה שהיכה ביישוב היהודי בעקבות גל מאורעות זה, הוקם כוח מגן חדש, עממי ורחב - הוא ארגון ה"הגנה". אליהו גולומב, אחד ממייסדי הארגון ומפקדו הבלתי רשמי, קבע שלא ייתכן שרק קבוצה מסוימת ביישוב תהיה אחראית לביטחון, אלא כולם. כולם - בנים ובנות, קיבוצניקים ועירוניים, עולים חדשים וישנים, חילונים ודתיים, צעירים ומבוגרים - נקראו להתנדב לארגון; או כמו שנקבע באושיות ה"הגנה", "כל עברי ועבריה מגיל 17 ומעלה". הארגון הוכפף למרות אזרחית - בתחילה, זו של הסתדרות העובדים, והחל משנות השלושים הוכפף למרותם של המוסדות הלאומיים של היישוב - הסוכנות היהודית והוועד הלאומי. לימים נקבע סמלו, חרב וענף זית, והמנונו - התקווה. מטרת ה"הגנה", לדברי גולומב, הייתה "הכנת האנשים לקראת הסכנות העלולות להיות צפויות לנו; הכנת גרעינים שיוכלו להפוך את כולנו, את כל הדור הצעיר בארץ, לחיל לוחם בשעת הצורך". אולם כך הצטרפו לארגון גם חברים שאין להם מושג בלחימה... ומכאן עלה הצורך בהכשרה ובקורסים. כבר בשנת 1921 נפתח קורס ראשון שמטרתו הכשרת מדריכים. אלו, כך תוכנן, יאמנו את חברי הארגון בירושלים, תל אביב וחיפה. חלק גדול מהקורס התמקד בתרגילי

סדר וצעידות, ולכן כינו אותו בצחוק "קורס הקומדיאנצ'קים". עם הזמן הלכו הקורסים והשתפרו, ובשנת 1925 נפתח קורס שדאות על הכרמל, לאימון מדריכים בני העיר שלא הכירו את השטח הפתוח. הוא כונה "קורס איטליה", מאחר שמשותתפיו סיפרו למכריהם שהם נוסעים לחופשה באיטליה, כדי לשמור על קיום הקורס בסוד. ובכל זאת נעשתה רוב ההדרכה בתקופה זו באופן אישי, תוך כדי שגרת העבודה, כשהמפקדים הוותיקים מכשירים את המצטרפים הצעירים. הדברים הפכו רציניים יותר כמה שנים לאחר מכן, עם החרפת המתח בארץ במהלך "המרד הערבי", בשנים 1936 עד 1939.

במהלך שנות השלושים, עם התגברות האנטישמיות באירופה והאצת העלייה לארץ - ועל רקע ההקצנה בעמדות ההנהגה הערבית בארץ, שעליה יסופר בפרק השלישי בספר זה - גבר והלך המתח הלאומי בארץ ישראל. ביום 15 באפריל 1936, בדרך המאובקת העוברת בטול כרם, הותקפה משאיתם של ישראל חזן וצבי דנברג, והשניים נרצחו. פעולות נקם ואיבה, רובן הגדול כנגד יהודים, פשטו בארץ כולה. עשרה ימים לאחר מכן קם "הוועד הערבי העליון", לאיחוד פעולתן של המפלגות הערביות השונות, והציג בפני הממשל הבריטי שלוש דרישות: הפסקת העלייה היהודית, הפסקת קניית הקרקעות בידי יהודים, והפיכת ארץ ישראל למדינה עצמאית ערבית. עד שתתקבלנה דרישות אלו הוכרזה בקרב הציבור הערבי שביתה כללית, והפגנות פרצו ברחבי הארץ כולה. ההתקפות פגעו עתה לא רק ביישובים ובשכונות יהודיות, אלא גם במרחב שבין היישובים - השדות, הדרכים, קווי המים והחשמל. הארץ שותקה. בשלב זה הדליק יצחק שדה מדורה. ערב ערב, מאז פרוץ "המרד הערבי", ספגה שכונת בית וגן בירושלים מטחי ירי מגבעה סמוכה. כשהגיע לשכונה יצחק שדה - אחד הבולטים במפקדי ה"הגנה", ששמו אז עוד היה יצחק לנדוברג - קבע את מפקדתו במאפייה שבקצה השכונה. באותו ערב

החלו יריות. שדה יצא עם בחור נוסף, ויחד ראו שהחוליה היורה ממוקמת היטב על גבעה מלאת ערימות אבן ושיחים (היה זה הר הרצל של ימינו). אי אפשר היה לגרשה משם. מחר, החליט, נחכה להם שם. ואכן, עם רדת השמש ביום הבא, עלו אל הגבעה. "המצב השתנה בתכלית", תיאר שדה בספרו מה חידש פלמ"ח. "היתרון היה לצידנו. הערבים שניסו להתקרב גורשו, ובאש הותקפה הפעם לא בית וגן, אלא עין כרם..."

פעולה ראשונית זו הייתה תחילתה של "הנוודת הירושלמית", ששאפה להגן לא על שכונה מסוימת, אלא על המרחב. "נוודות" נוספות קמו, גם קודם לכן, באזורים אחרים; על בסיס אלה יקומו "פלוגות השדה", שמטרתן לעשות כך בכל רחבי היישוב. בסופו של "המרד הערבי", במהלך 1939, יוקם על בסיס אלו "חיל השדה" (חי"ש), ככוח שנועד לפעילות מרחבית. בהתארגנות לקראת מלחמת העצמאות, יהווה החי"ש את הבסיס לחטיבות המרחביות - ביניהן גולני וגבעתי - הקיימות בצה"ל עד היום. התפיסה שהנחתה את הפעילות המרחבית של ה"הגנה" כונתה במהלך המרד הערבי "היציאה מהגדר": אין לחכות לתוקף ביישוב עצמו, אלא לצאת, גם בלילה, ולפוגשו במרחב. וכאן חשיבות האימון, ולצידו החינוך, שבהם ראה יצחק שדה חלק בלתי נפרד מתורת הלחימה. דבר ראשון - האימון: יש ללמוד את המרחב ואת אופן התנועה בו. סיור שלא הוכן מראש יהיה צפוי למארב. כל מפקד, תיאר שדה, צריך היה לתכנן בכל שבוע שבעה מסלולי סיור שונים באותו האזור, כדי להטעות את היריב והאורב, וגם בכדי לחמוק מעיני המשטרה הבריטית. השטח נלמד גם דרך המפה וגם דרך הרגליים - בקריית ענבים החלו לקיים קורסים קצרים לאימוני לילה, שאותם עברו המגינים הצעירים של אזור ירושלים לצד מפקדיהם. הדברים נקלטו. רוח חדשה נייערה בין המגינים, סיפר שדה, וסיכם: "התברר שהאקטיביות מתאימה יותר לאופי המגינים שלנו". אבל כאן, לצד האימון המעשי והצבאי, עלה יסוד שני, והוא שאלת החינוך.

רדפנו אחרי התוקפים, נכנסנו לכפרם... מה נעשה? במי נפגע?

נפשנו בכוח, בנשק. אנו תוקפים את הכנופיות, אנו רודפים אחריהן. אבל אנחנו מתנגדים לרצח אנשים נקיים, אנו שוללים מעשי נקם בערבים חפים מפשע."

תכני החינוך ב"הגנה" העמיקו בתקופה זו, והחלו להגיע ליותר ויותר אנשים, למשל, לבני הנוער. אומנם גם קודם לכן חברו בני נוער לפעולות ה"הגנה" - צעירי הערים שימשו שליחים וקשרים, וצעירי הכפרים עשו הכול, משמירה בשדות ועד מרדף אחרי שודדים. בכפרים החל הדבר זמן רב לפני שקם הארגון. יגאל פייקוביץ', שגדל במסחה, היא כפר תבור, סיפר שאת יום בר המצווה שלו אין הוא זוכר, מאחר שבאותו היום נתן אביו אקדח בידיו, ושלחו לשמור בלילה בחלקת שדה מרוחקת. כשהבחין הנער בן השלוש עשרה בכמה דמויות שהגיעו לגנוב תבואה בחסות החושך, קרא לעברן אזהרה ואף ירה מעל ראשיהן, כפי שלימדו אביו. אך במקום להיעלם, עמדו הגנבים ופתחו לעברו באש... יגאל הצעיר החליט לתפוס עמדה ולהשיב - ואז, תיאר, נשמע מהצד צרור קללות בערבית במבטא רוסי כבד ורעם ירי רובה. ראובן, אביו, הגיח לעזרתו, והגנבים ברחו על נפשם. שנים לאחר מכן יפעל יגאל פייקוביץ', הוא יגאל אלון, תחת פיקודו של יצחק שדה בפלוגותיו. לנוער, לפי שדה, היה הכוח לחולל את השינוי - ברוח ה"הגנה", ביישוב ובעם. שנים לאחר מכן קרא שדה לנוער מעל דפי העיתון: "נוער, שמע! מישהו אי שם מחזיק את מאזני חיינו בידיו, וכפות המאזניים עולות ויורדות, יורדות ועולות. על הכף האחת - שואת ישראל, תקומת ישראל ומלחמת ישראל. ועל הכף השנייה - תכני מסחר ופוליטיקה. והתכנים, משקלם כבד מאוד. בבוא השעה, השלך עצמך על כף המאזניים. השלך עצמך בכוח ובאומץ! זה יכריע - המאזן ישתנה!"

בהדרגה, עם התגברות המתח הביטחוני בארץ, התרחבה ההדרכה

תיאר איש שירות הידיעות של ה"הגנה" באזור ירושלים, שמואל (זיאמה) דיבון: "צריך היה לקחת בחשבון שפגיעה סיטונית ולא סלקטיבית במרכזים ובכפרים ערביים עלולה ללכד את שורותיהם ולהרחיב את אזורי העימות. הכוונה הייתה לאפשר לפגוע בעת הצורך במטרות מוגדרות בתוך יישובים ערביים שהיו מרכזי פעילות נגדנו, וכן באישים ובמפקדים, ולהימנע ככל האפשר מענישה קולקטיבית." גם וינגייט, הקצין הבריטי אשר פעל באותן שנים עם ה"הגנה" והקים את "פלגות הלילה המיוחדות", תמך באותה עמדה - יש לצמצם את מספר האויבים, לנהוג ביד רכה עם אלה שאינם מעורבים במעשי איבה, אך ביד חזקה מאוד כנגד לוחמי חוליות "המרד הערבי".

כך, תיאר שדה, כשהחלו להתגבר פעולות מיקוש הדרכים, יצאו חברי "פלוגות השדה" לפעולות נגד. "היינו מפוצצים את בית המוכתר בכפר שנתן מחסה לחבלני האויב. והיינו נוהגים להרחיק קודם לכן את התושבים - למנוע קורבנות חפים מפשע." פעולה ממוקדת כזו קשה לביצוע גם מבחינה מעשית, וגם מבחינה נפשית: חברי ה"הגנה", שיישוביהם מותקפים וחבריהם נהרגים, צריכים עתה שלא להשיב במוקש על מוקש, בפיצוץ על פיצוץ, בירי חסר אבחנה. האם זו דרך הפעולה הנכונה? הדעות בקרב היישוב נחלקו. הכינוי שדבק בדרך פעולה זו, "הבלגה", התפרש גם כפסיביות, כפחדנות, כחוסר פעולה. אך זו הייתה הדרך שהכתיבה ההנהגה האזרחית של היישוב, וחברי ה"הגנה" צריכים היו לעיתים לשכנע את עצמם, וגם זה את זה, בנכונותה. דוד בן-גוריון, יו"ר הסוכנות היהודית ולמעשה ראש ההנהגה האזרחית של היישוב, יצא נגד עצם הכינוי: "הקו אשר נקטנו בו, אין המילה 'הבלגה' הולמת אותו, נאם בכינוס בשנת 1938, באמצע המרד הערבי, 'אין אנו מבליגים כלל, אלא עומדים על

הצבאית גם לבתי הספר. בשנת 1939 נוספו בכל הארץ שעורים מיוחדים - "חינוך גופני מורחב" (חג"ם) - ללימוד שדאות וסיירות, לוחמה במקל ועוד. הייתה זו מסגרת חוקית, כהכשרה צופית. במקביל לה קמה גם מסגרת נוער חשאית כחלק מארגון ה"הגנה" - גדודי הנוער, הם ה"גדנ"ע". אלה קמו בשנת 1941, ובאימוניהם למדו בני הנוער, פרט לאיתות ולשדאות, גם שימוש באקדח, ברובה וברימון. וכאן התעוררה בעיה חינוכית: הדבר יכול היה להידרדר לחינוך לאלימות, לשנאה חסרת סיבה. באותם ימים בארצות אחרות הפכו מסגרות נוער למרכזים לתנועה הפאשיסטית באיטליה, לתנועה הנאצית בגרמניה ועוד. על רקע זה יצאה "פקודת הנוער" של ה"הגנה", בקיץ 1940. לפיה, לקח ארגון ה"הגנה" על עצמו את "האחריות הכוללת להכשרת הנוער העברי בארץ להגנה על היישוב, על המפעל הציוני ולהתפתחותו של הכבוד העברי"; ובמקביל, הודגש, חשוב שהאימון "לא ישחית את נפש הנוער, ויחנכו לאלימות ולמשמעת עיוורת".

בסוף תקופת המאורעות, בשנת 1939, הוקמה לה"ד, לשכת ההדרכה, שעשתה מהפך בתחום ההדרכה בארגון ה"הגנה". היא הכשירה מדריכים אזוריים, גיבשה את תורת הלחימה בחוברות הדרכה מקצועיות ובנתה תוכניות מקיפות לכל הקורסים. בכך שאפו ליצור תיאום בין סניפי ה"הגנה" ביישובים השונים, ולהפוך את הארגון לכלל ארצי. במהלך מלחמת העולם השנייה גברה הפעילות החינוכית בארגון, והפעם במסגרת הפלמ"ח - פלוגות המחץ של ה"הגנה". חברי הפלמ"ח, שעל הקמתו יסופר עוד בפרק הבא, חיו בשגרה מפרכת של אימונים ועבודה. בכל חודש התאמנו שבועיים, ועבדו שבועיים בקיבוץ שבו חנו. יצחק שדה, מפקד הפלמ"ח, הרחיב עוד את פעילותו החינוכית. מה שהתחיל בשיחות מסביב למדורה ב"נודדת" וב"פלוגות השדה", הפך עתה מאורגן יותר. צצו מש"קי החינוך הראשונים - "קציני ההסברה", שהיו אחראים

גם על פעולות הלימודים לחיילים ולמפקדים, וגם על שבירת השגרה השוחקת של אימונים ועבודה. הם ארגנו פעילויות רציניות, כמו הרצאות בנושאי ציונות וחדשות היום מפי מרצים כאליהו גולומב, משה סנה, יגאל אלון, גולדה מאיר ונוספים; וגם פעילויות של כ"ף - קומוציצים עם יצחק שדה וחברו המשורר נתן אלתרמן, הופעות, ערבי קולנוע ושירה, ערב סיפורים מפי מפקדי אוניות מעפילים, ועוד. המטרה הייתה כפולה: מצד אחד, להעשיר את חינוכם של הפלמ"חניקים, שרבים מהם השתתפו באימונים ובפעולות במקום ללמוד באופן מסודר. ומצד שני, שאף שדה ש"רוח הפלמ"ח" תחדור ללב העם; בעקבות מפגשים בין הפלמ"חניקים לבין משוררים, סופרים ועיתונאים, קיווה כי אנשי הרוח יושפעו מהנעשה בשורות הלוחמים הצעירים, ילמדו מהם, ויעבירו את הדברים הלאה לכל אנשי היישוב.

ההוראה וההסברה חצו את גבולות הארגון, ובשנים הבאות פרצו גם את גבולות הארץ. בסוף מלחמת העולם השנייה השתלבו רבים מחברי ה"הגנה" במאמץ לסייע לניצולי השואה. חלקם קרובי משפחה ורובם זרים מוחלטים זה לזה, בני ארצות אחרות ודוברי שפות שונות, אבל כולם אחים. הרעיון היה לא רק למצוא את האנשים ולעזור להם בדרך, אלא גם להרים את המורל, ללמד עברית ולספר על הנעשה בארץ. במקומות רבים באירופה צצו "בתי ספר" שבהם לימדו כל דבר, ובעיקר ליבו את הרצון לחיות, ולהגיע לארץ ישראל. אחד הבסיסים הללו קם בצפון איטליה - בית ספר ל"הכשרה צופית", שהיה למעשה מחנה אימונים של הפלמ"ח. נאספו אליו שישים וחמישה בני נוער, בניס ובנות שהיו ילדים בתחילת המלחמה, והצליחו לשרוד את השואה. מה מלמדים חבר'ה כאלה? איך נכתוב מערכי שעורים? סיפר חיים כהנא, ראש ה"תרבותניקים" במחנה: "היה לנו זמן להתכונן, אבל לא היה אפילו ספר אחד. במשך חודש ימים, עד בוא החניכים, ישבתי וכתבתי מהראש

במרחב ירושלים סערו הקרבות כבר מפרוץ המלחמה, והמשיכו עד תומה; הלוחמים על הדרך לירושלים היו בחלקם אנשי "הגנה" מאומנים, וברובם צעירים וחסרי ניסיון. ובין כל אלה התרוצץ פלמ"חניק אחד שלא היה לוחם טוב במיוחד... היה זה בני מרשק, קצין החינוך של חטיבת "הראל".

כתירוץ להצטרף לפלוגות הלוחמות על הדרך לירושלים, מצא בני שתי מרגמות ואסף סביבו יחידה של רגמים; בלילה נלחם, וביום יצא להיפגש עם הלוחמים. "הוא היה זה שהביא את תמונת המצב אל הלוחמים", סיפר על אודותיו אחד המפקדים, "הוא היה מבקר בכל מחלקה, כל משלט, כל מוצב, מסביר, מעודד, עוזר. בלילה יצא לקרב, ביום היה מתרוצץ במשלטים... היה לו הכישרון לחיות במקביל את כל הרמות - לחיות את

אימוני הליכת זיקית בגדנ"ע (באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

- דקדוק עברי, הוראת תנ"ך, ידיעת הארץ, תולדות ישראל...עד היום אני המום מהחוצפה שלנו... " עם זאת העיר כי מאוחר יותר הצליחו להשיג ספרים מספריית ה"בריגדה היהודית" ברומא, והתברר שעשו עבודה לא רעה בכלל. אך היה מדובר ביותר מהעברת חומר יבש או אימון צבאי. האתגר האמיתי היה רגשי, ועל אודותיו יסופר עוד בפרק השמיני בספר זה. לא בלי קשיים הצליחו הקורסים להגיע לסיומם, וחניכיהם הפכו מגינים ואנשי מקצוע. רבים מהם העפילו ארצה, וחלקם נשארו באירופה, להדריך נוספים. אך הדי המאבק שהתחולל באותו זמן בארץ הגיעו לאירופה. רעמי המרי העברי ותגובות הבריטים טלטלו לא רק את החניכים, אלא בעיקר את המדריכים: עם הגעת השמועות על גל המעצרים והחיפושים הרחב שביצעו הבריטים בקיץ 1946, הוא "השבת השחורה", מספר חיים כהנא שעבודת ההדרכה הפכה קשה פי כמה: "התלבטנו - איך נסביר לחניכים שיש עתיד לצינות? שכל זה יחלוף ואנחנו ננצח? שהם יעלו לארץ ויחיו שם כיהודים חופשיים? בקיץ '46' זה היה לגמרי לא מובן מאליו - אנו בעצמנו בקושי האמנו בזה."

אך האמונה נותרה חזקה, הן של המדריכים והן של חניכיהם. במלחמת העצמאות יעמדו אלה ואלה, ותיקי ה"הגנה" וניצולי השואה, להגן על המדינה שטרם הספיקה לקום. החינוך והמורל יהפכו עתה חלק חשוב מכוחו של הלוחם.

במהלך שנת 1947 כבר היה תחום ההדרכה בין המפותחים ביותר בארגון: חברי לשכת ההדרכה כתבו מערכי הדרכה לקורסים בכל מקצוע אפשרי - עבור סיירים, אלחוטנים, מקלענים, מפקדי מחלקות, נהגים וגם טבחים (כולל הרצאות על תורת התפריטים, על "עוגות וחשיבותן כתוספת לארוחה", ועוד...). אנשי ההסברה שאפו להגיע לכל חבר מחברי הארגון, ולקשר בין העורף לחזית.

פרק שני סירה בשלולית - ה"הגנה" והים

"אנו הולכים לים, ושום דבר לא יעכבנו!"
(מאיר דיזנגוף ב"יום הים", תל אביב 1936)

נחזור לימים שבהם הים, ולא האוויר, היה הדרך שבה הגיעו רוב האנשים ממקום למקום. בריטניה של תחילת המאה העשרים הייתה מעצמה ימית אדירה. חשוב היה לה לשלוט בערי הנמל שבמזרח הים התיכון, ובעיקר באזור תעלת סואץ, דרכה עברו הספינות הבריטיות ללב האימפריה, הוא הודו. שאיפה זו לשלוט בחופים הייתה אחת הסיבות החשובות לכיבוש ארץ ישראל בידי הבריטים במהלך מלחמת העולם הראשונה. במקביל, מאחר שרוב מישור החוף בארץ בתקופה התורכית היה בלתי מעובד, ומרובה ביצות וקדחת, קל יותר היה לקנות את אדמותיו; כך הפך החוף, כבר מסוף המאה התשע עשרה, לאזור חשוב של התיישבות יהודית. על רקע זה בלתי נמנע היה שארגון ה"הגנה" יגיע גם הוא אל הים. ההתחלה, כתמיד, הייתה קטנה. בשנת 1925 עלתה לארץ קבוצת חברים מברית המועצות, שחלומם היה הים - יישוב החופים, דייג, וככלל "כיבוש הים". ארגון ה"הגנה" מיהר לאמץ אותם. בסיועו קנו סירת משוטים קטנה, לה קראו "החלוץ", התיישבו בשפך נהר הירקון, והחלו להתאמן בשיט, בבנייה ובתיקון של סירות. השיא היה הפלגה במפרשית מתל אביב עד חיפה (!). ההתחלות הקטנות התפתחו והלכו, ואגודות ימיות קמו לאורך החופים. השיט החל לסייע גם בהתיישבות. במהלך "המרד הערבי", 1936-1939, החלו יישובים יהודיים לקום בשיטת "חומה ומגדל": בשל סכנת המתקפה שריחפה מעל כל יישוב חדש ומרוחק, עלה הרעיון להקים את היישוב במהירות, להקיפו בחומת עץ ולהציב במרכזו מגדל תצפית,

המלחמה בירושלים, את המלחמה בכל הארץ, ואת גורל העם היהודי..."
ראיתו הרחבה של בני סייעה ללוחמים להיזכר, בתוך כל השחיקה והקושי, במטרה שעבורה הם לוחמים: "הדבר הפשוט לכאורה הופך, עם הסיפור, לחלק במבצע כולו - ואז זו לא פעולה סתם, או פיצוץ מקרי, אלא אבן פינה בהיסטוריה!"

לא רק המילים שאמר השפיעו, סיפרו על אודותיו, אלא הצורה שבה דיבר, והדרך שבה חי. הוא היה שלם עם דבריו, ולחם לעשות כל מה שתבע מאחרים לעשות. בסופו של דבר, האנשים הם העיקר, והם הבסיס לכל המעשים הגדולים. עם שלם, כתב הרצל, לא ינוע ויתעורר בגלל כוח או כסף, גם לא בגלל פחד; רק רעיון יוכל להעירו. והחיוך הוא, בבסיסו, כוחו של הרעיון.

לבין חצר כינרת. את הבדידות שברו חברי עין גב בעזרת סירה: בכל בוקר הייתה יוצאת סירתם לטבריה, העיר הגדולה, וחוזרת בערב. השמועה פשטה ביישובי הגולן, וחברי עין גב נכוננו לצרף נוסעים להפלגות. כל אחד צריך היה להגיע לעיר לסיידורים, וכך יצא שתושבי הרמה הסורית - דרוזים, צ'רקסים ונוספים - היו באים לקיבוץ בערב, ישנים בחדר האורחים ("מדאפה") שבנו החברים, ויוצאים עם הסירה שהפליגה בחמש בבוקר. אש "המרד הערבי", שסערה באותם הימים בארץ כולה, לא הגיעה לאזור זה. למעשה היה שם שקט עד כדי כך, שכאשר גדל היישוב וצריך היה לבנות צריפים נוספים, פירקו את החומה ובנו מקרשיה בתים. אך בשאר הארץ התזז המרד ניצוצות שפגעו בכל תחום, כך למשל בנמל יפו.

השביתה הכללית שעליה הכריזה ההנהגה הערבית בתחילת המרד, באפריל 1936, שיתקה את הארץ. המשק הערבי היה משולב במשק היהודי, ולכן עם תחילת השביתה לא היו פקידיים במשרדי הדואר והממשלה, לא נהגים ולא חוצבים, ולא מפעילי נמל. יפו, הנמל הראשי בארץ באותה תקופה, היה הנמל שממנו יוצאה התוצרת החקלאית לאירופה (מכאן, תפוזי Jaffa!) ועתה הושבת לחלוטין. נמל חיפה, שנפתח בשנת 1933 ויהפוך לנמל הראשי עבור הבריטים בארץ, אומנם קיים, אך כדי להגיע אליו ממרכז הארץ צריך היה לעבור בקלקיליה וטול כרם, באמצע המרד. הימים ימי אביב, התפוזים עוד מעט נרקבים, והנמל סגור...

...אז נבנה נמל! ב-15 במאי 1936 הושג אישור מהשלטונות הבריטיים להקים מדרום לשפך הירקון "מזח ארעי לפריקת סחורות"; זאת כי המושל התעקש שלא לקרוא למקום "נמל". מחשש שהאישור יבוטל בלחץ ערבי החלו לבנות כבר למחרת היום. ספינה נושאת מלט הגיעה מיוגוסלביה לשפך הירקון, ולמרות הים הסוער עמלו עובדים ומתנדבים רבים לפרוק את המשא, בעזרת סירותיהן של האגודות הימיות. כשהובאו

כך שיוכל לעמוד במתקפה כבר בלילה הראשון לקיומו. הראשון ביישובים אלו היה תל עמל (כיום, ניר דוד), שהוקם בנר שלישי של חנוכה תרצ"ז, 10 בדצמבר 1936; אחריו קמו בשיטה זו עשרות יישובים נוספים. אחד מאותם יישובים היה תלוי לחלוטין בים. היה זה קיבוץ עין גב.

קיבוץ עין גב קם כנקודת "חומה ומגדל" על החוף המזרחי של הכינרת ב-6 ביולי 1937, יום לפני פרסום דו"ח ועדת פיל. דו"ח זה, שתוכנו נודע להנהגת היישוב מבעוד מועד, כלל הצעה בריטית לפתרון המאבק היהודי-ערבי בדרך של חלוקת הארץ לשתי מדינות, יהודית וערבית. הנהגת היישוב הניחה שהגבול ייקבע על פי מיקום היישובים בשטח; על כן קם עין גב בעייתו ובמיקום זה, וזאת על-מנת לכלול את הכינרת כולה באזור ההתיישבות היהודית. כך קם יישוב מעבר לים, מנותק משאר הארץ. רק מכשיר איתות בעזרת אור השמש (הליוגרף), שהושג בעזרת קשרים עם מפקד המשטרה הבריטית באזור, איפשר להעביר הודעות בין עין גב

אימון חתירה בירקון, 1941 (באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

בכוח גדול את "המרד הערבי". עם זאת, מאחר שהמאבק היכה גלים רבים בארצות השכנות, ואף בקרב המוסלמים שבהודו, החליטו לענות על דרישות ההנהגה הערבית. כך פורסם קובץ החוקים שכונה "הספר הלבן", אשר הגביל מאוד את העלייה היהודית לארץ ואת יכולת היהודים לקנות בה קרקע, וקבע כי בעתיד תקום בארץ מדינה אחת, שתישלט בידי רוב תושביה - מכאן, מדינה ערבית. כחלק מאכיפת הגבלת העלייה, החל הצי הבריטי לסייר בחופים לא רק כדי למנוע הברחות נשק או פעולות אלימות, אלא במצוד אחר אוניות מעפילים.

ישראל נורדן מצא עצמו בבעיה. גם ספינתו החלה לרדוף אוניות מעפילים.

באוגוסט 1939 פנה אליו לוי אברהמי, מפקד ב"הגנה" אשר היה אחראי ליחידה לפעולות מיוחדות באזור חיפה. מאוחר יותר סיפר אברהמי על לבטיו לפני הפגישה - נורדן לא היה חבר "הגנה", ונודע כאדם שרבים מחבריו היו אנגלים. האם יסכים לחבור לארגון? האם ילשין? משנפגשו, תיאר, הביט בו נורדן כמו קרא את פניו, ואמר לו בגלוי - הסתכן! אמור לי במה מדובר. אברהמי הסתכן, ושאל אותו אם יהיה מוכן לסייע לארגון ה"הגנה" להטביע את ספינתו בלב ים. לאחר מחשבה הסכים נורדן, בתנאי אחד - שהפעולה תתרחש במשמרת שלו, על מנת שיוכל להציל את אנשי הצוות. בהפלגתו הבאה העלה מוקש תוצרת בית על האונייה. בלילה שבין 8 ל-9 באוגוסט הפעיל את המוקש. ברגע הפיצוץ הספיק לשהרר את סירת ההצלה ולהעלות אליה את הצוות; אדם אחד נהרג, הוא מפקד הספינה. נורדן עצמו נפצע בפיצוץ. מעורבותו בפעולה לא התגלתה; הוא אף קיבל ציון לשבח מטעם הבריטים, על אומץ ליבו. אולם לאחר טביעת "סינבאד II" העבירו הבריטים את היהודים אשר שירתו במשטרת החופים לשירות בכוחות המשטרה היבשתית. עם זאת, ישראל נורדן לא עזב את

שקי המלט הראשונים, רקדו סביבם הורה במים. יהודים אנשי סלוניקי, פועלי נמל מנוסים, באו מעבודתם בחיפה לעזור בעשייה. למרות ניסיונות חבלה בסירות, ואף ירי על העובדים, הוקם באותו לילה מזח פצפון. בתל אביב הוכרו יום חג, "יום הים", וראש העיר מאיר דיזנגוף נאם בו בלהט: "לא נוזו מחוף תל אביב. אנו מתחילים לאט, עושים מזח... פה יהיה נמל גדול, שממנו תצאנה ספינות לעולם, ולנוער שלנו נוסף תפקיד חי - נמל, ספינות, דיוג - עולם חדש! יבואו עולים, תבואנה סחורות, תישלח תוצרת הארץ... אנו הולכים לים, ושום דבר לא יעכבנו!"

בנמל החדש, על סיפון האונייה "הר ציון", נוסד "החבל הימי לישראל" (1937), כארגון גג לכל האגודות הימיות שצצו בארץ קודם לכן. לאלה היו כשישים מפרשיות, ואף כמה סירות מנוע. בתקופה זו נוסד גם בית הספר הימי בחיפה (1938), שהכשיר קציני ים לשרת בצי הסחר; על אוניות סחר אזרחיות צברו האנשים ניסיון שיועיל להם לאחר מכן, בפעולות גלויות וחשאיות.

גם על סיפון האוניות הבריטיות שירתו בני היישוב. "המרד הערבי", שבמהלכו פעלו חוליות ערביות נגד יישובים יהודיים ובסיסים בריטיים גם יחד, הביא לשיתוף פעולה קרוב בין היישוב היהודי לבין הבריטים. רבים מבני היישוב הצטרפו לשורות המשטרה הבריטית, וכונו "נוטרים"; כך זכו באימון ובנשק חוקי, וגם באפשרות להגן על יישוביהם בגלוי. ביניהם היו שהצטרפו גם לשורות המשטרה הימית. ישראל נורדן, שעלה זמן מה קודם לכן מהולנד ואהב את הים, היה אחד מהם. הוא שירת כמכונאי על סיפון ספינת המשטרה החדשה והמהירה "סינבאד II", אשר שמרה עם צוותה על הנמלים ועל ספינות הסחר, ומנעה הברחת נשק לחוליות המרד. אך במהלך שנת 1939 קרבה סערה חדשה לחוף הארץ, היא מלחמת העולם השנייה. הבריטים, חוששים מהמלחמה המאיימת לפרוץ, דיכאו

הים, והקשר עם הבריטים רק עמד להתחזק. כשפרצה מלחמת העולם השנייה הפכו הבריטים מיריב מוחלט ליריב יחסי - הם אומנם פרסמו את "הספר הלבן", אך לחמו כנגד הנאצים.

רבים מבני היישוב ומבנותיו התנדבו לצבא הבריטי, וביניהם התגייסו כאלף ושלוש מאות איש לצי; כך למדו להפעיל ספינות קרב, ואפילו צוללות. גם אלו שפעלו כנגד הבריטים החלו עתה לפעול בחוד החנית למענם. נורדן קיבל זימון להגיע, מכל המקומות שבעולם, דווקא למגרשי התערוכה בתל אביב. מה ולמה, לא אמרו. כשהגיע, מצא שם עוד כשלושים חברים שעברו את הקורסים הימיים של ה"הגנה", קצין חבלה בריטי וסירה אחת. החבורה קבעה בסיס בביתן הנורבגי של "יריד המזרח", שהיה מרוחק משאר ביתני התערוכה וקרוב לגדת הירקון. סירתם, "Sea Lion", הייתה סירת משטרה ששימשה בעבר למרדף אחר אוניות מעפילים; החברים שינו את שמה ל"ארי הים", ועל סיפונה החלו להתאמן משך כמה חודשים בחבלה ובנחיתה על החוף, במפגש של שני כוחות במקום מוסכם בלב ים, בחושך, בדיוק בזמן. במהלך תקופת האימונים, ביוני 1941, יצאו שתי חוליות מביניהם ל"חופש בכרתים", ולמעשה, לביצוע פעולות חבלה בשירות הבריטים כנגד הכוחות הנאציים ביוון ובכרתים. קצת קודם לכן במהלך אותה שנה, ב-18 במאי, הצטרף נורדן למבצע שמטרתו הייתה לפוצץ את בתי הזיקוק בצפון לבנון, שסיפקו דלק למטוסי הצבא הנאצי. עשרים ושלושה לוחמים חברי "ההגנה" וקצין בריטי הפליגו לפעולה זו על סיפון "ארי הים". עקבותיהם אבדו בין הגלים. אותם חברים, שכונו אחר כך "כ"ג יורדי הסירה", היו מטובי הימאים של היישוב. אובדנם היה מכה קשה, מקצועית ורגשית, לכוח הימי היהודי.

לאט לאט התאוושש הכוח הימי ב"הגנה". הקמת פלוגות המחץ ב"הגנה", הפלמ"ח, ב-15 במאי 1941, האיצה את המהלך. הפלמ"ח,

שהוקם בימים בהם היה איום מוחשי של פלישה נאצית לארץ ישראל, היה כוחה הסדיר של ה"הגנה". בעוד ה"הגנה" פעלה ברובה כצבא מילואים וחבריה עבדו בשגרה למחייבתם, דאגו למשפחתם והתאמנו כשיכלו - פעם בשבוע או שבת אחת לחודש, הקדישו חברי וחברות הפלמ"ח את כל זמנם לאימון, והפכו לכוח מקצועי שניתן להקפיצו במהירות לכל צורך. אך אז נוצרה בעיה: מתנדבים נמרצים נמצאו, אבל את הכוח צריך לממן... עזרה לא צפויה באה מצד הבריטים שחששו גם הם מפלישת הנאצים לאזור ורצו לאמן כוח מקומי לפעולות חבלה וריגול. כך אומנו חברי הפלמ"ח בתחילה על ידי הבריטים, בחבלה, בהקמת קשר מחתרתי ועוד. מאוחר יותר, כאשר חלף האיום הנאצי, ביקשו הבריטים לפזר את הכוח; ה"הגנה" שמרה את המסגרת בחשאי, בעזרת הקיבוצים. חברי הפלמ"ח עבדו בקיבוצים שונים במשך שבועיים בכל חודש, ובשבועיים הנתורים התאמנו, וכך שמרו על מוכנותם לפעולה. בדצמבר 1943 קמה בפלמ"ח מחלקה ימית, שעל בסיסה תקום הפלוגה הימית - הפלי"ם - באפריל 1945. קורסים ימיים נערכו בשדות ים, בקיסריה, בעין גב ובחופים נוספים; בשנת 1945 אף נפתח קורס חובלים בטכניון בחיפה. עתה כבר לא נעשה הדבר בשיתוף פעולה עם הבריטים. להיפך: האימון, הלימוד ומיפוי החופים נעשו בחשאי, בכדי להביא עולים נוספים לארץ, מתחת לאפו של היריב - הוא הצי הבריטי.

לאחר מלחמת העולם השנייה הגיעו ימאי ה"הגנה" לחופים רחוקים. סוכני "המוסד לעלייה ב", האגף ב"הגנה" האחראי על העלייה הבלתי חוקית, הגבירו פעולתם באירופה בניסיון למצוא דרכים ביבשה ובים בכדי להביא את ניצולי השואה אל הארץ, על אף מגבלות העלייה של "הספר הלבן". על המסע היבשתי - "הבריחה" - עוד יסופר בפרק השמיני בספר זה; וכאן ניגע במסע הימי - ה"העפלה". במסווה של הפלגה ליעד בדוי, עם אספקה מעטה ואמצעי קשר מאולתרים, השיטו חברי הפלי"ם ואיתם

מקלות וברגים, במטרה להתנגד לבריטים אם ינסו להשתלט על ספינתם. והבריטים אכן היו שם - שתי אוניות מלחמה עקבו אחרי הספינה במטרה לעצרה. אך הקו, אפילו כאן, לא היה מוחלט בין אויב לידיד. בדרכה בים נכנסה "מדינת היהודים" לשדה מוקשים ימיים. שתי המשחתות הבריטיות שעקבו אחריה אותתו לה הצעה של נתיב מילוט. מפקד הספינה החליט לפעול לפיו. הנתיב היה נכון; הספינה יצאה מהשדה בשלום, ואפילו אותה תודה לבריטים. אך מנגד ברור היה למעפילים ולצוות שלעם היהודי אין בית אחר בכל העולם כולו, פרט לארץ ישראל. על כן, לאחר איתות התודה לבריטים, התכוננו הכל לעימות שידעו כי יפרוץ. כשקרבו לחוף הארץ הקיפו שלוש משחתות בריטיות את "מדינת היהודים" בניסיון להעלות עליה חיילים. אחרי התחמקות של כמה שעות החלו להפגז את האונייה בפצצות של גז מדמיע ובסילוני מי ים חזקים. אבל "מדינת היהודים" הייתה כזכור שוברת קרח... היא פנתה בפתאומיות וניגחה בחרטומה המשוריין את אחת המשחתות. התרגיל לא עזר; החיילים הבריטים הצליחו לעלות על סיפונה, ואחרי קרב קצר חיבלו במנוע וגררו אותה לחיפה. שם, על "רציף הדמעות" שבנמל, הועברו המעפילים לספינות גירוש ששטו אל מחנה המעפילים בקפריסין. "מדינת היהודים" הישנה והמתפרקת נזרקה על קצה שובר הגלים במפרץ. אך סיפורה, כמו סיפור מעפיליה, לא נגמר בזאת: נפגוש בהם שוב עם קום מדינת ישראל.

צי הצללים של ההעפלה ומאמצי סוכני המוסד לעליה בחלו לגבש את דמותו של חיל ים של ממש. פרט לאוניות המעפילים, שהושגו בכל דרך, ניסו להשיג גם ספינות קרב. אפרים אילין, סוחר ואיש ה"מוסד לעליה ב", ידע שכוחה הימי של ה"הגנה" לא יוכל להיבנות על משחתות - צריך היה משהו קטן, ממזרי, ולא יקר... הוא יצא לצפון איטליה, לבדוק אם נשאר משהו מהנשק הימי הסודי של האיטלקים, שכונה "סירות ההתנפלות". היו אלה סירות קטנות ושטוחות שיכלו לחמוק מתחת לרדאר ולעבור

ימאים מנוסים ממדינות אחרות - יהודים ושאינם יהודים - שישים ושש ספינות מעפילים לכיוון ארץ ישראל, ועל סיפונן רבבות אנשים. נעקוב אחר מסלולה של אחת מאותן הספינות.

Northland, שוברת קרח ישנה שפעלה בגרינלנד במהלך מלחמת העולם השנייה, נקנתה על ידי אנשי "המוסד לעלייה ב". שמה הפך ל"צפונית"; התוכנית הייתה להעלות עליה 1,700 מעפילים בחוף בולגריה, ולנסות להביאם לארץ. בסופו של דבר עלו על סיפונה 2,664 אנשים, ביניהם מאה וחמישים תינוקות. בספטמבר 1947 שינתה את שמה ל"מדינת היהודים" ויצאה לדרך. מעפילי הספינה התחלקו לצוותים האחראים על סדר, ניקיון, אוכל, ועוד; ארבע מאות איש נוספים אספו

ספינת המעפילים "מדינת היהודים", 1947, לימים אח"י אילת (באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

מעל רשתות ומכשולים ימיים, ובחרטומה של כל אחת חבית חומר נפץ. הרעיון היה שאדם אחד נוהג בספינה, ובמרחק קצר מספינת האויב קופץ ממנה למים; סירת ההתנפלות ממשיכה בדרכה למטרה, מתנגשת בה ומטביעה אותה בפיצוץ. אפרים מצא את המפעל שייצר אותן, נטוש כמעט ועל סף פשיטת רגל, ובחצרו המון גרוטאות מעניינות. אך כשביקש לקנות כמה מהן נתקל בסירוב. הסירות האלה שימשו את הצי האיטלקי במלחמה, אמר מנהל המפעל, והאיטלקים הרי הובסו. בסוף המלחמה אולצו להשמיד את כל הסירות ולא לייצר עוד כמותן, ודאי שלא למכור אותן. אבל אלה רק גרוטאות, אמר אפרים, וחוף מזה אני לא קונה אותן למטרות צבאיות - אני מתכוון להפוך אותן לסירות מרוץ ולמכור אותן לעשירים במצרים. מנהל המפעל הביט באפרים, חייך, והסכים. כך נקנו למעלה משלושים סירות התנפלות; המפעל ניצל מפשיטת רגל והישוב זכה בכוח מחץ ימי.

במהלך מלחמת העצמאות, ב-17 למרץ 1948, הוקם על בסיס כל אלה "השירות הימי", הוא אבי חיל הים. כשהצליחו הכוחות היהודיים להשתלט על חיפה, באפריל 1948, מצאו על קצה שובר הגלים את מה שנותר מספינות המעפילים. טכנאי חשמל וימאים עלו על סיפונה המקומט של "מדינת היהודים", ובמשך כמה ימים של עבודה מאומצת בחום אדיר, הכשירו אותה להיות אוניית חיל הים הראשונה. הציבו עליה שני תותחים קטנים (20 מ"מ) וגם צינור פח גדול, שיראה מרחוק כמו קנה מרשים של תותח. שבוע לאחר הכרזת העצמאות יצאה שוברת הקרח הישנה ממל חיפה, ושמה "אח"י אילת". עד לימים אלה משמש שם זה את ספינות הדגל של צה"ל!

גם סירות הנפץ נכנסו לפעולה. חברי "החוליה הימית", היא חוליית החבלה הימית שבפלי"ם, התאמנו בהפעלתן בכינרת ובחופי יפו. כבר

מראשית האימונים הבינו שיש לשנות את דרך הפעולה; בעיקרון, היו אמורים לשוט אל ספינת האויב, לקפוץ מהסירה ברגע האחרון ולתת לה להפליג הלאה ולהטביע את היעד. ומה אחר כך? שאלו אנשי ה"הגנה" את איש חיל הים האיטלקי, שהדריך אותם בשימוש בסירות. אחר כך? חייך המדריך - נתפסים על ידי חיילי האויב, מוסרים מספר אישי ויושבים בשבי. אנשי החוליה הבינו שכאן יש לשנות את השיטה. אחת הסירות הפכה לסירת איסוף, שתחלץ את הלוחמים בסוף הפעולה. כדי למצוא אותם בים בלילה, קיבל כל לוחם כובע שעליו פנס שאותת באור אולטרה-סגול, שנקלט במשקפת מיוחדת על ידי המחלצים.

בשלהי מלחמת העצמאות, בלילה שבין 22 ל-23 באוקטובר 1948 יצאו כנגד שתי ספינות מצריות בסמוך לחוף הארץ. האחת מהן הייתה ספינת הדגל של הצי המצרי, "האמיר פארוק". שתי סירות נפץ התכוננו להפליג נגדה ונגד הספינה שולת המוקשים ששטה לידה. יוחאי בן-נון יצא בסירת נפץ נוספת, כגיבוי. שני חבריו יצאו להטביע את האוניות - ואז הבחין יוחאי ששתיהן שטות לכיוון אותה הספינה! השניים, זלמן אברמוב ויעקב ורדי, הטביעו בהצלחה את "האמיר פארוק", אך האוניה השנייה נותרה שלמה, האירה בזרקורים את פני המים ופתחה באש. יוחאי הזניק את הסירה שלו נגדה. הכל השתבש: המצוף שאיתו היה אמור לקפוץ מהסירה נתקע, החבל שלו הסתבך, המצרים ירו לעברו והזמן הלך ואזל... בנס הצליח לקפוץ מהסירה, רגע לפני שפגעה במטרתה. ההדף העיף אותו לאחור. לבסוף הצליחה סירת האיסוף לחלץ את השלושה בשלום. הפעולה נחשבה הישג אדיר - יוחאי בן נון, שיהפוך מאוחר יותר למפקד חיל הים, קיבל בעקבותיה את עיטור הגבורה. חברי "החוליה" יהו את הבסיס שממנו יקום בינואר 1949, הקומנדו הימי הוא "השייטת". ואכן, לא הספינות היו אלה שקבעו את גורל המלחמה, אלא האנשים שהשיטו אותן. סיפר יוסף דרוו, איש "החוליה", על ויכוח שהתלקח בין החברים

פרק שלישי דע לאן אתה הולך - מודיעין וסיירות בארגון ה"הגנה"

"באותן שנים דיברו על יריבינו בה"א הידיעה - עמדו מולנו 'הערבים', 'הבדואים', 'הפורעים'... אבל מולנו עומדים לא הערבים, אלא ערבי אחד מסוים מאוד, היושב אי שם במארב ויורה. עלינו לדעת מיהו. עלינו להיות מסוגלים לזהותו ולפעול נגדו".
(עזרא דנין, איש שירות הידיעות)

הפעילות המודיעינית בימי ה"הגנה" נעשתה בחלקה במוסדות אזרחיים ובחלקה במסגרת ארגון ה"הגנה" עצמו. בתוך הארגון פעלו שירות הידיעות (הש"י) שהתמקד בערביי הארץ, והמוסד לעלייה ב, שפעל מחוץ לגבולותיה. הגבולות בין המוסדות והתפקידים השונים היו מעורפלים, ולעיתים שירת אותו אדם בכמה מהם בו-זמנית. אווירת העממיות והכלליות שבארגון הקשו מאוד על שמירת הסודיות, ומצד שני - היו הכיסוי הטוב ביותר... כך, למשל, עניין ביטחון הקשר בביתו של המנהיג העליון, אליהו גולומב.

ביתו של גולומב בלב תל אביב שימש כמפקדה בלתי רשמית, וישיבות רבות בנושאי התיישבות, העפלה והשגת נשק התקיימו בחדר עבודתו. הייתה זו מרפסת שנסגרה, וחלונותיה פתוחים לחצר האחורית. יהודה ארזי, שהיה איש "שירות הידיעות" והמוסד לעלייה ב, סיפר מאוחר יותר שהיה עובר בחצר ומציץ פנימה, ולפי האנשים שישבו עם אליהו היה יודע בדיוק מה מתרחש: "הנה דוידקה נמרי - ספינת מעפילים צריכה להגיע.

במהלך המלחמה: "עלתה ההצעה לקחת סירה פשוטה, להעמיס עליה 300 ק"ג חומרי נפץ, ואיש משלנו ינהג בה ויתנגש במשחתת. ככה הסיכוי לפגיעה גבוה... השיבו - 'לא! האדם הוא נשקנו, ונשק אין משליכים'. וזו כל תורת החוליה על רגל אחת - נשקנו עלום ויקר, נשקנו הוא רוח האדם".

הנה אהרונצ'יק עירוני - ברור, הגיע משלוח נשק... "דוד גולומב, בנו של אליהו, סיפר שבעיתות מחסור בנייר לשימוש בשירותים, היו בני הבית משתמשים בדפי נייר ישנים, ובישבו בשירותים, כילד, יכול היה לקרוא להנאתו את טיטות סיכומי הישיבות שנערכו בחדר הסמוך. עם זאת, הבית לא נראה כמרכזו של ארגון צבאי חשאי, ועל כן גם לא נתגלה. "האם ידעה הבולשת הבריטית על הבית הזה?" שאל משה שרת את יהודה ארזי שנים אחר כך, אי שם בשנות החמישים. ארזי שירת במשטרה הבריטית, והכיר את דפוסי פעילותה מבפנים. "הם בוודאי תפסו כי יש פה משהו, השיב ארזי, "אבל אף פעם לא ידעו בעצם מה יש פה, מהנעשה פה."

אך אם נחפש את תחילתה של הפעילות המודיעינית נצטרך לצאת מהעיר, ולחזור שנים רבות לאחור, לימי ארגוני השמירה הראשונים. חזותם הערבית של השומרים היהודים מראשית המאה העשרים ניכרת לעין בכל תמונה מתמונות התקופה. אך היה זה הרבה מעבר ללבוש ולשפם; חברי הארגונים "בר-גיורא" ו"השומר" למדו, ורצו ללמוד, מהשומרים הערבים. כך למדו ערבית, למדו את המנהגים, אימצו את הלבוש, ושאלו ללמוד גם ערכים, כל זאת כחלק מהמאמץ ליצור דמות של יהודי שאינו בן הגולה, אשר יודע ומכיר את הארץ - יהודי חדש. ערנותם הרבה ופעילותם בשטח הפכו את השומרים למודעים מאוד לכל נושא המודיעין. בתקופה זו, סוף שלטון האימפריה העות'מאנית, בה טרם פרץ המאבק הלאומי על הארץ במלוא עוזו, התמקדה פעולתם במישור הפילי, כמעקב אחר שודדים ורוצחים באזורים שבהם שמרו. קשריהם והבנתם את השכנים הערבים סייעו להם בכך. דרך קשרים אלו הצליחו "לכבוש" תחום נוסף, פרט לשמירה - את המרעה.

בעידודו של צבי בקר, איש בר-גיורא, יצאו שלושה מצעירי השומרים ללמוד מרעה אצל הבדואים בגליל התחתון. בשנת 1913 החלו הם ועוד

אחד עשר צעירים וצעירות לרעות את עדרי היישובים העבריים באזור; מאוחר יותר, בשנות השלושים, פעלה בעידודו של אלכסנדר זייד "קבוצת הרועים". עם העדר יכולים היו הרועים להגיע לכל מקום, לאסוף מידע טקטי, ואף לקשור קשרים עם עמיתיהם הרועים הערבים. כך בימי "המרד הערבי" (1936-1939), בפעילותו של הרועה פרנטו קליין. במהלך עבודתו באזור עמק חפר הכיר קליין רועה ערבי מבוגר, שלא התחתן מאחר ולא היה לו כסף למוהר. הציע לו קליין - "אם תביא לנו ידיעות על הנעשה במחנה קאוקג', שם על ההר ממול, ניתן לך כסף ותוכל סוף סוף לקנות אישה!" הרועה הסכים בתנאי שיספקו לו חמור ושני ארגזי ירקות. ארגון ה"הגנה" הסכים לעמוד בהוצאה, והרועה החל למכור ירקות במחנה חייליו של פאוזי אל-קאוקג' - קציין צבא מטריפולי שבלבנון, אשר אסף מתנדבים מארצות ערב ויצא בראשם לסייע לכוחות "המרד הערבי" כנגד השלטון הבריטי והיישוב היהודי. כוחותיו חנו באותם ימים בהרי השומרון. הרועה המבוגר היה יוצא השכם בבוקר עם חמורו העמוס, מוכר ירקות לחיילי קאוקג', ואחר יורד לעמק ונפגש עם חברו קליין, לדווח לו. כשחזר יום אחד עם ידיעה על כוונה לתקוף במקום מסוים, הועברה הידיעה במהירות לבריטים. אלה הצליחו לפגוע קשות בכוחות קאוקג' - ניצחון מודיעיני גדול. בסופו של דבר אכן השיג אותו רועה די כסף למוהר והתחתן בכפרו בשמחה גדולה; הוא המשיך ושמר על קשריו עם אנשי היישוב היהודי גם בימים הבאים.

בתקופה שעברה בין שני סיפורי המרעה הללו, בין צבי בקר בשנת 1913 לבין פרנטו קליין בשנות השלושים, עברה הארץ שינוי מהותי: המנדט הבריטי החל; המאבק הלאומי היהודי-ערבי התעורר בה, והגביר עד מאוד את הצורך בהגנה ובמודיעין. נציין לרגע ליישוב השכן כדי לראות איך נראו הדברים בצד הערבי.

בתקופה התורכית חיו גם ערביי ארץ ישראל תחת שלטון זר, שהרי התורכים אינם ערבים. אך יסוד חשוב איחד בין שני העמים, והוא האסלאם. כך, למרות שהייתה פעילות פוליטית ערבית כנגד האימפריה העות'מאנית, בדרישה למתן סמכות רבה יותר לערבים ומעמד רשמי לשפה הערבית - לא היה מרד פעיל נגדה בארץ ישראל. גם כאשר קמו הבריטים לכבוש את הארץ מידי התורכים, במהלך מלחמת העולם הראשונה, נותר היישוב הערבי בארץ שקט. אך בזמן המלחמה נוצרו קשרים בין הבריטים לבין מושלים ערבים נכבדים מחוץ לארץ ישראל, בחצי האי ערב. במגעים שהתפתחו בין מושל מכה, השריף חוסיין בן עלי, לבין המושל הבריטי במצרים, הנרי מקמהון, דרש חוסיין הכרה בעצמאות הארצות הערביות בתמורה להצטרפותו לצד הבריטי במלחמה כנגד התורכים. ביום 24 באוקטובר 1915 כתב מקמהון לחוסיין מכתב ובו הצהרה מטעם ממשלת בריטניה, המסכימה לדרישתו, וסיכם: "ברית קבועה ונצחית קיימת, שהשלכתה המיידית היא סילוק התורכים מארץ הערבים, ושחרור העמים הערביים מעול התורכים." אך על גבולו המוגדר של השטח הערבי העצמאי לא רצו הבריטים להתחייב. ארץ ישראל יכולה הייתה להיחשב כנכללת באזור זה, או להימצא מחוצה לו. יהושע פורת, אשר חקר את ראשיתה של התנועה הלאומית הערבית-פלסטינית בארץ ישראל, ציין כי המגעים לא הגיעו לסיום, ולמכתב מקמהון לא היה תוקף רשמי; ועם זאת יוחסה להם משמעות רבה בתקופה מאוחרת יותר. אך עתה בחר חוסיין להצטרף לצד הבריטי עוד בטרם סוכמו המגעים, ובנו פיצל יצא בראש כוח ערבי לסייע לצבא הבריטי. כך כבשו את עבר הירדן, והתקדמו צפונה לדמשק. במקביל אירעה גם ההתנדבות היהודית לצבא הבריטי במסגרת "הגדודים העבריים", ניתנה הצהרת בלפור, והצבא הבריטי כבש את מרחב ארץ ישראל עצמה.

בכך השתנה המצב בארץ מקצה לקצה.

אומנם, הבריטים ידעו שמבחינה דתית הם נכנסים לשדה מוקשים, שכן מאז מסעות הצלב לא שלטו נוצרים בארץ ישראל. על כן הודיעו עם כניסתם לירושלים על שימור המצב הדתי הקיים באתרים הקדושים. אך עצם שלטונם בארץ היווה שינוי. בריטניה היא מעצמה דמוקרטית, ועל כן הושווה מעמד הנוצרים והיהודים למעמד המוסלמים; הידיעה על הצהרת בלפור, מעורפלת ככל שהייתה, פשטה בארץ והעירה תקווה עצומה מצד אחד וחשש עצום מצד שני. אגודות לאומיות ערביות, משותפות לנוצרים ולמוסלמים, קמו החל משנת 1918 ביפו, בירושלים ובערים נוספות, כדי להביע התנגדות כלפי התנועה הציונית. דרישתן המרכזית הייתה שארץ ישראל תישמר כחלק מסוריה הערבית, בה שלט באותו זמן פייצל בן חוסיין. על רקע זה גבר המתח בגבול הצפון - מתח שהתפרץ עם נפילת תל-חי, בי"א באדר תר"ף, 1 במרץ 1920.

חודש אחרי כן התפוצץ אותו מתח לאומי גם בירושלים. מנקודת מבט מודיעינית, אי אפשר לומר שהיישוב לא עשה דבר. ועד הצירים, ההנהגה האזרחית של היישוב היהודי עם תחילת המנדט, שלח מבעוד מועד את זאב ז'בוטינסקי ואת פנחס רוטנברג להקים ועד הגנה לירושלים. בנוסף הקים ועד הצירים את "משרד הידיעות", לאיסוף מידע. אולם זה לא עסק בכמה חומר נפץ יש באיזה כפר, או במי יתקוף את מי. "משרד הידיעות" אומנם עקב אחרי האגודות הלאומיות הערביות, אך מטרתו המרכזית הייתה בעלי האדמות הערבים: מיהם? היכן האדמות שבבעלותם? כמה ירצו בעדן, ואיך כדאי להוריד את המחיר? בעקבות גלי המאורעות, ועם קום ארגון ה"הגנה", גבר המאמץ לאיסוף מסודר של חומר מודיעיני. אופיו המגוון של הארגון סייע באיסוף המידע. יהודים דוברי ערבית, אשר גדלו לצד שכניהם הערבים והכירו את תרבותם ואת שפתם, אספו מידע בעזרת קשרים ופעולות ריגול; כך, למשל, אהרן-חיים כהן ועזרא דנין, אשר חברו לש"י. במקביל, הפכו חובבי הטיוולים והשטח לסיירים, אשר

אספו מידע על אודות תוואי השטח. סיפרה הסיירת אביבה רבינוביץ' על ילדותה בעמק יזרעאל: "הייתי רצה לשדות, אוספת בדרך התולים וכלבים ומתעכבת ליד כל מיני צמחים... את כל שעות הפנאי שלי ביילתי בחיק הטבע." זאב זריז, שנוולד בפולין, הפך מאוחר יותר לסייר של קיבוץ גלאון. סבו, סיפר, עבד בכריתת עצים ביערות פולין: "בעומק היער אין יום ואין לילה, וצריך להתמצא ללא השמש או הכוכבים. חוש ההתמצאות שפיתחתי ביערות פולין עזר לי רבות, לפני ובזמן מלחמת העצמאות..."

הצורך בהבנת הצד השני ובאיסוף מידע על אודותיו הלך וגבר במהלך שנות העשרים, עם הקצנת עמדתה של ההנהגה הערבית סביב דמותו של מחמד אמין אל-חוסייני אשר כונה "חאג' אמין". מחמד אמין, בן לחמולת אל-חוסייני המיוחסת מירושלים, הפך בתמיכת הבריטים למופתי - הוא פוסק ההלכה - של העיר. אומנם במהלך מאורעות 1920 היה חאג' אמין אחד הפעילים הבולטים, ועל כך נשפט שלא בפניו למאסר, אך מאז קיבל חנינה ושב לארץ, ועתה התחייב בפני הנציב העליון כי אם ימונה למופתי יפעל לשמירת השקט בעיר. כך זכה במשרה רמה זו באביב 1921. ואכן, כשפרץ גל המאורעות הקשה של אותה שנה, בירושלים דווקא נשמר השקט. מעמדו של אמין כבן ברית רב ערך התבסס בעיני אנשי הממשל הבריטי. כאשר יצרו מוסדות מנהליים, כחלק ממיסוד שלטונם בארץ, הקימו הבריטים את "המועצה המוסלמית העליונה"; זו הייתה אחראית על ניהול ענייני הדת של העדה המוסלמית. החל מינואר 1922 עמד חאג' אמין בראשה. בכישרון רב תרגם את הסמכות הדתית לעוצמה פוליטית: כוחו למנות דרשנים, שופטים ופוסקי הלכה בכל רחבי הארץ, ושליטתו בכספי ההקדשים הדתיים, יצרו לו בני ברית רבים. אלה הפכו לתומכיו - ה"מג'לסיין", אנשי המועצה, היא המועצה המוסלמית העליונה. מנגד, אלו שלא היו תומכיו, הפכו למתנגדיו החריפים - אנשי ה"מעארדה", האופוזיציה. אך השלטון הבריטי בארץ היה שלטון דמוקרטי, והחל

מאמצע שנות העשרים החלו להיערך בארץ בחירות. מחנהו של חאג' אמין, שעוצמתו גברה בשנים הקודמות, החל סופג מפלות. בבחירות לנציגי המועצה המוסלמית העליונה (1926), לעיריות (1927), ולגוף ההנהגה הערבית האזרחית - הוועד הפועל הערבי (1928) - גברה מאוד עוצמתה של האופוזיציה. חאג' אמין פנה למקור הכוח השני בתפקידו; הרי אין הוא רק מנהלן בכיר, אלא מנהלן דתי בכיר. כך החל לעורר את הנושא הדתי, ולקושרו למאבק הלאומי.

ב-1 בנובמבר 1928 נפתחה בירושלים ועידה אסלאמית גדולה, שמטרתה הגנת הר הבית מפני השתלטות יהודית. כ-500 נציגים השתתפו בה, מארצות ערביות ומוסלמיות רבות. המאבק הנקודתי בין שתי תנועות לאומיות על ארץ ישראל הפך בהדרגה למאבק כלל ערבי, וכלל אסלאמי. במקביל הלך והוקצן המתח ברחובות. מעל רחבת הר הבית נבנתה זאוויה, בית תפילה לדרווישים, ונערכו בה טקסים רועשים במיוחד; החיכוכים שמאו ומעולם התקיימו בין שתי קהילות דתיות בעיר צפופה הפכו חדים ואלים יותר. בקיץ שלאחר מכן, אוגוסט-אב 1929, הגיעו הרוחות לנקודת הרתיחה. אך מבחינה מודיעינית, היה היישוב היהודי קצת יותר מוכן. סיפר אברהם איכר, ממפקדי ה"הגנה" שפעלו בירושלים: "חבר שלנו, אהרן-חיים כהן, היה יוצא פעמיים ביום לחצר המסגד, מטה אוון ושומע על הנעשה..." כהן, שגדל בירושלים, עבד כפועל דפוס בשכונת מוסררה ודיבר ערבית שוטפת. תיאר איכר "שירותיו לא סולאו בפז, ועל ידו ידענו פחות או יותר על כל המתהווה. ביום שישי פרץ המון לרחובות, אבל בין המתפרצים היה גם אהרן, ולכן ידענו בדיוק מתי יגיעו. כשהתקרב המון הערבי לשער ציון יצאנו לקראתם, פתחנו עליהם באש והם התפורו..."

אך במקומות אחרים בעיר וביישוב פגעו מאורעות תרפ"ט (1929)

עם ערביי האזור; כן עודד יישובים מרוחקים להקצות חדר אחד שישימש כחדר אורחים ("מדאפה"), ובו ייערכו פגישות עם בני היישובים הערביים השכנים, כנהוג בחברה הערבית.

ועתה, בעקבות מאורעות תרפ"ט, עברה גם החברה הערבית שינוי. בקרב ההנהגה המדינית, הגיעה השפעתו של חאג' אמין לשיא; ובמקביל קם וניעור יסוד נוסף, שהשפעתו תלך ותגבר - ה"מג'אהדין", הם "לוחמי מלחמת הקודש", חברי כנופיות הטרור. הבולטת והאידיאליסטית ביותר הייתה זו של איש הדת בן סוריה, ששמו מהדהד בארץ עד ימינו, השיח' עז אל-דין אל-קסאם. שאיפתו הייתה לסלק בדרך האלימות את היהודים ואת הבריטים מהארץ, ולבסס בה שלטון אסלאמי טהור. לשם כך הפיץ רעיונותיו בדרשות, ובמקביל הקים בחשאי את כנופייתו, "היד השחורה". בין שנת 1930 לשנת 1935 ביצעו חבריה מספר פעולות רצח ממארב כנגד יהודים באזור חיפה וסביבותיה, וכן פעלו נגד מנהיגים ערבים מתונים. משהתגלה אל-קסאם ונהרג בידי כוח בריטי גדול, ביום 21 בנובמבר 1935, סערה דעת הקהל הערבית בארץ כולה. לווייתו הפכה הפגנה המונית ונועמת - לא רק כלפי הבריטים, אלא כלפי ההנהגה המדינית הערבית שפעילותה נתפסה כחסרת ערך. גבורתו והקרבתו של אל-קסאם הוצגו כמופת. ההנהגה המדינית נסחפה על גלי המחאה הציבורית; ביום 25 בנובמבר באותה שנה ייסדו המג'לסיין והמועארדה קואליציה, והגישו תזכיר משותף לנציבי העליון. בתזכיר תבעו שלוש תביעות מהשלטון הבריטי, אשר הפכו משלב זה בסיס לדרישות הציבור הערבי בארץ: הפסקת העלייה היהודית, איסור מכירת הקרקעות ליהודים, וביסוס ממשלה דמוקרטית שתמשול בארץ כולה. כשיתעורר "המרד הערבי", באפריל 1936, יהיו אלה דרישות ההנהגה הערבית מהשלטון הבריטי.

"המרד הערבי", אשר סחף את החברה הערבית כנגד השלטונות, כוון

פגיעה קשה בתושבים היהודים. טבח נערך ביהודי חברון, צפת ומוצא; בעקבות הטבח בחברון, שבמהלכו נרצחו שישים ושבעה מבניה, חרבה קהילה זו. קהילות קטנות יותר, כקהילות עזה, שכס וג'נין, פונו על ידי הבריטים, ולא הורשו לשוב ולהתגורר במקום. הותקפו וננטשו זמנית: יסוד המעלה, עין זיתים ומשמר העמק בצפון; קהילתה היהודית של בית שאן; הר טוב, חולדה, עקרון ובאר טוביה; מגדל עדר שמצפון לחברון. בעקבות גל מאורעות חמור זה חלו התפתחויות מרחיקות לכת בארגון ה"הגנה". אחת מהן הייתה הקמתו של גוף ממשי לאיסוף מודיעין - "שירות הידיעות", או ש"י. הוא היה כפוף למחלקה המדינית של הסוכנות היהודית - ההנהגה האזרחית של היישוב. אהרון-חיים כהן הפך לחבר בש"י, וחזר ויצא למשימות ריגול בירושלים, בשווקים, במסגדים ובסמטאות העיר העתיקה. הש"י התפתח יחד עם התפתחות היישובים: במהלך שנות השלושים קמו שירותי ידיעות שונים בכל אזור בארץ, לפי הצורך והנסיבות של אותו אזור. לא הייתה שיטה מסודרת לגיוס ולהפעלה של סוכנים, וגם לא להערכה של ידיעות; תיאורי אמינות המידע היו כלליים ומשתנים, כמו "מקור יהודי מוסמך", "מוסמך בהחלט", "מקור מדויק בדרך כלל", "רציני", "בהסתייגות מה", "לא בדוק", ועוד. השאיפה התמימית הייתה ליצור תיאום בהערכת הידיעות והמקורות השונים, ולייעל את העברת המידע לכוחות המגנים. בנוסף, הפך חיוני יותר הרצון להכיר את הצד הערבי, כיריב וגם כשכן. סיפר הפרדסן עזרא דנין, אשר גדל ביפו והפך לאיש הש"י: "שליטתי בערבית, הידע הנרחב שלי באורח החיים הערבי ובתרבות המוסלמית, וכן קשריי המסועפים עם ערבים, הקנו לי מעמד ויכולת לסייע בפתרון בעיות של דו-קיום ביחסי יהודים עם ערבים, בעיות שאין מנוס מהן בתנאי שכנות קרובה." כך כללה עבודתו לא רק פעולות הסתערבות נועזות, אלא גם הסברה ולימוד בענייני היום יום. כך, למשל, פעל ליצור מצב שבו בכל יישוב יהודי יהיה "מוכתר" - חבר דובר ערבית, המכיר את התרבות הערבית - אשר יהווה איש הקשר

בתחילה על ידי ההנהגה המדינית הערבית ו'חאג' אמין בראשה. אולם חאג' אמין היה מופתי ירושלים מטעם הבריטים, וככזה, הייתה לו נקודת תורפה משמעותית: בשנת 1937, בעקבות רצח מושל מחוז הצפון לואיס אנדריוס, הודח המופתי מכל תפקידיו. עצם אזכור שמו בכל חומר כתוב או הצגת תמונתו בפומבי נאסרו על פי חוק. במקביל פוזרה ההנהגה המדינית הערבית, ורבים מחבריה הוגלו. חאג' אמין נמלט מהארץ, אליה לא ישוב עוד. המרד שהמשיך וגעש החל מתנהל בחוקים משלו; את מקום ההנהגה המדינית מילאו עתה חוליות המורדים. יובל ארנון-אוחנה, במחקרו אודות המרד הערבי, התווה את קווי פעולתן של החוליות השונות. אלו לחמו בבריטים וביהודים, אך גם זו בזו; ההנהגה הערבית ניסתה לכוון את פעולתן ממקום גלותה בדמשק, ללא הצלחה רבה. גם קצין הצבא פאווי אל-קאוקג'י, אשר הגיע לארץ בראש כוח מתנדבים זרים וכינה את עצמו בתזכירו "מפקד המרד הערבי הכללי בסוריה הדרומית, היא פלסטין", זכה לתמיכתן של חוליות בודדות בלבד, בעוד אחרות גילו כלפיו אדישות ואף עוינות. מנקודת מבט מודיעינית, נעשה האיסוף קשה יותר: אם קודם יכול היה מסתערב יהודי להיכנס למסגד או ללכת לשוק וכך לגלות מה קורה, הרי לכנופיה מאורגנת שפועלת בהרים קשה יותר לחדור. מצד שני, דווקא במצב הזה נעשה קל יותר למצוא חברים.

בתקופה זו החל איש הש"י עזרא דנין לגייס מודיעים על סמך אינטרס משותף - היו אלה אנשים אשר אוימו על ידי שכניהם, בשל סכסוך פנימי או נקמת דם בין כפרים או חמולות שונות. מודיעיו רצו בקשר עם היישוב היהודי כדי למצוא מקלט בשעת הצורך, או כדי לפגוע ביריביהם. בכך הפכו אמינים בהרבה ממודיעיהם של הבריטים, אשר סיפקו מידע תמורת תשלום. דוגמה לכך הייתה בקשר בין זיכרון יעקב לבין הכפר סינדיאני הסמוך אליה. בני סינדיאני סירבו לתת כסף לכנופייתו של אבו-דורה, ובתגובה השתוללו אנשי הכנופיה ופגעו בכפרם. אנשי סינדיאני נמלטו

לזיכרון יעקב; בני המושבה עודדו אותם להשיב מלחמה ולהגן על בתיהם, ואף סייעו להם לקנות נשק. לבסוף תפסו אנשי סינדיאני את אבו-דורה וסגנו והיכו אותם מכות נמרצות, ואחר כך העבירו מידע על המקום שבו הסתתרו. השוטרים היהודים ששירתו במשטרה הבריטית העבירו את המידע הלאה לכוחות הצבא; הצבא הבריטי יצא למבצע שבו נהרג סגנו של אבו-דורה.

במקביל שאפה ה"הגנה" עצמה לפעולה. ההחלטה לפעול בצורה ממוקדת, גם ממניעים מוסריים וגם ממניעים מעשיים, הביאה לצורך במודיעין מדויק. סיכם איש הש"י שמואל (זיאמה) דיבון, שנזכר בפרק הראשון בספר זה: "כדי להגשים את הרעיונות הללו סוכם שעלינו להתחיל בעבודה שיטתית של מיפוי צבאי, מדיני וחברתי." כך החל הפרויקט שכונה אחר כך "תיקי הכפרים", או "סקירות הכפרים". באזור בית שאן, בכרמל, בירושלים ובמקומות נוספים תועדו וצוירו יישובים ערביים. במסווה של קבוצות מטיילים חיפשו סיירי ה"הגנה" את שבילי הגישה הטובים ביותר לכל מקום; את האזורים החשובים היו מציירים, ומאוחר יותר גם צילמו. במקביל לסיירים פעלו אנשי הש"י. הסיירים התמקדו יותר בטופוגרפיה, במיקום הכפר ובפרישתו - מקורות המים, מבני הציבור ועוד; ואנשי הש"י "הערביסטים" התמקדו באוכלוסייה - מי נגד מי, קשרי הכפר עם כפרים אחרים, אילו חוליות פעלו בכפר ועוד.

בסופו של דבר דיכאו הבריטים את "המרד הערבי" ביד קשה. ריחה של מלחמה עולמית כבר עמד באוויר, והבריטים ידעו שעליהם להשיג שקט בארץ. דיכוי המרד הותיר את החברה הערבית במצב קשה מאוד: ההנהגה הוגלתה, הכלכלה נפגעה קשה ורבים נהרגו, אם על ידי הצבא הבריטי או בקרבות הקשים שבין חוליות המורדים השונות. מצד שני ידעו הבריטים שהדי המאבק בארץ הגיעו גם לארצות הסובבות - ארצות שהבריטים

היו זקוקים עתה לתמיכתן. וכך, במקביל לדיכוי "המרד הערבי", נענו הבריטים לשלוש הדרישות של מנהיגיו, במסמך שפורסם בתור "הספר הלבן", במאי 1939.

בעקבות זאת עבר תחום המודיעין ב"הגנה" שינוי נוסף: מצד אחד הפך "הספר הלבן" את הבריטים ליריב נוסף אחריו יש לעקוב; ומצד שני, מלחמת העולם שפרצה זמן קצר אחר כך הביאה לשיא את שיתוף הפעולה המודיעיני בין הבריטים ל"הגנה". הניצחונות הגרמניים המהירים הביאו להקמת הפלמ"ח, כוח של לוחמי "הגנה" צעירים, שאותם אימנו הבריטים למקרה של פלישה נאצית לארץ. האימון הבריטי סייע לחברי הפלמ"ח להרחיב את תחום הסיירות - אומנם הבריטים כמעט ולא חידשו להם דבר בתחום זה, אך באישורם הצליחו סיירי הפלמ"ח להגיע לאזורים ערביים לחלוטין, אשר היו קודם לכן מחוץ לתחום, כמו השומרון. זאת על רקע החשש הגדול שמא ישתפו ערביי הארץ פעולה עם הנאצים. סיפר הסייר אברהם (רומי) בן פורת:

"כאשר נתקלנו בערבים, היינו מעמידים פני גרמנים. אני יליד אוסטריה, והיו עוד כמה בינינו שידעו כמה מילים בגרמנית... זכור לי מקרה אחד, שלאחר שהזדהינו כגרמנים, גילינו לאחר זמן מה תהלוכה שלמה בדרך אלינו - נכבדי הכפר שיצאו לקבל את פני הבאים בכבוד הראוי להם..."

את המידע שנאסף בסיור - מפות, רישומים, דוחות - העבירו הסיירים לנציג ה"הגנה". הנציג היה מגיע עם קצין בריטי בכיר, שהיה מקבל את החומר ומשאיר בתמורה קופסאות שימורים של לוף, ואפילו חלב משומר! בין מחלקות הפלמ"ח פעלה גם "המחלקה הסורית", שחבריה דוברי הערבית יצאו לפעולות חבלה וריגול בארצות ערב; ולצידה "המחלקה הגרמנית", שחבריה דוברי הגרמנית יועדו לפעול כאשר

יכשבו הנאצים את הארץ - להסתגל לשורותיהם, לעקוב אחריהם ולחבל בפעולותיהם מבפנים.

במקביל פעל המודיעין גם כנגד הבריטים. במסגרת ש"י תל-אביב הוקמה יחידה להאזנה אלחוטית. מוניה אדם, איש שירות הקשר של ה"הגנה", הצליח לאלתר מקלטים לקליטת שידורי מורס; בקיץ 1939 הצליחו המאזינים לעקוב אחר רשת האלחוט של המשטרה הבריטית, כולל סירות הסיור שבחופים ותחנות ביקורת הגבולות, כדי לנסות להקל על מפעל ההעפלה. זמן מה אחר כך, בשנת 1940, חל מפנה - הוקם שירות הידיעות הארצי, הוא "הש"י המאוחד". מסגרת זו איחדה שלוש מחלקות - מחלקה ערבית, מחלקה בריטית ומחלקה פנימית, אשר עקבה אחרי משתפי פעולה עם הבריטים, כמו גם אחרי אנשי האצ"ל, לח"י, הקומוניסטים, ה"כנענים" ונוספים. "שירות הידיעות" היה כפוף הן להנהגה האזרחית והן לפיקוד הצבאי; פעולתו דרשה את אישור המחלקה המדינית של הסוכנות, וגם את אישורה של המפקדה הארצית של ה"הגנה". לימים יהווה הש"י את בסיסו של שירות הביטחון הכללי - השב"כ.

טווח הפעילות המודיעינית התרחב לאחר מלחמת העולם השנייה. ה"מוסד לעלייה ב" הגביר פעילותו מעבר לים, שלח את סוכניו להשיג אוניות בסתר, לזייף תעודות זהות, לשחד פקידי גבול, ליצור קשרים עם שוטרים ואפילו עם אנשי ממשל, במטרה לסייע לתנועתם של אלפי ניצולי השואה לכיוון ארץ ישראל. הם אשר יצרו את הקשרים המודיעיניים הראשונים מול אירופה; במקביל פעלו אנשי "המוסד לעלייה ב" להשגת נשק ברחבי אירופה ואף בארצות הברית. גם לארצות ערב הגיעו, לסייע לקהילות היהודיות ולעודד עלייה; העלייה המחתרנית שהחלה שנים קודם לכן מארצות ערב גברה עתה, לאחר מלחמת העולם השנייה. ברגל,

ברכב ואף בטיסה, נחצו הגבולות אל הארץ, מעראק, מסוריה ומלבנון, ואף מתורכיה ומאיראן. לאחר קום המדינה ימשיכו סוכני "המוסד לעלייה ב" לפעול; חלקם ישתלבו ב"מוסד למודיעין ולתפקידים מיוחדים", החותר לאותן המטרות גם בימינו. אך כרגע המדינה עוד לא קמה, "הספר הלבן" עודנו בתוקף, ושערי הארץ סגורים לעלייה. כך קמה תנועת המרי העברי.

תנועת המרי העברי נגד חוקי "הספר הלבן" התבטאה בהעפלה, בהתיישבות וגם בפגיעה ביעדים בריטיים - פיצוץ גשרים, פגיעה במתקנים ובתחנות משטרה ועוד. בשלב זה נעור החשש מתגובת ערביי הארץ; אם יתחיל עתה גל מאורעות נוסף, כשהיישוב היהודי מצוי במרי נגד הבריטים, יהיה המצב קשה מאוד. כאן נכנס לתמונה הרדיו. במהלך חודשי המרי שידרה תחנת הרדיו החשאית של ה"הגנה", "קול ישראל", קריאות עידוד ליישוב וחדשות בלתי מצונזרות על פעולות המרי. ובימי שישי אחר הצהריים, לאחר זמן התפילה במסגדים, שידרה התחנה גם תוכנית בערבית, שכוונה לערביי ארץ ישראל - להזהירם שלא לתקוף את היישוב היהודי, ולהרים קול נגד נאומי המנהיגים הערביים. אברהים ברזילי, עולה חדש מעראק, היה השדרן. כאשר גייסו אותו לתפקיד זה, סיפר אברהים, בקושי האמין: "תחנת השידור של תנועת המרי העברי, ה'זקס' השמור ביותר בארץ - ואני, שבקושי אני שנתיים בארץ, אהיה אחד מהאנשים שעושים את זה! בן-רגע חשתי שאני כבר בן אדם אחר". בבתי קפה ובבתים פרטיים נשמע קולה של "חרכת אל-מקאומה אל-יהודיה" (תנועת המרי העברי). בשידור הראשון נאמר: "מי שינסה ללבות שוב את האש, עלול למצוא את עצמו מופתע מעוצמת התגובה של כוח המגן היהודי... היום יש לנו כוח גדול של אנשים מאומנים ומצוידים היטב, שיהיה מסוגל להדוף כל תוקפנות ערבית..."

אנשי היישוב האמינו שהתחנה הפיראטית מקפצת מבונקר סודי אחד

למשנהו ברחבי הארץ, ובעת השידור פרוש סביבה גדוד הגנה שלם כדי למנוע מהבריטים לפרוץ לתוכה. למעשה היה המשדר חבוי במזוודה פשוטה, ואנשי התחנה היו שניים או שלושה (הטכנאי, ששרק את אות הפתיחה, השדרן בעברית, הוא אלקנה גלי, והשדרן בערבית, הוא אברהים). מערך ה"הגנה" מנה בדרך כלל שתי בחורות שהיו יושבות בקיוסק ברחוב, מתחת לבניין שבו נערך השידור. אם נצפתה המשטרה הבריטית אשר חיפשה את מקור השידורים, היו מתחילות להסתרק - סימן מוסכם למשדרים לקפל את הכול ולברוח. אך בסופו של דבר, לא הבריטים היו האויב המרכזי של היישוב. המלחמה תפרוץ, עוד קודם להקמת המדינה, מול היישוב הערבי וצבאות ערב.

בדצמבר 1947, עם פרוץ מלחמת העצמאות, קם המודיעין הצבאי כמחלקה באגף המבצעים. באותו החודש נפתח קורס לקציני מודיעין. עיקר הלימוד התמקד בסיוור הקרקעי, שמטרתו איסוף מודיעין למבצע עבור המפקדים בשטח. משתתפי הקורס היו ברובם סיירים פעילים, והשאיפה הייתה ליצור מסגרת אחידה בין כולם. זרובל ארבל, אחד ממפקדי הקורס, מונה להיות קצין המודיעין ל"מבצע נחשון" - המבצע הראשון לפריצת הדרך לירושלים. מאוחר יותר סיפר ארבל שלא היה לו זמן לסייר בכל השטח לפני המבצע; עם זאת הצליח להשיג מטוס וטייס, ויחד יצאו לגיחות אוויריות. כך בדקו את הכפרים והדרכים, חיפשו אחר מחסומים, בדקו אם יש פגיעות בגשרים, התקהלויות או ריכוז של משאיות בכפרים שיעידו על מתקפה קרובה. את המידע שאסף העביר הלאה בעזרת מכשיר קשר - וכשזה לא עבד, היה מצניח מהמטוס פתקה בתוך שקית חול במקום שנקבע מראש, כדי שהמידע יגיע בזמן.

תוך כדי המלחמה ניסה המודיעין הצבאי לגבש דפוסים של עבודה ועמידה בזמנים. במקביל לקציני המודיעין, פעלו עם כל חטיבה גם יועצים

פרק רביעי גדל לך כלב! - הכלבים בשירות ה"הגנה"

"עזרו לנו לכבוש בחזרה את הכלב לעמנו... מי שעוד לא התגבר על פחד-
הגטו מפני הכלב, הוא לא יהודי מחודש. פנו דרך לחלוציות החדשה,
לכיבוש הכלב עבור בניין ארצנו!"

(מאלפת הכלבים רודולפינה מנצל, 1943)

הכלב יכול לסייע בשמירה ובהגנה, אך גידולו הוא הרבה מעבר לכך; על
פי הכלבנית פורצת הדרך רודולפינה מנצל היה זה עניין עקרוני. בכתבה
בעיתון נוער בשנת 1943, במטרה לעודד צעירים לאמץ כלבים, ציינה כי
בגולה תמיד חששו היהודים מפני הכלב. הוא היה שייך ל"עולמם של
הנוכרים, בן לווייה ועזר לרודפים ולמדכאים". אך בדורות שלפני הגולה
היה העם היהודי עם של "אנשי חקלאות ומרעה, מלחמה וצייד - ואז היה
הכלב בן לווייה ועזר גם לבני עמנו". כך, כחלק מתנועת התחייה הלאומית,
כפי שחזרו החלוצים לשמירה ולעבודת האדמה, עליהם לחזור למסורת
ארץ ישראל הקדומה ולחדש את הקשר עם הכלב.

כמו עצם רעיון השמירה העברית, גם הכלבים ליוו את היישוב היהודי
עוד קודם לארגון ה"הגנה". השומרים היהודים שפעלו במושבות בתחילת
המאה העשרים הסתייעו בכלבים בעבודתם, וזאת למרות שלמדו רבות
מהשומרים הערבים. באסלאם נחשב הכלב כחיה טמאה, ובחברה הערבית
שמור לו מקום בזוי. אומנם בכלל כפר ערבי ניתן היה למצוא כלבים, אך
באותה תקופה לא השקיעו תושבי הכפרים מאמץ בגידול או באילוף.
ואילו השומר היהודי החל בהדרגה לצרף את הכלב למשמרתו. הדבר

לענייני ערבים מטעם הש"י, כדי לבדוק את אמינות הידיעות שנאספו,
להצביע על יעדים למבצעים ועל אופן הביצוע העדיף. המערך המודיעיני
השתנה באופן תכוף מבחינה ארגונית, בניסיון להתאים את עצמו לצרכים
המשתנים ללא הרף; במהלך המלחמה אורגן המודיעין הצבאי מחדש
לפחות שלוש פעמים. במקביל לו פעלו מחוץ למסגרת הצבאית הש"י,
שהתמקד בפנים הארץ, ו"המוסד לעליה ב", שפעל מחוץ לגבולותיה. ואת
כולם הוביל אותו עיקרון בסיסי - המודיעין הוא קו ההגנה הראשון.

קורס סיירים-חבלנים של הפלמ"ח, משמור העמק, 1942
(באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

מדענים יהודים אוסטרים, מומחים לאילוף כלבים. היו אלה הדוקטורים רודולפינה ורודולף מנצל (Menzel). השניים, לא זו בלבד שהיו אוהבי כלבים ופורצי דרך בתורת האילוף, אלא שהיו גם ציונים נלהבים. בביתם בעיר לינץ באוסטריה הקימו בית ספר לאימון כלבים, וספר ההדרכה למאמני כלבים אשר פרסמו בשנת 1928 נחשב למהפכני ממש, ותורגם לשפות רבות. מתוך עיקרון נתנו לכלביהם שמות עבריים, כמו "מגי בת השטן", ואילפו אותם בפקודות בעברית - "שב", "קום", "ארצה" וכו'. גם כשאימנו כלבים עבור המשטרה האוסטרית, נאלצו השוטרים לדבר עם כלביהם בעברית. יצחק בן-צבי ראה כי טוב, ובדרכו המחתרנית שלח שליחה לאוסטריה ובידה מכתב ממנו המזמין את השניים לעלות לארץ. אבל רודולפינה ורודולף היו באמצע מחקרם המדעי, וענו שיעלו מאוחר יותר. עם זאת, שמחו לקבל אורחים - בשנת 1934 יצאו שני חברי "הגנה" ללמוד אצלם למשך שנה. כשחזרו לארץ הביאו עימם שני כלבי שמירה וידע רב ערך, שבאמצעותו יכלו ללמד חברים נוספים. ביתם של בני הזוג הפך לתחנה בדרך העלייה ארצה - חלוצים רבים עברו בו, והעלו עימם כלבים נוספים עבור היישוב. רודולפינה עצמה ביקרה גם היא בארץ, והעבירה קורסים שהכשירו את בסיס כוח האדם לשירות הכלבנים הארץ-ישראלי.

בשנים הבאות, עם פרוץ "המרד הערבי", החרף המצב הביטחוני בכל רחבי הארץ. בתקופה זו היה הכלב, כהגדרתה של רודולפינה, "כלי הנשק החוקי היחידי של היישוב היהודי". כך, כשהותקף חקלאי יהודי באחד השדות, הציל אותו כלב השמירה שלו, ופצע את שני תוקפיו. מאוחר יותר התלונן אחד התוקפים בבית משפט בריטי, וניסה להוכיח שהכלב אומן לתקיפה - פעולה שאינה חוקית. החקלאי הכחיש בתוקף, ולשם הוכחה הביא את כלבו לבית המשפט, שם הסתובב בשמחה וליקק את ידיהם של השופטים. הוכח שהכלב הוא כלב שמירה ולא כלב תקיפה,

הפך לחלק ממיתוס השמירה - כך בסיפורו של השומר שכונה "הפרש המקסיקאי", אוהד כלבים מושבע ששמר באזור תל מונד. חורף אחד, כשפשטה מגפת כלבת באזור, אסף את כלביו והעבירם ליישוב אחר. מאחר שנשאר ללא כלב וחשש מגנבים, היה "הפרש המקסיקאי" שומר בלילות ונובח בעצמו; במהרה פשטה שמועה על "הכלב הבלתי נראה" ששמר על השדות, והפך לאימת גנבי האזור... סביר שהסיפור הזה, הלקוח מאסופת סיפורי שומרים בני הזמן, אינו מדויק לחלוטין, אך יש בו כדי להמחיש את חשיבות הכלבים עבור השומרים היהודים.

עם תחילת המנדט והקמת ארגון ה"הגנה" השתנה יחס היישוב היהודי לגידול הכלבים. במהלך שנות העשרים שמע יצחק בן-צבי - חבר הוועד הלאומי, ובעברו איש ארגוני השמירה "בר גיורא" ו"השומר" - על זוג

רודולפינה מנצל וחברים לאחר פעולת גישוש בחדרה, 1938 (באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

והחקלאי זוכה מכל אשמה. עם זאת, כשיצא מבית המשפט, פנה אליו בחשאי אחד הקצינים הבריטים ששימשו כשופטים, וביקש ממנו שכאשר יהיו לכלב גורים, שיביא לו אחד, כדי שיוכל לאמנו בתור כלב תקיפה....

אך האדמה החלה בוערת, לא רק בארץ, אלא באירופה. בשנת 1938 סיפחו הנאצים את אוסטריה. בני הזוג מנצל קיבלו הזמנה רשמית מקציני הצבא הנאצי לעבור לגרמניה, ולהצטרף ל"מכון הצבאי לכלבי מלחמה". סגן מפקד האס. אס של העיר לינץ, שהיה ידיד של המשפחה, קיבל את הפקודה להביאם למחנה הצבא. במקום זאת הבריח אותם אל מעבר לגבול. הם עלו על אונייה לארץ ישראל, ועימם כמה כלבים, בערב ראש השנה תרצ"ט; בקריית מוצקין הקימו השניים את "המכון למחקר ולאילוף כלבים בארץ ישראל", והגשימו בכך חלום. מכון המחקר עסק בגידול כלבים גזעיים ובפרסום מחקרים מדעיים, אשר זכו לפרסום ולהערכה בחו"ל. אחת מפעולותיו הייתה זיהויו ואפיונו של הכלב המקומי הארץ ישראלי, הוא הכלב הכנעני. ומתחת לפני השטח נערכה בו גם פעילות חשאית: כבר בשנה שבה נפתח יצאה פקודה מטעם מפקדת ה"הגנה" אשר הפכה את המכון לחלק מהארגון, וכך אומנו בו כלבים ומאמני כלבים להגנת היישוב.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, הפך האויב הנאצי המשותף את היישוב היהודי ואת הצבא הבריטי לבני ברית לעת מצוא. רבים מבני היישוב ובנותיו התנדבו לצבא הבריטי, ויצאו לחזיתות השונות באירופה ובצפון אפריקה, שם התקדמו הכוחות הנאציים במהירות אדירה. במדבר הצפון אפריקאי נתקלו הבריטים באיום נוסף, פרט לכוחות הגרמנים: השבטים הבדואים היו גונבים ציוד ונשק מבסיסי הצבא, והבריטים לא ידעו מה לעשות. אז, ככל הנראה, נזכרו בכלבי השמירה מארץ ישראל. בשנת 1942 פנו בבקשה רשמית להנהגת היישוב, לאימונם של ארבע

מאות כלבי שמירה וקרב עבור הצבא. אך בדומה לשאלת גיוס האנשים למלחמה הרחוקה מגבול ארץ ישראל, עלה היסוס בקרב הנהגת היישוב גם בנוגע לגיוס הכלבים. אולי צריך אותם בשעה זו דווקא כאן, להגנת היישוב? על כך הגיב משה שרת באופן חותך: "זוהי מלחמתנו! כל מה שהם דורשים - כאילו לא היה קיים ספר לבן. כעת אנו חברים לנשק נגד היטלר".

וכאן היססה רודולפינה. זמן רב ליוותה אותה תחושה קשה על כך שהכלבים ומאלפי הכלבים אשר אימנה באוסטריה ובגרמניה פועלים עתה במהלך המלחמה, נגד בני עמה ובני עמים נוספים. רק כאשר התחייבו הבריטים בפניה שלא ישתמשו בכלבים שאימנה בפעולות נגד היישוב היהודי, הסכימה לשתף עימם פעולה, והכלבים הארץ-ישראליים התגייסו למלחמה. הבריטים התייחסו לכך ברצינות רבה. כאשר מת אחד הכלבים בעת שירותו, פרסמו בעיתון הודעת אבל לזכרו: "סימי, כלב המלחמה הוותיק ואימת גנבי המזרח-התיכון... אנו משתתפים מעומק ליבנו בצערה של גורה (בת זוגו)... ועל החתום - מפקד המכון לאימון כלבי מלחמה". 'סימי' היה כינויו של הכלב 'עמית', אשר נולד בקבוצת כנרת, והיה אחד הראשונים שנשלחו לסייע לבריטים - 'כלב גדול ממדים', נכתב עליו, "אשר ליבו היה גדול אף יותר ממידות גופו". שיתוף הפעולה היהודי-בריטי בתחום הכלבנות הקיף גם את מישור התיאוריה המקצועית. מידע אודות שיטות אילוף חדשות הועבר לבריטים - למשל, שיטה אשר פותחה בארץ לאימון כלבים לגילוי מוקשים. שיטה זו, שעל אודותיה עוד יסופר, שימשה רבות את צבאות בנות הברית בקרב המכריע על אירופה.

כאשר תמה המלחמה, שבו הבריטים והפכו מבן ברית ליריב: מדיניות "הספר הלבן", המגבילה את העלייה ואת ההתיישבות ושוללת

ארבע עמדות של כלבי שמירה. את "קו הכלבים" לא הצליח אף תוקף לחצות... ומכאן שהיחס החיובי לכלבים בתל-אביב, שבולט גם בימינו, מבוסס על קשר עמוק. כך הצליח הכלב להפוך, בעיר ובכפר, לאשר קיוותה רודולפינה - "לידיד ועזר גם בבניין ארצנו".

קורס לאילוף כלבים על סיפון אונייה בדרך לארץ ישראל, 1934 (באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

את הקמתה של מדינה יהודית בארץ, לא בוטלה. שלב המאבק בשלטון הבריטי החל, והכלבים לקחו בו חלק בכוחותיהם של שני הצדדים. כאן יש לציין כי הבריטים כיבדו הבטחתם לרודולפינה, ולא השתמשו בכלבים הארץ-ישראליים כנגד היישוב. אולם בשיטות שלמדו אכן עשו שימוש. כך, כאשר חיפשו נשק ביישובים, עשו זאת בסיוע כלבים שהובאו לשם כך מאירופה, אך השתמשו בשיטת גילוי המוקשים שפותחה בארץ. השיטה התבססה על כך שריחו של העפר אשר הוצא ממעמקי האדמה שונה מריח האדמה שעל פני השטח; כלב שאומן לזהות את ריח העפר השונה יכול היה לגלות את המקום שבו הוחבא דבר מה באדמה, בין אם מוקש, או מקום מחבוא לנשק. אנשי המכון לחקר הכלבים, סיפרה רודולפינה, מיהרו ליידע "את כל המעוניינים" כיצד פעלה השיטה וכיצד להתמודד עימה. אם לא יגעו בסליק, אלא ישאירו אותה במקומו, לא יהיה ריח חשוד לאדמה שמעליו, והמחבוא לא ימצא. בדרך זו הצליחה ה"הגנה" לסכל את מציאתם של סליקים רבים.

אך המאבק בבריטים לא היה העיקר. מאבק גדול יותר הלך וקרב - המאבק על עצם קיומו של היישוב, הוא מלחמת העצמאות. במהלך המלחמה עבר אימון כלבי השירות למחנה צבאי; הפעם, לא צבא גרמני או בריטי, אלא צבא ההגנה לישראל. רודולפינה המשיכה לשמש כמפקחת המקצועית של "שירות הכלבים", ואלה אשר אימנה - מאמנים וכלבים גם יחד - הפכו לחלק מצה"ל. הכלבים, אשר בשנים קודמות סייעו להגנת חקלאים ולשמירת יישובים, ולעיתים גם להעברת ידיעות או משאות קטנים בין היישובים, הפכו עתה מגן גם לערים עצמן. כך למשל, באזור תל-אביב: ממזרח לשכונת התקווה, ומעבר לכפר סלמה, בלט שטח בעייתי: "ג'זנגל" של פרדסים סבוכים, קשה להגנה ומעולה למארב. קו זה, אשר השתרע משכונת יד אליהו לשכונת בית יעקב ואורכו היה כמאתיים מטרים, היה פתח להתקפה על השכונות - עד אשר הוקמו בו

פרק חמישי כשלגמול יהיו כנפיים - ה"הגנה" באוויר

"פרה אחת בקיבוץ שווה לי יותר מכל המטוסים שלכם"
(אליעזר קפלן, מנהל מחלקת הכספים בסוכנות היהודית)

הטייס הראשון שנחת בא"י היה הפעלולן הצרפתי וודרין, במסגרת מסעו ההיסטורי מפאריס לקהיר בדרך האוויר. הוא נחת נחיתת אונס על חוף הים ביפו אחרי שנשבר לו גלגל, בשבת של חנוכה בשנת 1913. אמנם הכינוי עבורו מנחת וטקס רב משתתפים במקווה ישראל, אך לשם הצליח להגיע רק למחרת היום... בשנים הבאות כבר חצו את שמי הארץ מטוסים רבים, גרמניים ובריטיים, במהלך מלחמת העולם הראשונה. הרושם שהותירו היה אדיר: ישראל שוחט, מפקד ארגון "השומר", כבר החל לתרגם את הדבר לצרכי היישוב היהודי. באמצעות מטוס, לאנשים מעטים הייתה השפעה רבה; ומכאן, טען, "הקמת אווירייה יהודית היא אחד האמצעים החשובים ביותר, אם לא החשוב ביותר, להבטחת עדיפות טכנית צבאית על הערבים". גלי המאורעות של תר"פ ותרפ"א (1920-1921) המחישו זאת אף יותר. היישובים היהודיים, קטנים ורחוקים זה מזה, היו חשופים למתקפה. מטוסים בריטיים סיעו במידת מה ליישובים בזמן מאורעות אלה בתצפיות ובהפחדת הכוח התוקף, ואף בהעברת ידיעות. כך פתח תקווה הטיל מטוס בריטי פתקה לאנשי היישוב ובה מידע על הכוח הערבי שעמד לתקפה.

לאחר מאורעות תרפ"א החל ישראל שוחט לפעול להקמת כוח אווירי יהודי, בדמות חברה אווירית מסחרית שיוצאי ארגון "השומר" ישמשו טייסיה. במסווה זה, הניח, יוכלו לפעול גם בתחום הביטחון. אך אנשי

"השומר" לא הסכימו בקלות, מה גם שהקמת חברה כזו דרשה אישורים רבים ורישיונות מהשלטון הבריטי, שלא לדבר על כסף רב. החברה לא קמה, אך הדברים החלו לנוע - כחלק מהניסיון להקימה, נשלחו שניים מיוצאי ארגון "השומר" ללמוד טייס בחוץ לארץ. האחד, אייזיק אלטשולר, למד בברית המועצות ולא חזר עוד לארץ; במלחמת העולם השנייה הצטיין שם, כטייס שהפיל את מטוסי האויב הרבים ביותר. ואילו חברו, צבי נדב, יצא ללמוד בפאריס, וכשחזר ארצה הביא איתו את רעיון לימוד הדאיייה. "אין כספורט הזה המתאים לתנאי הארץ מכל הבחינות", כתב צבי נדב, "מלבד התנאים האקלימיים הטובים, גם מצבנו הפוליטי כשטח מנדטורי מחייב זאת. וכי מה ההבדל בין ספורט הדאיייה לבין שיט בסירות מפרש? אין חשש שהממשלה תאסור אותו". כך הוקם מועדון הדאיייה הראשון, "הגמל המעופף", אשר קם בשדה תעופה מאולתר ליד הכפר יאזור, בשנת 1933. שלוש שנים לאחר מכן קם בחיפה מועדון נוסף - "השחף". חברי המועדונים תיקנו דאונים בערבים והטיסו אותם בשבתות. הניסיון הטכני הרב שצברו הביא לכך ששנים אחר כך, בימי מלחמת העצמאות, יהו את הבסיס למערך הטכני של חיל האוויר. בינתיים, בגימנסיה "הרצליה" בתל אביב לימדו שיעורי תעופה תיאורטיים; מהנדס המטוסים צבי הלברשטט, אשר עלה מפולין בסוף 1933, לימד עשרות תלמידים טיסנאות. במכבייה שנערכה בתל אביב בשנת 1935 הפגינו תלמידיו את הישגיהם מרקיעי השחקים... אך השמיים קראו למטוסים - מטוסים של ממש, בעלי מנוע.

את המנוע העניקה למטוסי ה"הגנה" חברת "אווירון". זו קמה בשנת 1936 כחברת תעופה אזרחית וחוקית לחלוטין, שקיימה טיסות מסחריות בתוך הארץ. במסווה זה שימשו מטוסיה להכשרת טייסים עבור ה"הגנה", בתחילה במסלול המראה ליד אפיקים, בבקעת הירדן. יצחק בן-יעקב היה מנהלה בפועל, ודב הוז, חברו הטוב של אליהו גולומב, היה אחד ממקימיה. הוא עסק בתחומים רבים, אך את התעופה אהב במיוחד. הוא

רוקח, להשיג אישור ממושל המחוז הבריטי להקים "שדה תעופה לשעת חירום על אדמות הממשלה צפונית לירקון". באוקטובר 1938 נחנך השדה - מסלול אספלט ומוסך. הוא נבנה על ידי עיריית תל-אביב וחברת התעופה המסחרית שהקים פנחס רוטנברג, "נתיבי אוויר ארץ-ישראל". מטוסייה של חברה זו החלו לטוס בשמי הארץ באוגוסט 1937, מקיימים בתחילה קו טיסות בין חיפה ללוד; עם הקמת מסלול ההמראה ליד תל-אביב התרחבה פעילותה, ומטוסייה טסו באופן סדיר גם לביירות בלבנון - קו בינלאומי ראשון! אומנם "נתיבי אוויר ארץ-ישראל" לא הייתה קשורה ל"הגנה", אך בעצם פעילותה, ובעיקר בסיועה להקמת מסלול ההמראה של תל-אביב, תרמה רבות גם לטייס המבצעי.

לא רק בתשתית חלה התקדמות, אלא גם בתודעה. בתרגיל גדול של כוחות השדה של ה"הגנה", שהתקיים במהלך "המרד הערבי" ליד קריית

אימוני דאיה מעל חוף הים, 1939 (פוטו גרוס, באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

היה אדם ספורטיבי, ואהב לנהוג מהר ולמרחקים; כשיצאו וייצמן ובן-גוריון לאירופה, היה הוזה מתנדב לנהוג עבורם. אהבת המהירות הביאה אותו לאהבת הטיסה - בשעות הפנאי למד במסגרת חברת "אווירון", ואף הוציא רישיון טיסה אזרחי. הטייס המנוסה עמנואל צור, אשר אימן את טייסי ה"הגנה" באפיקים, כינה את הוזה "הציף הביג-בוס", ותיאר כיצד כשנשבר מדחף לאחד המטוסים, היה הוזה היחיד שהסכים למצוא מימון לתיקונו. כשבישר לעמנואל צור שהצליח להשיג את הכסף לתיקון, הוסיף הוזה והעיר: "ואני מבקש שתשמור על המטוס טוב...". בשנת 1940 נהרג הוזה בתאונת דרכים, ואיתו אשתו רבקה ובתו תרצה. יצחק בן יעקב, שנסע איתם, נהרג אף הוא. הייתה זו מכה קשה. קיבוץ דורות, בשער הנגב, נקרא על שם של דב, רבקה ותרצה. שנים אחר כך ייקרא שדה התעופה שבין מחניים לראש פינה על שמו של יצחק בן-יעקב; ואילו שדה התעופה הקטן אשר יקום ליד תל אביב ייקרא שדה דב.

אך התקדמות התעופה הייתה רצופה מערבולות. לבעיית התקציב נוספה בעיית המימון: זמן קצר לאחר הקמת מסלול ההמראה באפיקים, במהלך "המרד הערבי", סיפר צור, החליטו חברי הקיבוץ "לעשות שם בננות", ודרשו את השטח בחזרה. שדה התעופה חזר להיות שדה, והמטוסים נאלצו לנדוד משם, הפעם אל שדה התעופה הראשי בארץ, ליד לוד. לאחר מכן ארגנה "אווירון" שדה תעופה אחר, "הרבה יותר גרוע" על פי צור, ליד אשדות יעקב. אך המאורעות הניעו את הרוח תחת כנפי המטוסים. "המרד הערבי" שיתק באותם הימים את התחבורה בארץ כולה, והשאיר רק את השמיים פתוחים. טייס פולני הרפתקן, לדוגמה, המריא מחיפה ונחת במגרש ריק בתל אביב בקיץ 1936, בעיצומם של המאורעות. הצורך בשדה תעופה באזור יישוב יהודי הפך ברור יותר עתה: שדה התעופה הראשי, ליד לוד, היה כמעט מחוץ לתחום היהודי הארץ בתקופה מתוחה זו. בשנת 1938 הצליח ראש עיריית תל אביב, ישראל

כבר בשנת 1940 גויסו כאלפיים ושש מאות איש לצוותים אלה, וביניהם למעלה משמונה מאות נשים! מתגייסים אלה שירתו כאנשי מנהלה ותחזוקה, מאחר ורק "נתינים בריטים", כלומר בריטים מלידה, הורשו לשרת כטייסים. אך המלחמה הייתה ארוכה וקשה, וטייסים בריטים רבים הופלו במהלכה. בשנת 1942 הסכימה בריטניה לגייס את בני היישוב היהודי גם כטייסים. הם הוכשרו כטייסי קרב, הפצצה ותובלה, ושירתו בכל חזיתות המלחמה. ביניהם טייסים כעזר וייצמן, דן טולקובסקי ונוספים, אשר הפכו מאוחר יותר לעמודי תווך בשירות האוויר ובחיל האוויר. במהלך מלחמת העולם השנייה צברו הטייסים היהודים ניסיון רב בהטסת מטוסים שונים, באזורים שונים; עם זאת לא נשמר הקשר בין הטייסים היהודים, וכל ניסיון להקים טייסת יהודית במקביל לבריגדה היהודית כשל.

במקביל למאבק על הטיס היהודי החוקי, התפתחה גם התעופה בפלמ"ח. כשהתרחקה החזית מארץ ישראל, עם תבוסת הגרמנים באל-עלמיין בשנת 1942, פיזרו הבריטים את הפלמ"ח, והכוח ירד למחתרת. זה היה הזמן שבו התפנו חבריו לעסוק בתעופה - לא מתוך צורך ממוקד אלא כחלק מהשאיפה להתאמן בכל סוג לחימה, ולהוות גרעין לצבא עתידי. מחנות דאייה אורגנו על מורדות גבעת המורה, ואלו שסיימו את קורס הדאייה עברו ללמוד טייס בחברת "אווירון". אך הזמן הפנוי נגמר במהרה. מלחמת העולם הסתיימה, והחל המאבק כנגד הבריטים, להעפלה ולקוממיות.

בראשית פעולות המרי העברי ביקשו מפקדי הפלמ"ח לפזר את בוגרי קורס הטיס ולשלבם בפעילות השוטפת, במבצעי חבלה, הגנה וסיור; אימוני הטיס, אמרו, יידחו לימים שקטים יותר. אז פרץ מרד נוסף, פרט למרי נגד הבריטים - "מרי הטייסים": הם סרבו להתפזר לפלוגות הרגילות, ודרשו ממפקד הפלמ"ח יגאל אלון להישאר יחד, כמחלקה

ענבים, השתתפו גם מטוסי "אווירון". סוף סוף הצליחו הטייסים להשאיר עקבות בליבם של ראשי הארגון: "טסנו איזה שלוש שעות", סיפר צור, "זרקנו פתקים, חיפשנו עמדות, ואני חושב שבפעם הראשונה הוכחנו שמטוס יכול לעזור הרבה להגנה". המטוסים החלו לבצע טיסות סיור, לאבטח שיירות ויישובים מרוחקים, כסדום שעל חוף ים המלח, רביבים שבנגב ועוד. שניים ממטוסי "אווירון" אף לקחו חלק בהגנת העלייה לחניתה, בשנת 1938. אולם טייס קרבי עוד לא נראה באופק... עד אשר טלטלה את הדברים מלחמת העולם השנייה.

החזית קרבה לארץ ישראל בצעדי ענק, והפכה את הארץ לבסיס חיוני לחיל האוויר הבריטי. זה היה הזמן שבו הוקמו בה שדות תעופה צבאיים רבים, ביניהם עקרון, הוא תל נוף, ורמת דוד. כדי לתחזקם דרושים היו עשרות אנשים; כך יצא שהראשונים מאנשי היישוב שגייסה בריטניה לשורות צבאה היו צוותי קרקע ותיקון למטוסי חיל האוויר המלכותי.

בית הספר לטיס של חברת "אווירון" באפיקים, 1939 (פוטו גרוס, באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

מקצועית. בסופו של דבר הסכים אלון, והטייסים עברו לקיבוץ נען כמחלקה מגובשת. חברי מחלקת הטיס אומנם השתתפו במבצעי הורדת מעפילים ובפעולות המרי, כפיצוץ תחנות משטרת החופים בגבעת אולגה ובסידנא עלי, אך במקביל המשיכו באימוני התעופה. תוך שימוש במטוסי חברת "אווירון" פיתחו את התעופה המבצעית: קישור בין היישובים לכוחות, הטלת אספקה והודעות מהאוויר, וביצוע גיחות צילום אווירי.

המאורעות דהרו קדימה, וריח סופו של המנדט הבריטי עמד באוויר - ואיתו, ריחה של מלחמה נוספת. הצורך בחיל אוויר ישראלי הפך לדחוף יותר ויותר. ב-10 בנובמבר 1947 פורסמה הפקודה להקמתו של "שירות האוויר"; הוא קם כמחלקה עצמאית בתוך ארגון ה"הגנה", והושע אשל מונה למפקדו. נאספו בו טייסי קרב מעטים ממלחמת העולם, טייסים מסחריים ונוספים. מחלקת הטיס של הפלמ"ח נותרה כפופה למפקד הפלמ"ח יגאל אלון, אך הועמדה לפקודת "שירות האוויר" בכל הקשור לתעופה, וזמן קצר לאחר מכן הפכה חלק ממנו. לרשות שירות האוויר עמדו אחד עשר מטוסים קלים, וכמאה ושישים טייסים. כבר עם פרוץ מלחמת העצמאות יצאו האווירונים למשימה, מצניחים אספקה מן האוויר ליישובים הנצורים באזור ירושלים ובגליל. בשובם מטיסת לילה להעברת נשק לגוש עציון, סיפר צור, היה המטוס העשוי עץ ובד מחורר כולו מכדורי האויב. השמירה על מורל היישובים הייתה חשובה לא פחות מהעברת האספקה והנשק: "היינו זורקים לילדים סוכריות ולמבוגרים תחמושת, וזה היה הדבר הרגיל". בשלב מסוים, סיפר, חשבו שאם אפשר לזרוק תחמושת מעל היישובים, הרי שאפשר גם להטילה על האויב - וכך החלו טיסות הפצצה מאולתרות.

מסלול ההמראה שליד תל אביב - אותו מסלול אספלט ומוסך שנבנו במהלך "המרד הערבי" - הפך לבסיסו של שירות האוויר. במשך שנים

עמד המסלול עזוב, לאחר שנסגר בפקודת הבריטים במהלך מלחמת העולם, והתכסה בחול. החול, מסתבר, שמר על האספלט במצב טוב, ועתה הפך המקום למרכזה של הטייסת הראשונה, "טייסת א", אשר סמלה הגמל המעופף. אדם שתקאי, אחד מטייסייה, סיפר על הגעתו ל"שדה התעופה שליד תחנת הכוח" בתל אביב: מגדל הפיקוח אולתר מכלי רכב של חיל האוויר הבריטי; "דרך חור בתקרתו היה מוציא את ראשו ואת זרועותיו המפקח על תנועת האוויר, ונותן את הוראותיו בפנסים לאווירונים העומדים להמריא או לנחות...". בינואר 1948 היו שם שמונה אווירונים קטנים, מהם ארבעה תמיד בתיקון. אך כבר בפברואר, סיפר, גדלה הטייסת ללא הכר. מסלול השדה הוארך, והבניינים העזובים שלצדו, אשר סיכנו את נחיתת המטוסים, סולקו. טייסים נוספים חברו למשימה, ביניהם זהרה לביטוב, חברת הפלמ"ח, אשר סיימה בהצטיינות קורס טיס בארצות הברית ומיהרה לשוב אל שמי הארץ עם החרפת מלחמת העצמאות. במהלך המלחמה נפלה זהרה בהתרסקות מטוסה, ביום 8 במרץ 1948. אך הרוח חייבת הייתה להמשיך ולנשוב קדימה... ועלה הצורך במטוסים נוספים.

הבריטים מכרו למוסדות היישוב עשרים מטוסים מקולקלים מדגמים ישנים במיוחד, מתוך מחשבה שיצליחו להרכיב מתוכם לא יותר משניים או שלושה מטוסים תקינים. אך בעבודה מאומצת במהלך חודשי המלחמה, סיפר שתקאי, הצליחו מכונאי שירות האוויר להכשיר לטיסה 19 מהם. ועדיין נותרה השאיפה להשיג מטוסי קרב, מפציצים אמיתיים ולא מאולתרים, אשר יוכלו לעמוד מול חילות האוויר של צבאות ערב. אך להשיגם תחת השלטון הבריטי היה קשה; גם לאחר קום המדינה הוטל אמברגו - איסור העברת נשק לאזור. מאמץ קדחתני להשגת מטוסים ונשק, שהומרץ על ידי ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון, התפרש על פני ארצות אירופה וחצה את הים אל ארצות הברית. כך נרכשו מטוסי

חלק שני

בני אדם ואדמה

קרב בצ'כוסלובקיה, מהם שהוטסו ישירות לארץ, ומהם שפורקו והוטסו לארץ בחשאי. מטוסי תובלה נרכשו גם בארצות הברית, הועברו בתחבולה לאירופה, ושימשו להעברת הנשק אשר הושג שם אל ארץ ישראל. וכמה ממטוסי הקרב הכבדים הושגו דווקא על אדמת אנגליה עצמה...

באביב 1948 הצליח עמנואל צור, שנשלח להשיג מטוסי קרב בכל דרך, לקנות שישה מטוסי קרב. היו אלה מטוסי בופייטר (Beaufighter), מפציצים גדולים שביכולתם לשאת תותחים - בדיוק מה שהיה חסר לישוב במלחמה הצפויה מול צבאות ערב. מטוסים אלה שימשו את חיל האוויר הבריטי במלחמת העולם, ועתה נועדו לפירוק. אפשר היה לקנות אותם, אך אסור היה להטיסם, ודאי שלא לארץ ישראל. בייאוש גדול ישב צור בבית קפה וניסה למצוא דרך להביאם ארצה. ולפתע שם לב, שבשולחן שליידו ישבה בחורה צעירה, וגם היא מיואשת ואובדת עצות. שיחה נקשרה ביניהם; הסתבר שהייתה זו שחקנית קולנוע מניו זילנד אשר באה לאנגליה כדי להשתלב בתעשיית הסרטים, ועדיין לא מצאה עבודה. באותו רגע עלה בו רעיון. מעולה, אמר לה, אני מפיק סרטים, ובדיוק אנחנו עובדים על סרט שעוסק בטייסים במהלך מלחמת העולם...

כך הקימו עמנואל צור ואנשיו חברה פיקטיבית להפקת סרטים, "Air Pilot Film Company". היה להם הכול - שחקנים, ניצבים, צוותי תאורה, ואתר הסרטה חוקי ומסודר בשדה תעופה ליד לונדון. כאשר צילמו את הסצנה הסופית, והשחקנית נפרדה ברגש מאהובה הטייס, עלו הוא ושאר הטייסים למטוסים, להמריא לקרב נגד הצבא הנאצי. באופן רשמי אמורים היו לטוס צפונה, להמשך הצילומים, ולשם כך השיגו אישורי המראה. איש לא שם לב שבמקום לטוס צפונה, הם טסו דרומה... אחרי ארבעה ימים, ב-4 באוגוסט 1948, נחתו המטוסים במדינת ישראל - טייסת המפציצים הראשונה של חיל האוויר הישראלי.

לא זה המקום לתאר את חשיבותו העצומה של בית הספר, שהיה התיכון הראשון בארץ (ובעולם!) שבו לימדו רק בעברית; לא יפורט כאן על אודות הגימנסיה של שעות היום, אלא על אודות זו של הלילה. לילה אחד עברה בשכונה שמועה שבנמל יפו עולה אחת הספינות באש. בעיר של תחילת שנות העשרים, שבה אין לאיש לא מחשב ולא טלוויזיה, רצו

דוד החברות ב"הגנה", תל אביב (באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

פרק שישי ה"הגנה" בעיר הלבנה - על פעילות הארגון בתל-אביב

"הרצון מעלה ערים. אם אצביע על נקודה כלשהי ואומר, כאן תהיה עיר!
ותקום עיר"

(בנימין זאב הרצל, 1898)

היא חסרה את הקדושה ואת העבר של ירושלים, או את הילת הגבורה החלוצית של הקיבוץ, ולרוב נחשבת תל-אביב כרחוקה עד מאוד מענייני ביטחון; ובכל זאת תופסת העיר העברית הראשונה מקום של כבוד בתולדות ה"הגנה". רבים מלעזיזים על תל אביב שהיא "סגורה בקליפתה", התלונן זיגה יעבץ, ששירת כבר בראשית שנות השלושים כמחסנאי של העיר - אבל אין זה נכון! סניף ה"הגנה" בתל אביב היה הגדול ביותר בארגון מבחינת מספר חבריו וחברותיו; בעיתות צרה היו מתנדבים מתל אביב יוצאים לתגבר יישובים קטנים. אלימלך זליקוביץ, "אבנר", שפיקד על סניף זה במשך עשר שנים (בין 1931 ל-1941), סיפר כיצד ערכו בעיר קורסים למתנדבים הרבים, ואף אימונים מיוחדים למפקדים. שיעורי נשק והרצאות על חומרי נפץ ובליסטיקה נערכו בבתיים, בעוד אימוני שדה התקיימו מצפון לעיר, באזור הפרא שמעבר לירקון. "אחרי יום עבודה בשדה בשמש הלוהטת, סיפר אבנר, "ואחרי שטעמו טעמם של הקוצים והחולות, היו חוזרים האנשים עליזים ומתרוננים..." פרק זה יעקוב אחר כמה מפעולות הארגון ברחובות תל אביב, בין המרכז לדרום ורחוק לצפון, בדילוג בין אתרים שמרובם נותר כיום רק הסיפור. וראשית הסיפור מצויה בלב השכונה, עוד בטרם הייתה לעיר, בבית הספר שהיווה מרכז לשכונת אחוזת בית, הוא התיכון פורץ הדרך, הגימנסיה הרצלית.

יפו, אשר הובילה להסתערות ערבית על יהודי יפו. "בית העולים" בשכונת עג'מי, שבו התגוררו עולים חדשים אשר באו לארץ דרך הנמל, הותקף והוצת; תושבי יפו היהודים ברחו אל השכונות העבריות. מהומות אלה, שיכונו מאורעות תרפ"א, פשטו במהירות לחיפה ולחדרה, לכפר סבא ולפתח תקווה, ודרומה לגדרה ולרחובות. ארבעים ושלושה מבני היישוב היהודי נהרגו בהן, ביניהם הסופר יוסף חיים ברנר. הגימנסיה הייתה המקום שבו נאספו מגיני השכונות העבריות; אליה הובאו הפצועים, בהם טיפל רופא בית הספר. אך השלכת המאורעות על תל אביב הרחיקה אל מעבר לגימנסיה. כתגובה להצתת בית העולים נסלל רחוב בהמשך לרחוב אלנבי לכיוון דרום, ושמו רחוב "העלייה". שכונה חדשה קמה מדרום - נווה שאנן, שלרחובותיה צורת חנוכייה. הציר המרכזי לחנוכייה היה רחוב לוינסקי; כיום יושב מבנה התחנה המרכזית החדשה על חלק מהשכונה, אך שמות הרחובות - שיבת ציון, הקונגרס, הגדוד העברי ועוד - עודם מהדהדים את נסיבות הקמתה. על-מנת לצמצם את התלות ביפו, קמה נווה שאנן כמרכז של מגורים ומסחר גם יחד: קומתו התחתונה של כל בית בנויה כחנות, וקומותיו העליונות כמקום מגורים. תוצאה נוספת למאורעות אלו הרחיקה לצפון העיר, אל שכונת מחלול: שכונה זו, כיום בין רחוב גורדון לשדרות בן-גוריון, קמה בשנת 1921 לשיכון התושבים שנמלטו מיפו. בקצה השכונה, במקומה של בריכת גורדון של ימינו, עמד בסמוך לים מבנה בודד. כל המתקרב במקרה היה ממחר לעקוף ממרחק, כי ענן צחנה תמידי ישב על המבנה, ואפילו רוח הים הרעננה לא יכלה לפזרו. היה זה "בורסקא יהודה", בית חרושת לעיבוד עורות, בבעלות האחים בנימין ויעקב לבקוביץ.

היה זה המקום האפור והמשעמם ביותר בעיר. מבנה גדול, בנוי לבנים אפורות וצורתו צורת ח; על פתחו חומה אפורה ושער, הסוגרים על חצר פנימית. בחצר ברז מים, ולידו ישב איש משועמם שייצר בידי

כולם להסתכל. מנהל הגימנסיה, הד"ר בוגרשוב, מיהר לבית הספר, שהיה ללא ספק נקודת התצפית הטובה ביותר באזור. בדרכו גילה שהמקום מלא תלמידים, למרות השעה המאוחרת... ואחד מהם עמד לרגלי המדרגות העולות לקומה השלישית, ולא נתן לו לעבור. "אני מנהל הגימנסיה", אמר בוגרשוב המופתע לתלמיד - "אינך מכיר אותי?" משה ברנר, אשר סיפר את הסיפור, התנצל בפני מנהלו אך לא פינה לו את הדרך, וסירב לתת הסבר. אימון של חברי ה"הגנה" התקיים באותו זמן בקומה השלישית. בסופו של דבר, הבין כנראה המנהל במה דברים אמורים ועזב, ולמרות חששו של משה, לא הוזכרה התקרית בשנית. ואכן, בניין הגימנסיה היה פעיל בלילה כמעט כמו ביום. עוד לפני רדת הלילה היו ראשוני קבוצת האבטחה של ה"הגנה" מגיעים למקום, נועלים שלוש מכניסותיו, ומציבים שומרים בשתי הנוותרות. וילונות שחורים כיסו על חלונות הבניין, וצופים היו משגיחים ברחובות הסובבים. עם חשיכה היו חברי הארגון באים, אחד אחד, מזדהים בסיסמה ונכנסים ללמוד - מנושאים תיאורטיים ועד הפעלת אקדחים ורימונים. הגימנסיה הייתה מרכזה החשאי הראשון של ה"הגנה" בתל אביב, ועד לקום המדינה המשיכה לשמש במסגרת זו מק"ל - מקום לימודים. הסוד הקיף תלמידים ומורים כאחד: אב הבית, אהרון כהן, היה איש סוד חיוני; ד"ר יונה שוורצפינגר, המורה להתעמלות ולגינון, לימד גם קשרות ותרגילי סדר, ולעיתים אף שימוש בנשק. החל משנת 1932 הופקד על הכשרת תלמידי הכיתות הגבוהות לפעילות ה"הגנה". חלקם המשיכו ללימודים מתקדמים, ויצאו לאימונים בתרגילי שדה ולמטווחים באקדחים וברובים; בקיץ 1936 יצאו כחמישים תלמידים ותלמידות לקורס מפקדי קבוצות. גם שיעורי אווירונאוטיקה הועברו, כזכור, לקבוצת מתעניינים באחת הכיתות. אך הגימנסיה לא היוותה רק מקום לימוד.

בעקבות הפגנת אחד במאי 1921 בתל אביב, התפתחה תגרה על גבול

לבנים, שהתייבשו לאיטן. כל כך לאט התנהל, עד כי ילדי השכונה קראו למקום "בית חרושת לאט-לאט". בקצה המבנה היה חלק אחד שגגו קצת גבוה מהשאר, ועל קירו נשען צריף ששימש כמוסך. מדי פעם היה טנדר מלוכלך שבא מקיבוץ רחוק, עמוס זבל פרות ריחני, נכנס לתיקון באותו צריף.

ולמעשה...

הטנדר המלוכלך היה בא מקיבוץ נען, בקרבת רחובות. מתחת לזבל הפרות הוסתרו שקיות ובהן רימוני יד ורימוני מדוכה אשר יצקו במפעל שבקיבוץ. כאשר חנה הטנדר בצריף המוסך, נפתח ארון גדול בתוך הצריף, אשר היווה המעבר הסודי אל תוך המבנה האפור. עובדי המבנה - הוא "מכון א", הראשון במפעלי ה"הגנה" בתל אביב - היו מוציאים את הרימונים הגולמיים ומעבדים אותם לכלי נשק. היו אלה טובי החרשים והמסגרים בעיר, אשר עבדו שעות על שעות במחותרת, מעבדים רימונים, מחדשים קליעים ישנים ומתקנים כלי נשק מכל סוג. במכונות החריטה הכבדות חרטו קני מרגמות, התקינו חלקי חילוף, ואף יצרו את הסדרות הראשונות של תת-המקלע "סטן". יוצר הלבנים שישב ליד השער היה צופה ושומר, ואם הבחין באיום היה מזהיר את חבריו בעזרת מתג סודי שהוטמן ליד ברז המים שלו, אשר שלט באורות ובמאווררים שבמפעל. בעת צרה, הייתה מכונת ההשחזה הכבדה שבמרכז המפעל סבה על צירה, ותחתיה היה נפתח הסליק - חדרון שגובה תקרתו מטר וחצי, ובו ניתן היה להסתיר את הנשק. מכון א פעל בשנות השיא של ה"הגנה", בין 1936, עם פרוץ "המרד הערבי", לבין 1948. פעילות ייצור הנשק, לצד פעולות גניבה ("סחיבה") והברחות, סיפקו את הנשק שאיפשר את הגנת היישובים. העובדים במפעלי התעש, גיבוריו הסודיים של ארגון ה"הגנה", סיכנו את חייהם במהלך העבודה היום-יומית פעמיים - גם בפיצוץ וגם בגילוי.

ובמהלך תקופת פעולתו של מכון א התפרץ המאבק כנגד הבריטים ממש מעליו, על חוף הים.

ביום 1 בספטמבר 1939 נשמעו מעל מכון א קולות ירי, והלמות צעדי ריצתם של אנשים רבים. תושבי תל אביב דהרו אל החוף, שכיום הוא סמוך לכיכר אתרים; אוניית מפעילים עלתה שם על שרטון. הספינה "טייגר היל", אשר יצאה מרומניה ועליה 930 עולים, הפליגה בניגוד למגבלות העלייה שבחוקי "הספר הלבן". בדרכה העקלקלה הצליחה להעביר בשלום אל חופי הארץ 180 איש בעזרת סירות קטנות, אך התגלתה ונמלטה על גבי הגלים אל ביירות שבלבנון, שם אספה למעלה ממש מאות מפעילים נוספים - נוסעיה של האונייה הרביזיוניסטית "פרוסולה". ביום 1 בספטמבר, כשקרבות פורצים הרחק משם ומסמנים את ראשיתה של מלחמת העולם, שבה האונייה והפליגה אל חופי הארץ. ספינות משמר החופים הבריטי קרבו לעברה; האחת פתחה באש שממנה נפלו שניים מהעולים. "טייגר היל" שעטה לכיוון חופי תל אביב, ככוונה להוריד את המפעילים שם על אפס ועל חמתם של הבריטים. תושבי העיר רצו אל החוף בכדי לסייע. בקרבת החוף שמול מכון א עלתה האונייה על שרטון; כארבע מאות מנוסעיה קפצו למים, וחלקם נעזרו בסירות והצליחו להגיע אל החוף, שם התקבלו והוסתרו במהירות בבתי התושבים. אך השאר, כאלף עולים, נעצרו על ידי הבריטים והועברו למעצר בבסיס סרפנד, הוא צריפין.

ורצה הגורל, ששלוש שנים אחרי כן, ושלושה רחובות הלאה משם, יוקם גן הוקרה - לאנגליה. בשנת 1942 נחנך "גן לונדון", כהוקרה לעמידתם של תושבי בירת אנגליה בהפצצות הכבדות של חיל האוויר הנאצי. הימים עודם ימי מאבק ב"ספר הלבן", אך האויב הנאצי הוסיף על העוינות שכבה של אינטרס משותף, שיתוף פעולה, ולעיתים גם הערכה

הדדית. כך הוקם גן לונדון במערבו של רחוב הירקון, כטרסות כורכר שיורדות אל הים. הוא תוכנן על ידי אברהם קרוון, הגנן הראשי של תל אביב, ונחנך בנוכחות נכבדי העיר וראשי השלטון הבריטי. מאחר שבכל זאת מדובר בתל אביב, היה חלקו החשוב ביותר של האתר בית קפה - "קפה פילץ". אך אלו אשר עמדו בגן וצפו אל הים, יכולים היו לראות למשך שנים ארוכות את שרידיה של ה"טייגר היל", אשר נותרה על השרטון. אם לרגע נטוס קדימה בזמן, אל תל אביב של ימי מדינת ישראל - באוקטובר 2003 נחנך גן לונדון מחדש, והפעם בתור "יד להעפלה". מתכנניו החליטו שלא לשמר את הטרסות המקוריות, אלא ליצור אתר חדש: צלליות של אוניות הוצבו בגן, לצד צמחייה עמידה לרוחות ולרסס הגלים; שמותיהן של כל ספינות המעפילים שחתרו אל הארץ הונצחו בו. כך שימר הגן לא את האתר המקורי, אלא את סיפורו. ואם נחזור אל גן לונדון של ימי המנדט, ונביט לא אל הים אלא אל בתי העיר, יבלוט אחד מהם בצבעו הבלתי שגרתי - הבית האדום.

הבית האדום, שנצבע כך מאחר ששימש את מועצת פועלי תל אביב - ה"אדומים" של אותם הימים, היה בית גבוה וכולט שנבנה בשנת 1925, מרוחק מעט משאר הבתים. פרט למועצה שימש הבית מרכז לתנועת הנוער העובד, והחל מאמצע שנות השלושים הפך גם למרכז חשאי ל"הגנה". מעל גגו הגבוה (היו לבית שתי קומות!), כיוונו יושביו אוניות מעפילים ואוניות נשק אל החוף באיתותי פנסים ואש; מסיבות רועשות שנערכו בו הסוו פעמים רבות מעפילים שהתערבבו בקהלן. נשק הוסתר בכמה סליקים שהוטמנו בבניין. במהלך גל החיפושים הקשה שערכו הבריטים ביום 29 ביוני 1946, אשר כונה "השבת השחורה", עברו מפקדי הבריטים של הפלמ"ח מקיבוץ נען לבית האדום, מסתתרים בין הפקידים העובדים בו. אך חשיבותו הגדולה באה בעת מאבק גדול יותר - במלחמת העצמאות.

כבר בשנת 1947 עברה לבית האדום המפקדה הארצית של ה"הגנה", היא הנהגתו האזרחית של הארגון; ובדצמבר אותה שנה, משפרצה המלחמה, עבר לשכון בו גם מטכ"ל ה"הגנה". אלו היו מפקדיו הצבאיים של הארגון: אגף המבצעים בראשות יגאל ידין, אנשי התכנון וההדרכה, הלשכה הטכנית ועוד. בעבר ישב מטכ"ל ה"הגנה" בירושלים, אך בשל המצור על העיר עבר לפעול מתל אביב. כך הפך הבית האדום למשכן הפיקוד העליון של ה"הגנה"; ממנו נוהלה ראשיתה של מלחמת העצמאות. מטה זה אובטח על ידי כוח מיוחד - "גדוד החברות" של תל אביב, בפיקודה של חברת ההגנה הוותיקה, חנה (ניוטה) הלפרין. וכאן, בראשיתה של מלחמת העצמאות, נעצרו לרגע וניתן דעתנו למלחמה אחרת - מאבקן של החברות בתוך ארגון ה"הגנה". אומנם הארגון היה פתוח בפני כל עברי ועבריה, אך הנטייה הייתה להפנות את החברות לתפקידי עזרה ראשונה, קשר או ביטחון. חברות רבות לא ויתרו על שאיפתן להתקבל כשוות בקרב חברי הארגון, וחצבו את דרכן לקורסי נשק ופיקוד. בעקבות הקמת הפלמ"ח, בשנת 1941, נפתחו אופקים חדשים בפני חברות הארגון: במסגרת הפלמ"ח פעלו הבנות בתחומי חבלה, סיור ואף טיס. הן בפלמ"ח והן בשורות ה"הגנה" הייתה תרומתן המעשית והמוסרית מכרעת. ניוטה הלפרין, אשר החלה דרכה ב"הגנה" כקשרית, הפכה מפקדת יחידת החברות בתל אביב; עם התרחבות היחידה לגדוד, בשנת 1939, הפכה למג"דת הראשונה בארגון ה"הגנה". ועתה, עם פרוץ מלחמת העצמאות, אבטח "גדוד החברות" את הבית האדום אשר הפך למפקדה. עם הכרזתו של גיוס החובה בפברואר 1948, החל הבית לשמש גם כלשכת גיוס. אולם כשקמה המדינה ופולשו צבאות ערב, הפכה הגנת המקום למסוכנת יותר. חיל האוויר המצרי הפציץ בתל אביב כבר בתחילת הפלישה, והבית האדום היה, כזכור, אדום.

בשל החשש ממתקפה מהאוויר או מהים אשר תמחה בבת אחת את

פרק שביעי אל ראש החר - קשרי ארגון ה"הגנה" והדרוזים

בליל 20 באפריל 1948, תחת עץ אלה עתיק ליד הושה, חיכה גיורא זייד למשלחת הלווחמים הדרוזים. בידו אקדח שנתן לו ידידו מהכפר עספיא, לכיב אבו-רכן, למקרה שהפגישה תנוצל לנקמה. בשטח סביבו עוד היו מוטלים כמה מהרוגי הקרבות הקשים שהתחוללו במקום ימים ספורים קודם לכן, בין לוחמי ה"הגנה" לבין לוחמי הגדוד הדרוזי מסוריה ומלבנון. בחצות נשמע קול קבוצה מתקרבת... "אנחנו הדרוזים, כשאנחנו עושים שלום איננו בוגדים", קרא אחד מהם. גיורא יצא מתחת לעץ לפגוש, ויחד צעדו אל רמת יוחנן. אך היסודות לברית שהחלה באופן רשמי באותו הלילה, בין הכוח הדרוזי לכוח היהודי, הונחו זמן רב קודם לכן: שנים רבות לפני מלחמת העצמאות נקשרו קשרים הדדיים של סיוע בפעולות הגנה, השגת נשק ומודיעין, בין הכפרים היהודיים והדרוזיים בכרמל ובגליל, וגם בין כפרי הדרוזים בגולן ליישובי עמק החולה. במקביל נוצרו מגעים גם בתחומים אזרחיים - סיוע הדדי בחקלאות, שיפור שיטות השקיה, והעברת אספקה בזמנים של שיטפון ומצוקה. במרחב שבו הרוב מוסלמי והשלטון בריטי, נמצאו פעמים רבות הדרוזים והיהודים באותו צד. בפרק זה נעקוב אחר תחילת הקשרים דרך סיפורו של ארגון ה"הגנה", והלאה אל ראשית ימי צה"ל, מנקודת מבטם של אנשי השטח ואנשי ההנהגה. בתקופה בה פעל ארגון ה"הגנה" התקיימו הקשרים ברמות שונות. ברמת ההנהגה פעל יצחק בן-צבי, אשר נמנה עם מייסדי ארגון השמירה "בר גיורא", והפך לאחד ממנהיגי האזרחיים הבולטים של היישוב. הוא עודד קיום ביקורים ומפגשים של מנהיגים יהודים ודרוזים, גם ביישובים בצפון וגם בביתו בירושלים, ועמל לסייע לקשרים בכל דרך. כך,

הפיקוד כולו, הוחלט להעביר את המטה למקום אחר. בלילה אחד, בין 18 ל-19 במאי, הועבר המטה ל"לשכונה מכוסת עצים על גבעתה של עיר גנים נוספת לא רחוק משם - לשכונת "החר", או גבעת גן אברהם, בעיר רמת גן. משם המשיך המטה ופעל לאורכה של מלחמת העצמאות.

מהבית האדום לא נותר כיום זכר; גם הגימנסיה כבר לא עומדת על תילה במיקומה המקורי. ארגון ה"הגנה" סיים גם הוא את תפקידו, בהפכו לצה"ל. תל אביב והמדינה כולה דהרו קדימה, אולם רוח הדברים הותירה עקבות, ברחובות וגם בלבבות.

כשהוא שמו נכבדים מכפרי הגליל בעבירות שונות ונאסרו על ידי הבריטים, עזר בן-צבי לשחררם; ומנגד, כשגבר המתח הלאומי בארץ, ביקש בן-צבי מראש העדה, שאותו הכיר, לפעול להגנת התושבים היהודים והאתרים הקדושים שבכפריהם.

במקביל לקשרים בהנהגה, התקיימו הקשרים גם בשטח. במערב עמק יזרעאל פעל גיורא זייד, בנו של השומר אלכסנדר זייד. גיורא חבר לארגון ה"הגנה" ופעל כשומר וכאיש הש"י, הוא שירות הידיעות. לאחר שנרצח אביו ממארב, בשנת 1938, שאף לנקום את מותו - ולבסוף הסכים להחלטה כי הנקמה ברוצח בוא תבוא, באופן מאורגן, ולא תבוצע בידיו שלו. שנים ספורות לאחר מכן, כשזוהה הרוצח, אישרה הנהגת ה"הגנה" פעולת נקם. בשנת 1942 חוסל האישי על ידי שני לוחמי פלמ"ח. גיורא עצמו המשיך להתגורר בביתו בשיח' אברייק, מעל שעריים, ולפעול באזור כולו. רבים היו ידידי בכפרים הסובבים; במלחמת העצמאות יעמוד בין מייסדי היחידה הדרונית אשר חברה ל"הגנה" ולצה"ל. עימו פעל חברו הקרוב - אסף כץ מקיבוץ יגור.

יגור קם למרגלות הכרמל בשנת 1923. חבריו ביססו את ביטחון יישובם גם בהגנה פעילה וגם ביחסי ידידות עם הכפרים שעל ההר, דלית אל-כרמל ועספיא. חברי הקיבוץ היו קונים בכפרים ירקות, שעורה בשביל עדריהם וגרעיני חיטה לזריעה בשדות, ובני דלית אל-כרמל ועספיא היו משתמשים במכונות החקלאיות של הקיבוץ, ומשפרים את שיטות החקלאות. סכסוכי קרקע התגלעו פה ושם בין הצדדים, אך תמיד התנהלו בשקט והסתיימו בהבנה. בהדרגה הפך הקיבוץ לבסיס של קשרים. אסף כץ הגיע ליגור כשהיה בן 13, והתאהב באזור. הוא רעה את עדר הכבשים של הקיבוץ, שמר בשדותיו והכיר כל סלע וכל עץ בעמק ועל הכרמל. הוא הצטרף לארגון ה"הגנה", ובשנת 1942 חבר גם לפלמ"ח. כך סייר בארץ

כולה, והשתתף בפעולות שונות, כשחרור המעפילים ממחנה עתלית. על סוסה קלה, בעלת רעמה אפורה, שאוזניה זקופות ועיניה שחורות וגאות, המשיך ושמר בשדות יגור, וסייר בהר ובעמק. אחד מחבריו הקרובים ביותר היה בן עספיא, לביב אבו-רכן.

לביב, בן לחמולת אבו-רכן המבוססת והחשובה בכפר, עבד בצעירותו במפעל המלט "נשר" שליד חיפה, שבו עבדו דרוזים, מוסלמים ויהודים רבים זה לצד זה. באותם ימים יצר קשר עם מנהיג הפועלים החיפאי אבא חושי, ועם אישים יהודים נוספים. שיח' לביב ואסף הפכו חברים קרובים; מאוחר יותר יקרא לו לביב "אח". פעמים רבות ביקרו זה את זה, ונפגשו לשיחות ארוכות. גם בשטח וגם ברמת ההנהגה פעל לביב בשנים הבאות, לביסוס ידידות בין שני העמים. כך יום וקיים פגישות עם נכבדים דרוזים בארץ ובסוריה, ובמלחמת העצמאות נמנה גם הוא עם מקימי היחידה הדרונית. לאחר קום המדינה יכהן כחבר הכנסת, ואף כשופט בבית הדין הדרוזי. אסף, חברו הטוב, הפך את חדרו בקיבוץ יגור לחדר אורחים, ופעמים רבות ביקרו בו דרוזים שהיו בדרכם לכרמל. לעיתים נשאו רק לקפה ושיחה, ובעת הצורך גם ללינת לילה. לילה אחד בתחילת מלחמת העצמאות נפגשו אצל אסף כמה חברים מהכרמל, וביניהם לביב אבו-רכן, אבו-סמיד אשר בא מהר הדרוזים, וגיורא זייד. תיאור זייד: "על ספלי קפה חם וריחני התחילו לתכנן הקמת יחידות לוחמים דרוזיות, ולפעול לכיבוש חיפה. ופתאום נשמעות דפיקות בקיר החדר, מהחדר הסמוך - 'אולי נתנו פעם לישון בשקט?!' אסף חיין, ואמר שיבוא יום ויבנה לו חדר אורחים משלו..."

כך הפך בהדרגה אזור הכרמל והעמק למוקד ער של שיתוף פעולה. עם פרוץ גל המאורעות הקשה של שנת 1936, "המרד הערבי הגדול", עמדו הקשרים במבחן. בתחילה הקיף המרד חלק גדול מהאוכלוסייה הערבית

במרץ שנת 1939 יצאה משלחת ממנהיגי היישוב אל הר הדרוזים להיפגש עימו, ובה אבא חושי ודב הוז, ולצידם מומחים לחקלאות ולגילוי מים. יחד ניסחו הסכם לשיתוף פעולה ולסיוע בפיתוח התשתיות בהר הדרוזים - קידוח בארות, ביסוס מרכזי רפואה, הקמת בתי ספר ועוד. משלחת גומלין הגיעה לארץ באפריל 1939, ביקרה בזיכרון יעקב ובמשמר העמק ונפגשה עם מנהיגים יהודים שונים. מכל אלה יצא לפועל אך מעט, אך עצם המפגש הניח בסיס של היכרות ואמון. אלו עמדו מאוחר יותר למבחן העליון - במלחמת העצמאות.

בתחילת המלחמה, בדצמבר 1947, לא הייתה לדרוזים עמדה ברורה. לפני פרוץ הקרבות התכנסו בדלית אל-כרמל נציגים מכפרי הגליל, הכרמל, לבנון והר הדרוזים, והוסכם לשמור על ניטרליות מוחלטת במאבק העתידי לפרוץ; אך למעשה עשה כל כפר כרצונו. מנהיג הר הדרוזים בסוריה, הוא סלטאן אל-אטרש שנזכר לעיל, נדרש לארגן כוח שיסייע במאבק נגד היישוב היהודי. למרות התעמולה הרבה שניהלה ההנהגה הלאומית הערבית בקרב הדרוזים כנגד היישוב היהודי, סירב אל-אטרש לפעול. הסיבה שנתן לסירובו הייתה שכפרי הר הדרוזים עדיין עמלים להשתקם מפגעי המרד נגד הצרפתים, שאירע בשנות העשרים. עם זאת, אחד מאנשיו נענה לדרישה זו - הקצין שכיב ואהב. ואהב הסכים לפקד על כוח דרוזי שיצא לעזרת הצד הערבי במלחמה, בתנאי שיקבל את אישורו של מנהיג הר הדרוזים. אל-אטרש הסכים לבסוף, אך עמד על כך שאנשי הכוח יגויסו כפרטים, מבלי שהדבר יחשב כגיוס דרוזי רשמי. ואכן הגדוד, שמנה כארבע מאות לוחמים, כונה "ג'בל אל-ערב", ולא ג'בל דרוז. "אין לנו ייעוד דרוזי במלחמה זו", כתב ואהב ללוחמי הגדוד - "אנו ממלאים את חובתנו כשכירים."

ואהב וגדודו חצו את גבול הארץ והתבססו בשפרעם במרץ 1948,

בארץ, ומספר לוחמים דרוזים בני הארץ לקחו בו חלק. גם לכוחותיו של הקצין קאוקג'י, שהורכבו ממתנדבים מארצות ערב, הצטרפה פלוגה דרוזית שמנתה כשלושים לוחמים. יצחק בן-צבי וחברו שיח' חסן אבו-רכן מעספא כתבו והפיצו כרוזים לנכבדי הכפרים בארץ ובסוריה, בקריאה שלא לקחת חלק במרד. אבו-רכן, אבא חושי מחיפה ונכבדים נוספים, יצאו לכפרים כדי להיפגש עם התושבים ולשכנעם לשמור על השקט. אך גם מהלך המרד עצמו הביא להתקרבות בין הצד היהודי לצד הדרוזי. בהדרגה גבר היסוד האסלאמי בקרב אנשי הכוחות המורדים, והחוליות הפכו קיצוניות יותר ברעיונות מלחמת הקודש בכופרים. כך הפכו הכפרים הדרוזיים עצמם מטרה לטרור ולסחיטה. בסיוע של עצה ונשק מארגון ה"הגנה" ומהנוטרים, התארגנו תושבי עספא ודלית אל-כרמל להשיב מלחמה: מפגשים להחלפת מידע ולתכנון פעולות התקיימו על בסיס יומי ביגור, ומפקד תחנת הנוטרים שבקיבוץ חילק ללוחמים הדרוזים נשק. שיתוף פעולה זה הקצין עוד יותר את עוינותן של חוליות "המרד הערבי" כלפי הכפרים הדרוזיים. בשנת 1938 נרצח שיח' חסן אבו-רכן מעספא, ידידו של יצחק בן-צבי, באשמת בגידה. זמן קצר אחר כך נרצח שיח' חסן ח'ניפס משפרעם, באותה האשמה. אך הקושי רק חיזק את הקשר: צאלח, בנו של השיח' ח'ניפס, למד באותם ימים בלבנון. בעקבות רצח אביו חזר לשפרעם ואירגן את חבריו למלחמה בחוליות המרד. במלחמת העצמאות יעמוד צאלח ח'ניפס בבסיס הגשר שנבנה בין הכוחות היהודיים לדרוזיים, כפי שעוד יסופר בהמשך, ושנים אחר כך יכהן כחבר כנסת.

הימים הסוערים של "המרד הערבי" חיזקו את הקשרים גם במישור האזרחי, ואף חצו את גבולות הארץ. בחורף שנת 1937 היה שיטפון קשה, שגרם לכפרים הדרוזיים נזק רב. הסוכנות היהודית הרימה תרומה לסיוע לנפגעי השיטפון. שמע הדבר הגיע לאוזני סלטאן אל-אטרש, מנהיג הר הדרוזים בסוריה, ובתגובה הזמין את מנהיגי היישוב היהודי לביקור בהר.

למרות זאת לא היסס דיין ואישר את קיום הפגישה. זה היה הרקע לאותו מפגש לילי שתואר בראשיתו של פרק זה, שבו נפגשו גיורא זייד ואנשי הר הדרוזים תחת העץ העתיק ליד הושה. את הפגישה המשיכו בקפה "פינת" בקריית עמל, ונכחו בה אסמאעיל קבלאן ואנשיו, וכן לביב אבו-רכן, משה דיין וגיורא זייד; במהלכה הוסכם כי הדרוזים לא יילחמו עוד נגד כוחות ה"הגנה".

מפגש ראשוני זה הכין את הקרקע לפגישה הרשמית עם שכיב ואהב עצמו. זו אירעה בשפרעם ביום 9 במאי, בביתו של שיח' צאלח ח'ניפס. שכיב, שהגיע לבד, התרשם מהקשר העז שבין הדרוזים בני הארץ לבין אנשי היישוב היהודי. בפגישה נכחו רבים מאנשי היישוב; סוכם ששני הצדדים לא יתקיפו זה את זה, וכן שכוחות שכיב ינסו להשתלט על היישובים הערביים שבמערב הגליל. לאחר מכן, נקבע, ישוּבו לסוריה. סיפר איש הש"י יהושע (ג'וש) פלמון, שנכח בפגישה, כי שני דברים שכנעו את ואהב להפסיק את הלחימה: סיפורו של ח'ניפס על רצח אביו במהלך "המרד הערבי", ולחימת הכוחות היהודיים בקרבות רמת יוחנן. "עמידתנו בפני כוחותיו ברמת יוחנן השפיעה עליו", סיפר פלמון מאוחר יותר, "שכנענו אותו שאפשר לסמוך עלינו." אסמאעיל קבלאן, קצינו של ואהב, התגייס מאוחר יותר לצה"ל, ובנה ביתו בעספיא.

אך עלה הצורך להפוך את הקשר לרשמי גם בצד היהודי. הגרעין הראשון ליחידה קם בעספיא, ביולי 1948. משה כרמל, מפקד חטיבת כרמלי, מסר למפקדיה 25 רובים; זאת לאחר שזייד שכנע אותו שהלוחמים לא יערכו עם הנשק וייעלמו. השמועה פשטה, ותוך זמן קצר הצטרפו ליחידה מתנדבים נוספים מכפרי הגליל, וגם מסוריה ומלבנון. לא כל אחד התקבל, העיר זייד - המגויסים היו כולם מוכרים לו אישית, או שהיו בני משפחה של מכריו. פעולותיה הראשונות של היחידה היו גיחות סיור,

ולעצת בני המקום, לא עשו דבר. במכתב שכתב לממונה עליו, ציין ואהב כי "אחרי בדיקה מדוקדקת התברר לי כי האויב מצויד היטב בנושק כבד וחדיש", ועל-מנת לפעול יצטרך שישה תותחי שדה, שני תותחים נגד טנקים, רופא ומכונית עזרה ראשונה, וציוד נוסף. דבר מאלה לא הגיע, והוא ואנשיו נותרו בשפרעם. אך לאחר שהובס הכוח הערבי בקרב על משמר העמק, שלח קאוקג'י, מפקד "צבא ההצלה" ומפקדו הישיר של ואהב, בקשה ישירה שיתערב. לכך לא יכול היה ואהב לסרב. כהיענות לבקשת קאוקג'י תקף הגדוד הדרוזי את קיבוץ רמת יוחנן. הקרבות על מרחב זה נמשכו בין 12 ל-17 באפריל 1948, והקיפו את רמת יוחנן, כפר המכבי ואושה, ואת הכפרים הערביים כסאיר והושה, הנטושים באותו זמן, שבהם חנה הגדוד הדרוזי. בסדרת קרבות קשים אלו נפלו רבים משני הצדדים, בהתקפות חוזרות ונשנות שלא הייתה בהן הכרעה. קריאות "התחמושת אוזלת" עלו בקשר מצד כוח ה"הגנה"; ומנגד, שידרו כוחות ואהב בקשה אל עכו, ג'נין ושכם, לשליחת אמבולנסים. בלילה האחרון נסוגו כוחות ה"הגנה", והתברר שגם הגדוד הדרוזי נסוג. כשעלה בוקר יום שבת, 17 באפריל, נתגלו בשטח ההרוגים הרבים בני שני הצדדים. בהפקת הלקחים מצד ה"הגנה" נכתב כי כוח זה היה יריב קשה לאין ערוך בהשוואה ליריבים שבהם נתקלו עד כה: "יש לציין תכונות אלו - אומץ לב, חוש שדה מפותח, פיקוד נמוך יעיל ובעל ידיעה מקצועית, והשתתפות של קצינים בקרב." אך שדה קרב זה היווה הבסיס לברית הרשמית בין הצדדים.

ביוזמתו של אחד מתושבי עספיא, שקרובי משפחתו בני הר הדרוזים שירתו בגדודו של ואהב, נוצר הקשר הממשי. אותו אדם נפגש עם שיח' לביב אבו-רכן ומסר שיוכל לארגן מפגש לשם השגת פשרה בין הצדדים. אבו-רכן פנה לגיורא זייד, וזה פנה למשה דיין. דיין שימש באותו זמן גם כקצין לעניינים ערביים תחת הרמטכ"ל דורי; ובאותם הימים שרוי היה באבל. אחיו, זוהר (זוריק), היה בין הנופלים בקרבות על רמת יוחנן.

פרק שמיני גשר על פני תהום - פעילות ניצולי שואה חברי ה"הגנה" באירופה

"הפגישה עם הארץ-ישראלים הייתה כמו אגדה בשבילנו... ראינו אותם בכלל כמושיעים"

(עטרה בורובסקי, ניצולת שואה וחברת ה"הגנה",
פעילת המוסד לעלייה ב)

"עבר זמן קצר בלבד עד שהשתכנענו שגם אנחנו אחרי הכול בני אדם,
שלמולם נולדו בארץ, או הצליחו לעלות ארצה בעוד מועד"
(דב שנקל, חבר ה"הגנה", מפקד מחנה פולונה, איטליה)

כשהחלו האבק והעשן להתפזר מעל אירופה, בסוף מלחמת העולם השנייה, ניעורה תנועה בקרב הפליטים היהודים שעברו את המלחמה. היא החלה בטיפות, וגברה לגל אדיר - "הבריחה", המסע אל מחוץ לאירופה. פרט לתנאי השטח הקשים ולעוינות שעדיין הופנתה כלפי יהודים כמעט בכל מקום, עמדו מול תנועה זו שני מכשולים מדיניים. האחד היה מגמת ה"רה-פטריאציה", כלומר השיבה למולדת, אשר חייבה את אורחיה של כל מדינה לשוב חזרה לארצם. והשני היה מגבלת העלייה לארץ ישראל, שפורסמה כחלק מחוקי "הספר הלבן" בשנת 1939, ועדיין עמדה בעינה. ובכל זאת שטפה "הבריחה". אלפי אנשים חצו את הגבולות בדרכם ממזרח אירופה וממרכזו לכיוון מערב ודרום, אל הים, והלאה. לתנועה זו סייעו הן שליחים מבני היישוב והן חיילים יהודים אשר שירתו בצבא הבריטי במהלך המלחמה ונשארו באירופה גם אחריה, דוחים את שחרורם מהצבא, נעזרים בתוהו ששרר לאחר המלחמה כדי להסוות את פעילותם

כחלק מהמתקפות על הכפרים שחלשו על כביש חיפה-תל אביב. אסף כץ הצטרף לאימוניה כמפקד מחלקה, למרות שנפצע זמן קצר קודם לכן בקרב על ג'נין. לימים נפל אסף, לצד רבים מלוחמיו, בקרב המר על כיבוש יאנוח. אך היחידה הדרונית הפכה למציאות: היא אומצה על ידי חטיבה 8 של יצחק שדה, וב-19 ביולי 1948 החלה באימונים רשמיים ב"מחנה ישראל" (עבאסיה) ליד לוד. שמעון אביבי, שחקר את תולדותיה, תיאר את המשך פעולותיה בצפון הארץ ובנגב. ביום 7 בספטמבר הפכו אנשי היחידה לחיילים באופן רשמי; יום זה הוכרז יום ההשבעה לדרוזים בצה"ל. במצעד רשמי למול מפקד הגדוד ונכבדים מכפרי הכרמל הניפו החיילים את דגל ישראל, ולצדו את הדגל הדרוזי בעל חמשת הצבעים, ועליו מגן דוד.

התמונה מארכיון צה"ל ומערכת הביטחון - צלמי "במחנה", באדיבות טוביה לינסקי ז"ל

דוידזון, חבר ה"הגנה" אשר התנדב לצבא הבריטי ושירת במהלך המלחמה בפלוגת תובלה; עתה, בסוף המלחמה, פעל בחשאי לסייע לפליטים היהודים בדרכם. תיארה עטרה: "אמרתי לו שזה מאוד יחסי. אחר כך, כשהתחלתי לעבוד, הבנתי למה התכוון - ידעתי שאני צריכה לסגור את הפה ולא לפתוח אותו." כך החלה את דרכה במוסד לעלייה ב', כמסייעת לתחנות השידור אשר שמרו על הקשר בין אנשי המוסד באירופה לבין המרכז בארץ ישראל. לא היה זה דבר מובן מאליו. כפי שהחיילים היהודים ששירתו בצבא הבריטי בחרו להישאר לפעול באירופה ודחו את השיבה הביתה, למשפחתם ולחיייהם הקודמים - כך גם ניצולי השואה שבחרו לסייע דחו את עלייתם לארץ, ואת תחילת חייהם החדשים. עם זאת, עצם ההצטרפות לפעילות ה"הבריחה" היוותה עבורם מעין התחלה של חיים חדשים. הדבר ניכר כבר במהלך האימונים.

קבוצת יהודים על משאית פלוגת התובלה 178, בדרכה לדרום צרפת, 1946 (באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

האמיתית. הן הפליטים היהודים והן אנשי ה"הגנה" אשר סייעו להם עברו דרך ארוכה. דרך זו לא הייתה רק קילומטרים רבים של הרים ושל ים, בנתיבי ה"הבריחה" בארצות אירופה ובאזורים ההעפלה בדרך לארץ ישראל; הם עברו כברת דרך גם בהבנה ובמחשבה, דרך שבלב. יחד היו שני הצדדים צריכים לדלג מעל תהומות שבארץ, ותהומות שבלב. פרק זה יספר על אלו שהיוו גשר מעל תהומות אלו: ניצולי השואה שהצטרפו ל"הגנה" עוד בדרכם לארץ, ופעלו כסיירים, אלחוטנים, מגיני מחנות ומלווי קבוצות. נעקוב אחר גיוסם, אימונם ופעולותיהם, באדמה וברוח.

וראשית - הגיוס. אברהם מיודובניק, שהגדיר את עצמו כ"יצא מחנות ההשמדה", עשה בסוף המלחמה את דרכו אל שטח הכיבוש האמריקאי בגרמניה. כוחות המעצמות שניצחו במלחמה התפרשו על פני אירופה כולה, ומחנות עקורים, הם מחנות פליטים, הוקמו באזורים רבים. בתוהו הרב ששרר עברו אלפי פליטי מלחמה בדרכים בניסיון לחזור לבתיהם, או - כמו רבים מבין הפליטים היהודים - בניסיון לצאת מאירופה. אברהם היה אז נער בן תשע עשרה במצב בריאותי רעוע, ושהה במחנה עקורים עם כמה חברים לדרך. וכך תיאר: "יום אחד אמרו לנו, חבר'ה, אתם רוצים לעבור קורס ולהתגייס ל'הגנה'? אמרנו - כן!" וכך הצטרף לקורס, והפך לסייר.

מסלולה של עטרה בורובסקי היה עקלקל יותר. במהלך המלחמה חייתה בוורשה כנוצרייה, ולאחר נפילת גטו ורשה עברה לגרמניה, וממנה לאיטליה. במשך זמן רב חיפשה קשרים עם אנשי תנועת הנוער שבה הייתה חברה בעבר - תנועת "דרור". כך הגיעה למג'נטה שבצפון איטליה. שם, דרך קשר עם חיילים יהודים ששירתו בצבא הבריטי, החלה, כפי שתיארה, לעזור קצת. "יום אחד, סיפרה, ניגש אלי מאירק'ה, ושאל אותי אם אני יודעת לסגור את הפה ולא לפתוח אותו." היה זה מאיר

ימים, "זילה פז'נה", סיפר מאיר דוידזון על הקושי. הרי מה ישפר את מצב רוחו של כל צעיר ארץ-ישראלי? קצת אימון, עבודה בשדה ומקלחת בסוף היום. אך כשנתקל בניצולי השואה, הבין מאיר שעצם המינוח הוא בעייתני; לכל אחד מאלה הייתה משמעות איומה עבור רבים מניצולי השואה. חנוך בלצן, מפקד קורס האלחוט "זבולון", הגדיר זאת בקצרה: "היה זה המבצע המסובך בחיי".

וכאן נכנס מקומם של ניצולי השואה אשר חברו ל"הגנה" - תחילה חניכי הקורסים של הארגון, ולאחר מכן מדריכים בפני עצמם, אשר היו את הגשר בין השליחים מארץ ישראל לבין אחיהם ניצולי השואה. סיפר בן-עמי טמיר על אודות קורס הסיירים שעליו פיקד בגרמניה: מדריכי הקורס היו כולם פליטים, בוגרי "קורס המדריכים" של עמנואל נשרי; הם לימדו את "המקצועות הכלליים", בעוד הוא לימד טופוגרפיה ומקצועות

אימוני קפא"פ, ללא ציון מיקום, 1942
(באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

מטרת האימונים הייתה מעשית: ראשית, הכשרת אנשי מגן למחנות העקורים עצמם; ושנית, הכשרת אלחוטנים וסיירים, אשר יניעו את מערך "הבריחה". באותם ימים, תקופת המרי העברי, קשה היה לשלוח מארץ ישראל אנשי מקצוע אלה לאירופה; הם היו דרושים בארץ, והמאבק בבריטים הקשה על היציאה ממנה. את החסר מילאו הפליטים היהודים. כך נערכו עשרות קורסים במסגרות שונות בכל רחבי אירופה, ביניהם קצרים - קורסי ה"הגנה" שנערכו בהונגריה וארכו שבועיים - וביניהם ארוכים ומעמיקים - כקורס האלחוט שנערך בצרפת וארך ארבעה חודשים. עמנואל נשרי, מפקד "קורס המדריכים" להכשרת מדריכים מבין הפליטים, סיכם את מטרת האימונים בחמש מילים: "בניין כוח צבאי מפליטי הנאצים".

ואכן, הדגש היה על כוח - כושר גופני, מסעות במידת האפשר, ולחימה על שלל סוגיה. בשל תנאי המחותרת וגם בשל מחסור בנשק, התמקדו רוב אימוני הלחימה ב"קפא"פ", כלומר קרב פנים אל פנים: לוחמה במקל, בסכין או ביד ריקה. לעיתים מילאו אימונים אלה תפקיד נוסף: בחורף האיטלקי של סוף שנת 1946, בשל הקור הרב, עשו חניכי הכשרת הפלמ"ח את רוב היום באימוני קפא"פ על מנת להתחמם. אך באופן מוזר, נשמר לאימוני לחימה מקום של כבוד גם בקורסים שלא היו קשורים כלל להגנה עצמית. כך, בקורסים אשר הכשירו אנשי פלמ"ח באיטליה הוקדשו לפי התוכנית שש שעות ביום לאימוני לחימה וכושר. אולם גם בקורס האלחוט "זבולון", שהתקיים בצרפת, הוקדש זמן לאימון כזה. האלחוטן יצחק ברוייר סיפר כי התאמנו גם בשימוש בסכין; "לימדו אותנו ג'או-ג'יטסו וכל מיני", הוסיפה האלחוטנית מרגה גוטהלף-גורן. התעמלות בוקר פתחה את סדר היום של כל יום לימודים. וזאת כי האימון לא נועד רק ללמד מקצוע, או לחמם בחורף - הוא נועד גם כדי לחמם את הלב. וכאן נכנסו חברי ה"הגנה" לשדה מוקשים. ברומן שכתב אודות אותם

השדה. "בעייתי העיקרית היא להכיר את המדריכים והחניכים," סיפר. "שעות חיי הקשות ביותר הן השעות שאני מבלה בשיחות עם החבר'ה..." בהדרגה הבין שעליו לשנות את מהלך הקורס: "כאשר הבנתי מה שעבר עליהם, הנהגתי בתחילת כל שעור טופוגרפיה שירה בציבור, לפי בחירתם. השירים הושרו ברובם בידיש, ולאט לאט למדתי אותם והצטרפתי אליהם." המאמץ, משני הצדדים, הצליח לשבור במעט את הקרח המר והקשה של המרחק ושל העבר.

מרדכי ברינברג ("הג'ינג'י"), שאיבד את כל משפחתו במלחמה, הצטרף כחניך להכשרת לוחמי הפלמ"ח בפולונה שבאיטליה. "לא אשכח את שעורי החברה," סיפר, "בין היתר המשחקים - שאולי בחיים הרגילים אין אנו מייחסים להם חשיבות... לא אשכח את קבלת השבת בפולונה, השולחנות הלבנים, הדלקת הנרות וקריאת פרק בתנ"ך, וכן אותם מטעמים אשר הוכנו בעזרת שתי משפחות יהודיות, גם הן ניצולי השואה... הוחזרו לנו, במידת האפשר, נעורינו וילדותנו האבודים." מרדכי, שלמד עברית בבית משפחתו, סייע לגשר גם על תהום השפה. רבים מהבאים מארץ ישראל ידעו רק עברית, וקצת אנגלית; ואילו הפליטים דיברו שלל שפות, ובעיקר יידיש. במהלך האימונים שימש מרדכי מתורגמן, והעיד כי היה "הראשון אחרי אלפיים שנה אשר הדרך אימוני שדה, ספורט, נשק ותרגילי סדר - בידיש!"

הגשר נבנה משני הכיוונים. אומנם לימוד העברית היה חלק חשוב בקורסים רבים, בשעורי דקדוק ובהנהגת "יום עברית", שבו דיברו רק עברית; אך המציאות עשתה את שלה. בן-עמי טמיר, מפקד קורס הסיירים, לא ידע מילה בידיש עם בואו לגרמניה. בתחילה ניסה ללמד בעברית, בעוד אחד החניכים מתרגם. אבל הדבר לא התקבל על דעת החניכים, סיפר, "ואז עברתי להדריך בידיש." שפה נוספת שהיה על

הבאים מארץ ישראל ללמוד הייתה שפת הארץ עצמה - הגיאוגרפיה. יערות עבותים, מעברי הרים מושלגים ונהרות עמוסי מים היוו דבר חדש עבור סייר ארץ ישראלי. במהלך תרגיל סיום בהכשרת הפלמ"ח במחנה פולונה, שנערך לרגלי האלפים, נתקעה אחת הכיתות על קצה צוק עם רדת הלילה. המדריך, שלא ידע שבאלפים הירידה קשה בהרבה מהטיפוס, הרחיק לטפס יתר על המידה ולא נותר די זמן לרדת עם חשכה... לאט לאט מצאו דרכם מטה, ובנס הצליחו כולם לשוב למחנה בשלום. אך הסיירים שבאו מקרב הפליטים כבר ראו תנאי שטח כאלה. הסייר אברהם מיודובניק תיאר, כמעט כלאחר יד, את פעילותו כמלווה קבוצות בנתיב החשאי לחציית גבול גרמניה-אוסטריה: "העלינו את האנשים על מכוניות... היינו מגיעים עם המכוניות עד קילומטר או שניים מהגבול, ומשם הולכים ברגל. בדרך לגבול היינו צריכים לחצות פלג קטן, ברוחב של כשני מטר, אך בזמן גשם הוא היה רחב בהרבה..."

לא רק היכרותם עם השפה ועם השטח תרמה תרומה אדירה למפעל "הבריחה". עצם היות הפליטים חברי ה"הגנה" פליטים באמת ובתמים, העניק לפעילותם הבלתי חוקית את הכיסוי הטוב ביותר. עטרה בורובסקי, אשר סיפקה את הסיוע ואת הכיסוי לתחנת השידור המחתרנית של המוסד לעלייה ב' באיטליה, סייעה בחורף שנת 1945 להקים תחנה חדשה, בסמוך לאגם קומו. כשפשטה המשטרה האיטלקית על התחנה העמידה עטרה פני פליטה נוצרייה, ועמדה בחקירות האיטלקים והבריטים עד ששוחררה. לאחר מכן הוסיפה לפעול: בתחנת השידור בבארי, אשר הוסוותה כבית הבראה, עמדה עטרה בקשר עם בעל הבית האיטלקי, מציגה את עצמה כמטפלת האחראית על הבית. כשהגיע בעל הבית לביקור פתע בזמן אחד השידורים, לקחה אותו לטייל בחצר, לבל יגלה את המשדרים, והצילה את החברים מגילוי. גם בשטח הפתוח נעזרו חברי ה"הגנה" בעובדת היותם פליטים. בתרגיל הסיכום של קורס הסיירים, סיפר בן-עמי טמיר, הופיעו

מרגה לארץ. היה זה חג חנוכה שנת 1948, סיפרה מרגה; זמן קצר לאחר החתונה נשלחה בשנית אל מעבר לים. עטרה בורובסקי ואברהם מיודובניק, שעדויותיהם בספרים ובארכיון לתולדות ה"הגנה" משמרות את סיפורם, היו שניהם בעלי משפחות בעת מתן עדותם. מבצע החיים היה חיוני כמו מבצעי המלחמה. ברוח דומה כתב נתן אלתרמן בשנת 1952 את שירו "נאום הבכורה": במהלך מבצע עובדה במלחמת העצמאות נכבש מפרץ אילת, אך אחריו התרחש "מבצע עובדה שני" - והוא לידתו של התינוק הראשון בעיר אילת.

כולם כקבוצת פליטים שיצאו למחנה נופש והבראה. "פגשנו איכרים מקומיים ונכנסנו איתם בשיחה; שאלנו לאן אפשר לטייל, והם ברצון המליצו לנו על אתרים יפים, והזהירו אותנו לכל נעבור בטעות את הגבול - ואף הסבירו לנו היכן מוצבים משמרות הגבול. לפי מידע זה, ובעזרת המפה, תכננו את מעבר הגבול..." באותו מקום אכן נפתח מעבר גבול חשאי בין גרמניה לאוסטריה, וקבוצות רבות עברו בו.

הצלחת התרגיל המסכם סימנה את בואו של טקס הסיום - טקס ההשבעה לארגון ה"הגנה". זה נערך במקרים רבים בסוד ורושם רב, והשבועה, כמו בארץ, בוצעה על אקדח וספר תנ"ך. צבי פריזנט, חניך הכשרת הפלמ"ח בפיאצה-טורה באיטליה, תיאר כי ההשבעה נערכה במרתפו של מבצר עתיק: "הסתדרנו למסדר... דופק כולנו היה קרוב להתפוצצות... על השולחן דלקו נרות, ולידם מונחים אקדח וספר התנ"ך. הפרוץ/קטורים מאירים על החניכים ומסנוורים אותם, עד כי לא יכלו לזהות את אנשי ה"הגנה" שישבו ליד השולחן..." ולאחר הטקס, מסיבה אל תוך הלילה! או, במקרה של קורס האלחוט "זבולון", טיול לריביירה הצרפתית. והעיקר, יציאה לפעולה: האלחוטנים נתפזרו בתחנות השידור ביבשה ועל האוניות; הסיירים פתחו מעברי גבול וליוו את קבוצות הבורחים בדרכן; ובוגרי אימוני המגן הגנו על המחנות, אבטחו אישים ואירועים ציוניים, וכמובן פעלו גם בארץ עם עלייתם.

וגם אלה לא היו העיקר. לאחר עלייתם, לאחר קום המדינה ותום מלחמת העצמאות, עברה פעילותם של ניצולי השואה חברי ה"הגנה" לשלב המכריע, והוא בניית חייהם במדינת ישראל. כך לא מקרה הוא, שהאלחוטנים מרגה גוטהלף ואורי גורן, שנפגשו בריביירה הצרפתית (בתחנת השידור החשאית במחנה לה-סיוטה), נישאו מיד לאחר שעלתה

פרק תשיעי ה"הגנה" בגינה - עצים ופרחים בקו החזית

גם בקפריסין! גן ירק במחנה העקורים
(באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

ה"הגנה" והיישוב מתחילתם קשורים באדמה. לאורך תקופת פעילות ה"הגנה", יצא לחברי הארגון לסייע לצמחים - ובקצה התקופה, הצילו הצמחים את אנשי ה"הגנה" והיישוב. בפרק זה נעבור בין פרחי האיריס לדקלי התמר, דרך הסייפנים והחוביזה, במשעולי הארץ וגם בדרכים המאובקות של עראק, איראן ומצרים. ונתחיל בשכם...

באביב 1946 הובאו לתחנת המשטרה הבריטית בשכם שלושה צעירים יהודים. איש הבולשת הבריטית עצר אותם מיד כשירדו מהאוטובוס בתחנה בעיר; באותה תקופה לא היה יישוב יהודי בהרי השומרון, והאזור נחשב מחוץ לתחום ליהודי הארץ. "מה אתם עושים כאן?" "מחפשים איריסים."

"מה? איריסים? לא יכולתם למצוא מקום אחר לחפש בו איריסים?!" כאן ניסה טוביה קושניר, צעיר רציני מכפר יחזקאל שלמד ביוכימיה ותורשה באוניברסיטה העברית, להסביר. יש למעלה מעשרים סוגים שונים של איריסים, והוא אוסף אותם; על הר הצופים בירושלים, ליד האוניברסיטה, הכשיר ארבעים ערוגות לסוגי איריסים וערך ניסיונות ומחקרים. הבעיה היא שכמה סוגים עוד חסרים לו, ואחד מהם, איריס השומרון, גדל - מה לעשות - בשומרון.

השוטרים הבריטים לא האמינו לאף מילה. כדי להוכיח, דרשו מהשלושה לכתוב שמות פרחים בלטינית ולחזור עליהם בעל פה, וגם כשעשו זאת נשארו חשדנים. "הייתם במאסר?"

"כן, בחברון."

"לא בצפת?"

"כן, גם בצפת, כי יצאנו לאסוף צמחים על החרמון..."

הבריטים כבר התכוונו לגרש אותם חזרה לירושלים בבושת פנים, למרות שהשלושה ניסו להסביר שבכך יחמיצו את עונת הפריחה הקצרה במיוחד של הפרח; ואז קרה נס. קצין בכיר נכנס לתחנה, ושאל במה העניין. כשהסבירו לו, אמר, "כן, איריס השומרון... חוקר אנגלי הראה לי אותו בשנה שעברה. פרח נפלא..." הוא שיחרר אותם בלי לשאול שאלות, ואף הראה להם היכן אפשר למצוא את הפרחים.

חשדם של הבריטים לא היה רחוק מהאמת. טוביה קושניר לא היה רק חוקר טבע; הוא היה חבר ה"הגנה" מאז לימודיו בתיכון. מאוחר יותר הצטרף גם לפלמ"ח. מחקריו בנושא תורשה בצמחים היו פורצי דרך, ואף פורסמו בכתבי עת בחו"ל. בכדי לאסוף חומר סייר בכל רחבי הארץ, גם באזורים מרוחקים; הוא התעניין בטבע וגם בהגנה, ותיעד צמחים נדירים וגם נקודות תצפית אסטרוגיות. בגן הבוטני שעל הר הצופים, שנחנך בראשון במאי 1931, שתל חלקות של איריסים שאסף בכל חלקי הארץ.

לאחר הכ"ט בנובמבר 1947 גבר המתח בירושלים, וטוביה החל לעבוד בימים ולשמור על האוניברסיטה בלילות. מאוחר יותר הפסיק את עבודתו לחלוטין, ויצא עם הפלמ"ח לאימונים במעלה החמישה. וביום 14 בינואר 1948, לאחר מתקפה קשה על גוש עציון, הצטרף למחלקה של שלושים ושמונה לוחמים מהפלמ"ח ומהחי"ש, שמטרתה להביא ציוד רפואי ונשק לגוש. רבים מאנשי המחלקה היו סטודנטים מירושלים. הם יצאו בנתיב שהיה מוכר לפלמ"ח היטב: הרטוב, עמק האלה, ומעלה בהר אל משואות יצחק אשר בגוש עציון. בלילה שבין 15 ל-16 בינואר יצאו לדרך. לאחר זמן קצר נקע אחד מהם את רגלו וחזר עם שני מלווים להרטוב, והשאיר

המשיכו במסעם. כשעלתה השמש התגלו הלוחמים, ובקרב שפרץ נפלו כל אנשי 'מחלקת ההר', ל"ה חברים. נפילתם הייתה מכה קשה עד מאוד: לא היה איש ביישוב היהודי שלא הכיר, ישירות או בעקיפין, את אחד הנופלים. אך סיפורו של טוביה קושניר לא נגמר בזאת.

עברו חודשים, קמה מדינת ישראל ותמה המלחמה. נופי הארץ והטיולים הפכו לנחלת הכלל, וחוקי הגנת הטבע עוד לא נכנסו לתודעה. המוני מטיילים פשטו על השדות וקטפו פרחים ללא גבול. איריס הגלבוש נכחד. שנים אחר כך, לאחר מלחמה נוספת, שב הר הצופים בירושלים להיות חלק מהעיר; הגן הבוטני, ובו חלקת האיריסים של טוביה, נתגלה מחדש. בעזרתו הצליחו לשקם את אוכלוסיית האיריסים ולהשיבם אל הגלבוש. טוביה קושניר אולי לא הצליח להציל את גוש עציון, אבל את איריס הגלבוש - הצליח להציל.

נעבור לחבר "הגנה" נוסף, אשר סייע לצמח נוסף - הפעם, לעץ התמר. כמו סיפורי אהבה רבים, החל סיפורו בנמל יפו. בן-ציון ישראלי (טשרנומורסקי), עולה חדש מרוסיה, ראה בהגיעו לנמל יפו את דקלי התמר, והתאהב בו במקום. כשהצטרף למייסדי קבוצת כנרת בשנת 1913 נשאר בו החלום להשיב את גידול התמרים לארץ, ולטעת מטעים לאורך בקעת הירדן, מהכינרת ועד אילת. בעבר הרחוק, ידע, הייתה הארץ מרכז לגידול תמרים; אך מלחמות והזנחה עשו את שלהן, ובמאה השמונה-עשרה כבר לא נשאר זכר למטעים העתיקים. רוב הדקלים אשר צמחו עתה בארץ היו תמרים "זכריים", חסרי פירות. הם הציתו את דמיונם של ציירים ומשוררים, ובולטים בתמונות נוף הארץ של אותם הימים; המשוררת רחל, חברת כנרת, תיארה אותם בשיריה: "שם על חוף הים, יש דקל שפל צמרת - סתור שער הדקל, כתינוק שובב..." אך פירות לא היו להם.

הוא התרשם עד מאוד מהיותם עובדי אדמה של ממש, אבות ובנים, מדורי דורות: "עבודת האדמה היא באמת כל חייהם," כתב, ואולם: "טענה אחת כללית - גלות... הפחדה ואיומים תמידיים עוקרים את השורשים העתיקים, המחברים את הקהילות הללו לארץ גלותן זו." כאשר שב לארץ הייתה בידו רשימה של שמות המשפחות, כדי להשיג עבורם אישורי עלייה. במהלך שנות השלושים אכן הצליחו יהודים מקהילות אלו לעלות לארץ. משאיות עמוסות חוטרי תמרים סייעו גם בעלייה הבלתי חוקית מעראק באותן שנים, כשהעולים מסתתרים מתחת לצמחים.

מאוחר יותר יצא בן-ציון למסע נוסף, מסוג אחר; בשנת 1941 התנדב לצבא הבריטי. למרות גילו המבוגר יחסית עבר אימוני חי"ר מפרכים בעמק איילון, ואף עודד גיוס של מתנדבים רבים אחרים. בשנת 1943 יצא לשרת בבנגאזי שבצפון אפריקה, ואחר כך ליווה את הבריגדה היהודית גם בעמדותיה באירופה, בנהר הסניו ובאלפים. משם שלח מכתבים רבים לילדיו. ביניהם, כתב: "ישנם שני דברים לאומתנו ולארצנו, אחד ההווה ואחד העתיד... ארצנו בהווה, בשטחי שממה נרחבים, במישורים הטובעים בביצות, בשבעת מיניה היפים שדולדלו והתנוונו... והעתיד - אני רואה אותו בעם ואני רואה אותו בארץ, בנקודות הירוקות שעלו בתוכה, שאוצרות הרבה חיים וביטחון..."

חמש שנים לאחר מותו, זמן רב לאחר שקמה מדינת ישראל, ניטע בכניסה לאילת מטעי התמרים שכוננו "נאות בן-ציון". כיום מוריקים בארץ מאות אלפי דקלי תמר, המשתרעים מהכינרת עד אילת.

אולם לא רק בני האדם סייעו לצמחים - גם הצמחים סייעו לבני היישוב. בשתי נקודות הרות גורל הצליחו הצמחים להציל את המצב - האחת מדינית והשנייה מעשית. ראשית, המדינית. ביום 16 ביוני 1947

כשנפטרה המשוררת רחל, בשנת 1931, נזרע הגרעין הראשון למטע תמרים של ממש. חברי הקבוצה החליטו להקים לזכרה לא מצבת אבנים, אלא גן של דקלי תמר. בן-ציון מיהר לכפר הערבי הסמוך, עבודה, שם צמח עץ תמר נדיר בעל פירות טובים; אחרי משא ומתן ארוך הסכים השיח' לתת לקבוצה כמה מחוטריו. חוטר הוא עץ צעיר הצומח ישירות משורשיו של עץ בוגר, ונושא את אותן תכונות גנטיות. זאת שלא כמו עץ שנבט מגרעין, ואין לדעת מה יהיו תכונותיו. בציפייה גידלו חברי כנרת את החוטרים מעבודה, אולם משהתפתחו העצים התברר שהשיח' קצת רימה; הדקלים שגדלו היו זכריים ולא צימחו פירות כלל. על כן החליט בן-ציון להרחיק אל עראק, ובה ימצא הן חקלאות תמרים מפותחת, והן קהילה יהודית שתוכל לסייע לו.

בשנת 1933 עלה בירושלים על משאית שיעדה היה בגדאד. המרחב שבו מצויות כיום ארץ ישראל, ירדן ועראק נשלט באותם הימים על ידי אותה אימפריה בריטית. אפשר היה להגיע, בשלושים ושש שעות של נסיעה ארוכה ומאובקת, מירושלים עד לנהרות בבל. תיאר בן-ציון ביומנו: "המדבר זועם, קודר ומאיים... אתה חש אותו סביבך, סביב לאוטו. ים מדבר שולט ובוולע, ורק המכונה מפלסת לה דרך בתוך הישימון." כל נוסעי המשאית דיברו ערבית, והוא החל לתהות איך יסתדר משיגיע ליעד. הערב ירד, והנה שמע את הנהג מדקלם מזמורי תהלים. הסתבר שגם הוא יהודי! שמח בן-ציון וסיפר לו על מטרת נסיעתו. "סמוך עלי," אמר הנהג; וכאשר הגיעו לבגדאד, הפגיש אותו עם נכבדי הקהילה. אלה, בעלי מטעים גדולים, מכרו לו חוטרים וכלי עבודה, וגם ידע רב וחשוב. גן רחל שבכנרת הפך למטע-אם, שממנו הופצו חוטרי תמרים למטעים רבים נוספים בארץ. שבעה מסעות ערך בן-ציון לעראק, ובמהלכם חיפש דקלי תמר מסוגים שונים וגם יצר קשר עם קהילות יהודיות מרוחקות. בהרי כורדיסטן שבצפון עראק נפגש עם קהילות הכפרים דהוק וסינדרו.

1939, גרו עתה בקריית שמואל בירושלים. אנה הרבתה לכתוב מכתבים לחמשת ילדיה, שהצטרפו לקיבוצים שונים ברחבי הארץ. בדבריה ניכרים קשיי המצור על העיר: "ההסגר הוא נשק חזק בידי האויב. מי שלא דאג למלאי מזון, אין לו מה לאכול... מאתמול אין חלב, חנויות הירקות ריקות..." עם זאת, כתבה, בגלל הקרבות הפסיקו רועי הצאן הערבים לרעות את עדריהם בשטחים הפתוחים שבין השכונות. הצמחים גדלו שם פרא, ביניהם החוביזה ("חבו") בערבית משמעו לחם; בעברית שם הצמח הוא "חלמית") סיפרה אנה: "מאז שהערבים לא באים עם הצאן, גדלים העשבים, ואנשים החלו לאסוף חוביזה כדי לבשל אותה כמו תרד. גם גבעולי הקוצים הגדולים טובים למאכל, אחרי שמקלפים אותם... אני מנסה הרכבים מעניינים, כמו קציצות ממצות שהושרו בשימורי דג מלוח, מעורב עם תרד מעלי חוביזה." וסיכמה: "תסלחו לי שאני כותבת כל כך הרבה על אוכל, אבל יותר בריא אם אני מתייחסת פחות לפוליטיקה."

ובנימה זו נעבור לכוח הפועל מאחורי הצמחים - אל קווי המים.

הגיעו לארץ ישראל חברי ועדת אונסקו"פ, היא הוועדה המיוחדת לענייני ארץ ישראל מטעם האומות המאוחדות. מטרת סיורם הייתה להציע פתרון למאבק המתמשך בארץ: האם על המנדט להימשך? האם לחלק את הארץ למדינות עצמאיות, ערבית ויהודית? ואם לחלקה - היכן יעבור הגבול? חברי הוועדה סיירו ביישוב היהודי כולו. הם היו עדים גם לקושי, כהורדת מעפילי האונייה "אקסודוס" בנמל חיפה, וגם לבנייה ולצמיחה. בסיוורם ירדו אל חוף ים המלח, וביקרו בקיבוץ בית הערבה. שם, על חוף "ים המוות", נדהמו לראות שדות של עגבניות; לאחר מכן המשיכו לצפון הנגב, לקיבוץ רביבים, שם נגלה לעיניהם, בין השאר, שדה פרחים גבוהים וצבעוניים. היה זה שדה הסייפנים הניסיוני שגידלו בקיבוץ רביבים - איך ומי, עוד יסופר בפרק הבא. אך הרושם שעשה אותו שדה פורח בלב המדבר היה רב מדי. ראש הוועדה, נציג שוודיה אמיל סנדסטרום, חשד שחברי הקיבוץ הקימו שדה כזב, רק עבור ביקור הוועדה. על כן תפס באחד הסייפנים ומשך בכוח. הפרח לא יצא. השורשים היו עמוקים באדמה. אחד המלווים חפר והוציא עבורו את הפרח מהאדמה, על פקעתו ושורשיו. משך כל אותו יום המשיך סנדסטרום וסייר בנגב עם אותו הסייפן בידו. מאוחר יותר סיפר אחד המלווים, שחבר הוועדה לחש לו באותו היום: "זכיתם בנגב."

אונסקו"פ המליצה על חלוקת הארץ, ועל הקמת שתי מדינות בתוכה, ערבית לצד יהודית. בכ"ט בנובמבר התקבלה המלצת הוועדה בעצרת הכללית של האומות המאוחדות. למחרת פרצה מלחמת העצמאות; הדרך לירושלים נותקה. עתה נחלצו הצמחים לעזרת היישוב פעם נוספת; בעוד טוביה קושניר וחבריו שמרו על העיר מפני מתקפות, יצאו הצמחים להגן עליה מפני הרעב. וזאת כי גם לאחר "מבצע נחשון" לפריצת הדרך לירושלים, נותרה הדרך אל העיר מסוכנת, וקרבות קשים המשיכו באזור לאורך חודשים רבים. אנה ואדמונד ירושלם, שעלו לארץ מווינה בשנת

פרק עשירי שתו מים! ה"הגנה" וקווי המים

"לפנינו תוכנית נועזת, ועל כן היא ריאליטית!"

(אלכסנדר פראג, ממייסדי בית זרע,

על תוכנית הזרמת המים לנגב, 1941)

תל אפק והלאה לתחנות בלטרון, בשער הגיא ובסריס, כיום שואבה. הנוטר הירושלמי אריה וילנר, אשר שמר בתחנת השאיבה בשער הגיא, סיפר כי תחנה זו עמדה במיקום קשה במיוחד: ההרים שסביבה היו עמדות ומסתור לאנשי החוליות הערביות, וכנגדן ביצרו הנוטרים את גג המבנה בשקי חול, ומאוחר יותר בביצורי בטון. אך קשים יותר ממטחי הירי היו הבדידות והריחוק. כשהגיעו למקום, תיאר, לא הייתה שם מיטה ולא מזרון, והנוטרים ישנו על הרצפה בתוך רעש המשאבות. חברי

נוטר על גב סוסה על רקע חצר תל חי
(באדיבות הארכיון לתולדות ה"הגנה")

אם עסקנו בבני האדם ובאדמה, ואף בצמחים, נותר לנו יסוד בסיסי נוסף שאי אפשר בלעדיו - המים. הפרק האחרון בספר זה זורם לאורך הקשר בין ה"הגנה" לקווי המים, ודרכם, ליישובים. נקודת המקור לסיפור קודמת לימי ה"הגנה": כבר תחת פיקודו של אלנבי, ראש הכוחות הבריטיים אשר כבשו את הארץ מידי התורכים, יצאו חיילים בריטים לשפץ את מערך המים החשוב להם ביותר - זה המוביל מים לירושלים. הם תיקנו חלק מאמות המים העתיקות ופרשו צינורות במקביל להן, נעזרים במשאבות מודרניות, בכדי להביא מים אל העיר ממעיינות באזור ואדי קלט ובית לחם. מאוחר יותר הונח צינור נוסף, שהוביל לעיר מים ממעיינות הירקון. קו זה נמתח לאורך שישים קילומטרים, מראש העין דרך לטרון ושער הגיא, והפך מקור המים העיקרי לעיר. גם לאחר קום המדינה המשיכו המים לזרום באותו הקו. אך כבר בשלב מוקדם הפך קו המים למטרה.

חוליות לוחמי "המרד הערבי" איימו על צינורות המים ליישובים, וגרוע מזה - על תחנות השאיבה. פגיעה באלה הייתה קשה יותר לתיקון, וניתקה את היישובים ממים לזמן ממושך. האינטרס המשותף ליהודים ולבריטים הביא לכך שרבים מבני היישוב, חלק גדול מהם חברי ה"הגנה", הצטרפו למשטרה הבריטית והפכו לנוטרים. ביניהם - נוטרי מפעל המים. במהלך 1938, בשיאו של "המרד הערבי", שמרו כשישים נוטרים על תחנות השאיבה של קו המים לירושלים: החל במשאבה הראשית שליד

ה"הגנה" ארגנו עבורם מסיבות ואירועי ספורט; במסווה של אורחים היו באים חברים מנוסים כדי ללמד שימוש ברימונים ובנשק, מעבר להכשרה המשטרתית. נגר מירושלים, חבר ה"הגנה" אף הוא, בנה עבורם צריפי מגורים, ולימד אותם "דז'אודז'יצו ותרגילי ספורט אחרים" כדי לשבור את השגרה. על אף הסיכון, הריחוק והשעמום, הצליחו נוטרי מפעל המים להגן על הקו גם בימי שיא המרד, והמים זרמו לירושלים באופן סדיר.

ובאותם הימים ממש הפך הריחוק את מתקני המים לאתר מעולה לפעילות חשאית. סיפר שאול אביגור (מאירוב), אחד מראשי ה"הגנה" וראש "המוסד לעלייה ב'", על לילה אחד בעמק יזרעאל במהלך "המרד הערבי". באחד ממכוני המים הנידחים באזור נהלל התקבצו אנשים ספורים בסודי סודות. משלוח הנשק החדיש הראשון מפולין הגיע לארץ: רובים ומקלעים שהוסתרו בתוך כלים חקלאיים, ונשלחו ליישוב על ידי אמן העבודה החשאית יהודה ארזי. "כשנגלה לפנינו הנשק, אורו עינינו", כתב מאירוב. "סוף סוף נשק חדש ונוצץ, ישר מבית החרושת... מיד אף היטבנו את ליבנו - יהודה נהג לצרף בתוך מכלי המשלוח נקניקים, בקבוקי משקה וטבלאות שוקולד, להנאת המשתתפים ב'מצוות' פתיחה. שתינו לחיים, ותקוות חדשות מילאו את ליבנו."

ואכן, גם במהלך התקופה הקשה של שנות "המרד הערבי" מילאה התקווה את הלב, אף בתחום המים. כחלק מהתפתחות היישוב באותה עת קמה בשנת 1937 חברת "מקורות מים בע"מ". בדומה לחברת "אווירון" ולנמל תל אביב אשר קמו באותם ימים, הייתה "מקורות" חברה אזרחית וחוקית לחלוטין, ופעלה בתיאום עם השלטון הבריטי בארץ. עם זאת, רבים מעובדיה היו חברי ה"הגנה". מתקני "מקורות" ברחבי הארץ שימשו כמתקני אימונים; אנשי "מקורות", אשר הקימו ותחזקו מתקני מים גם עבור בסיסים בריטיים ויישובים ערביים, סיפקו לארגון מודיעין יקר ערך. מפעלי המים הרבים שהקימה החברה בארצות המזרח התיכון שימשו

לקנותם עתה מידי בעליהם הערבים, ולרשום כאילו היו בבעלות יהודית עוד קודם לכן, זמן רב לפני פרסום חוק הקרקעות... והעיקר, הפעם, לא היה הקרקע עצמה, אלא מה שנמצא מתחתיה.

חמש עשרה בארות שנקדחו באזור ניר-עם תוכננו להעביר מים בשני קווים, לדרום מערב ולדרום מזרח. חברת "מקורות" הופקדה על ביצוע התוכנית; גם "סולל בונה", חברת החשמל והקק"ל היו מעורבות בדבר. לכל אלה דרושה הייתה הגנה בשטח, וכאן מקומם של חברי ה"הגנה", וביניהם אליהו בן חור (כהן) וישראל לברטובסקי, שניהם מהמתנדבים לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה ופעילי "הבריחה" אחריה; לצידם חיים לסקוב, גם הוא מתנדבי היישוב לצבא הבריטי במלחמה, שמאוחר יותר פיקד על חטיבה 7 ואף על צה"ל כולו. צבי בר-אמוץ, ה"מוכתר" של היישוב גבולות, היה אחראי לקשר מול הבדואים: מאיזה שבט יש להיזהר, למי יש לשלם פיצוי על המעבר באדמתו ולמי יותקן ברוז בתוואי הצינור. במקביל, עמדה הסוכנות היהודית במשא ומתן עם הבריטים על-מנת להשיג אישור לביצוע התוכנית. רק בסוף שנת 1946 הסכימו הבריטים לאשרה, משהובטח שהצינורות יספקו מים גם לתחנות המשטרה הבריטית, ולפלאחים הערבים ולבדואים שבשטחיהם יעברו. אך זמן קצר לאחר מכן, במאי 1947, הופסקו העבודות בהוראת הבריטים, והפעם בשל התנגדות ערבית. משהוסכם שהצינורות יעברו רק בקרקע יהודית ולאורך הדרכים הממשלתיות, הן אדמות מדינה, חודשו העבודות בשנית.

צינורות המים שהונחו סוף סוף בקרקע המדברית הלוהטת, ידעו אש גם בעבר. הם הושגו באנגליה, שם שימשו את הכבאים בימי מלחמת העולם השנייה. כתב שמחה בלאס בזיכרונותיו: "רווח והצלחה באו לנו מחוצות לונדון, שם פירקו מאות קילומטרים של צינורות... הם שימשו בימי ה"בליץ" הנאצי לכיבוי שריפות... ואכן, הצינורות שקודם כיבו אש

ואכן רביבים, שקמה מדרום לבאר שבע בשנת 1943, התקיימה על מים מליחים מבאר משה הסמוכה. היא לא הוקמה כיישוב, מאחר שהדבר היה אסור בשל חוקי "הספר הלבן", אלא כמצפה לניסיונות חקלאיים; במהרה למדו לנצל את מי השיטפונות, כמעשה הנבטים שהתיישבו ברמת הגלבוע מאות רבות לפנינו. כך עשו עד שהגיע ליישובם צינור המים, אי שם בשנות החמישים. סופר שלוי אשכול, שהיה ראש המחלקה להתיישבות בסוכנות, אמר לחברים ש"היה לי יותר זול לשכן את כל חברי רביבים בדרך אכדיה מאשר להניח צינור מים אליהם". אך רביבים הצליחה להתקיים ואף לשגשג, הופכת לאי ירוק של חקלאות בים צחיח; ועתה יחברו אליה איים נוספים, הפעם כחלק מהמרי העברי שהתעורר כנגד חוקי "הספר הלבן".

במוצאי יום כיפור, שהיה גם יום שבת, בין 5 ל-6 באוקטובר 1946, קמו באחת 11 יישובים חדשים בנגב. במבצע זה השתתפו יותר מאלף ומאה איש, ביניהם חברי תנועות נוער, בוגרי פלמ"ח ורבים נוספים. לקראת מבצע זה שופרה במקצת שיטת "חומה ומגדל" לשיטת "צריף וגדר", שבה הוקמו בכל יישוב שלושה צריפים מוקפים גדר תיל. מרכזו של כל יישוב - חביות המים, שהוצבו על כן מוגבה. וזאת כי לא היה מקור מים אחר; היישובים היו תלויים באספקת מים שהובאו במכליות. אך המים היו בדרך! במהלך קיץ 1946 נכנסה לשלב מתקדם תוכניתו של שמחה בלאס להזרים מים לצפון הנגב, לא מהירדן או מהירקון או ממי התהום של אשדוד, אלא ממקור קרוב הרבה יותר - מי התהום של צפון-מערב הנגב. מאגרי מי התהום הגדולים שנתגלו באזור גברעם וניר-עם שינו את מפת המים של הארץ. אדמות אלו נקנו על ידי הקרן הקיימת זמן לא רב קודם לכן, תוך ניצול פרצה בחוק הקרקעות של "הספר הלבן": אומנם היה אסור ליהודים לקנות קרקע ברוב הארץ, אך אזורים רבים בנגב לא נרשמו בטאבו באופן מסודר - כלומר, לא היה כתוב ברישום מי בעליהם. כך אפשר היה

בלונדון - הדליקו אור גדול, ובהם זרמו המים הראשונים לנגב. באפריל 1947, חצי שנה לאחר שעלו 11 הנקודות לקרקע, החלו המים לזרום דרומה. במהלך האביב והקיץ של אותה שנה יגיעו הצינור בהדרגה אל כל אותם יישובים, ויסייע להם להפריח את שדותיהם.

...ולא רגע אחד מוקדם מדי. בקיץ 1947 עמדו יישובי הנגב בחזית מאבקו של היישוב היהודי - לא זו הצבאית, כי אם זו המדינית. נחזור לסיומם של חברי אונסקו"פ אשר הזכר בפרק הקודם, ונעקוב עתה אחר מסלולם דרומה. בשקלם פתרון של חלוקת הארץ לשתי מדינות, העמיד הנגב אתגר עבור חברי הוועדה. הבריטים רצו בשטח בכדי להציב בו בסיסי צבא, ושאפו להותירו בשליטתם הישירה או לספחו לממלכת עבר הירדן, שהשפעת בריטניה בה הייתה רבה. הסיכוי שמרחביו העצומים יכללו בשטח המדינה היהודית היה קלוש. חברי הוועדה, שסיירו בנגב בקיץ 1947, עקבו למעשה אחר קווי המים שהונחו לאורך הדרכים הממשלתיות. כך ראו את תוצאת העמל הרב של בנייה, חקלאות והגנה. רביבים, שבה סיירו, הייתה עתה יישוב פורח בן ארבע שנים, ובו כרמי זיתים, שדות של צנוניות ובצל, ומאגר מים מבטון שאכן היה מלא מים! במזל היה החורף של אותה שנה גשום מאוד, ועדיין החזיקו קירות המאגר מעמד. שיא השיאים היה, כזכור, שדה הסייפנים הפורח: שנה קודם לכן השיגו שניים מחברי רביבים, שלמה ("בולבול") לינדנר ויואל דה-מלאך, ארגזי פקעות של סייפנים מחבריהם בקיבוץ גבעת ברנר. כך שתלו שדה של חצי דונם, לניסיון, והוא הצליח... לימים יזכה דה-מלאך בפרס ישראל לחקר המדבר; ועל מפגשו הקרוב של ראש הוועדה עם אחד הפרחים אשר גידלו, כבר סופר. מרביבים יצאו חברי אונסקו"פ חזרה לצפון מערב, לאורך קו המים, עד ניר-עם. שם ציפתה להם הפתעה נוספת: מטע בננות, כל עץ גובהו שני מטרים, וירוק ככל שירוק יכול להיות. חברי ניר עם יועדו בתחילה להקים את יישובם בגליל, ולכן יצא אחד מהם ללמוד לגדל

בננות; כשנשלחו בסופו של דבר להתיישב בנגב, לא ויתר אותו חבר על מקצועו, והקים מטע נפלא של בננות - שלא הניב אף בננה... אך הירוק עשה את שלו. בכ"ט בנובמבר אימצה עצרת האומות המאוחדות את תוכנית החלוקה אשר הציעו חברי אונסקו"פ: שתי מדינות יקומו בארץ, מדינה ערבית ולצידה מדינה יהודית, שהנגב נכלל בגבולה. יום לאחר מכן פרצה מלחמת העצמאות.

קו המים הראשי לירושלים, שעבר דרך שער הגיא, עמד עתה בסכנה. נוטרי מפעל המים לא יכלו עוד להגן עליו; מאז מלחמת העולם השנייה, ועם הרעת היחסים בין היישוב לבין הבריטים אחריה, הוחלפו בהדרגה הנוטרים בשוטרים ערבים. על כן, כבר בתחילתה של מלחמת העצמאות הוצא קו המים של שער הגיא מכלל שימוש. המים הובאו עתה לעיר בשיירות, ואלו גבו מחיר דמים כבד. כדי לשפר את מצב המים בעיר הקים מאיר בץ, המהנדס וחבר הפלמ"ח, "גדוד הנדסה"; אנשיו איתרו והכשירו לשימוש את בורות המים העתיקים, לאגירת מי הגשמים. מאוחר יותר תוכנן קו מים חלופי לירושלים לאורך "דרך בורמה", לחידוש זרימת המים אל העיר.

במקביל בדרום, צריך היה לממש את ההישג המדיני של יישובי הנגב ושדותיהם. יישובי הנגב המנותקים עמדו עתה בפני מתקפות מצד הכוחות הערביים המקומיים, בגיבוי אנשי תנועת האחים המוסלמים ממצרים; עם קום המדינה, יאלצו לעמוד גם מול הצבא המצרי. כל זאת כשאספקת המים שלהם מצויה בסכנה. בסוף קיץ 1947 הוקמה פלוגה יב בפלמ"ח, במטרה להגן על קווי המים לנגב ועל העבודות להנחתם, שהיו עדיין בעיצומן. חבריה פעלו ביום ובלילה, במשמרות ובמארבים, למניעת חבלה ומיקוש. אך הלוחמים היו מעטים, והצורך רב. באפריל 1948 כמעט והתרוקנה הארץ מלוחמים, אשר נאספו לקראת פריצת הדרך

הנפת דגל הדיו במפרץ אילת
(באדיבות הארכיון לתולדות צה"ל ומערכת הביטחון)

לירושלים. המצב הקשה והמחסור בלוחמים העלו את הרעיון לפנות את יישובי הנגב צפונה - "לקצר קווים" - ולחזור ולכבוש את הנגב מאוחר יותר במהלך המלחמה. על כך אמר בן-גוריון: "בכל מקום עלינו להגן על יישובים קיימים. ואילו בנגב עלינו להגן על מדבר, על לא-יישוב... המטרה של הגנת הנגב היא אילת." נקבע שהקו לא יקוצר. חטיבת "הנגב" של הפלמ"ח תוגברה בלוחמים ובמשוריינים, שעיקר מטרתם הגנת קווי המים. וכן, נקבע, יוקמו יישובים נוספים: אורים במיקומה הנוכחי, ברור חיל ותימורים. בעמידתם של אנשי היישובים, של כוחות ה"הגנה" ולאחר מכן כוחות צה"ל, עלה בידי מדינת ישראל להפוך את הנגב לחלק ממנה באמת ובתמים. אך אילת...

עתה, במרץ 1949, כבר הגיע מצב הלחימה לקצהו. הסכם שביתת הנשק עם מצרים כבר נחתם, ובו הכרתה של מצרים בנגב כשטח ישראלי. אך כוחות ירדניים חנו עדיין באזור, מאיימים על השליטה בו. שיחות שביתת הנשק עם ירדן מצויות עתה בעיצומן... הנגב חשוב, אך המצב רגיש עד מאוד. זה היה הרקע לאחרון במבצעי מלחמת העצמאות - "מבצע עובדה". היה על כוחות גולני וחטיבת הנגב להגיע עד לחוף ים סוף, בשקט בשקט, ולקבוע בו נוכחות ישראלית כעובדה קיימת. כדי שלא לסכן את השיחות עם ירדן, נאסר על הכוחות להשתמש בנשק; בקושי רב השיגו את אישור ההנהגה לפעול אם יעלה הצורך בהגנה עצמית. מפקד חטיבת גולני, נחום גולן, סיכם, "בסדר, בסדר! נתגונן עד אילת!"

ביום 10 במרץ 1949, ט' באדר תש"ט, עשרים ותשע שנים לאחר נפילת תל-חי, הונף דגל הדיו במפרץ אילת.

ל"הגנה" בים

אהרני, ראובן, מטות תורן - ספינות ההעפלה והרכש לאחר מלחמת העולם השנייה (המרכז לתולדות כוח המגן ע"ש ישראל גלילי, 1997)
הירש גודמן ושלמה מן (עורכים), צה"ל בחילו, אנציקלופדיה לצבא ולביטחון - חיל הים (רביבים, 1982)
זהר, אברהם, הקומנדו הימי בפלמ"ח: סיפור "החוליה" - יחידת החבלה הימית בפל"מ והחבלה הימית ב"הגנה" (1939-1949) (תג, 1994)
נאור, מרדכי (עורך), ימי חומה ומגדל - 1936-1939 (יד בן-צבי, 1987)

למודיעין וסיירות

ארנון-אוחנה, יובל, פלאחים במרד הערבי בארץ ישראל 1936-1939 (מכון שילוח, 1978)
ארנון-אוחנה, יובל, חרב מבית - המאבק הפנימי בתנועה הלאומית הפלסטינית (יריב-הדר, מכון שילוח, 1981)
ברזילי, אברהם, "שידור בשפה הערבית במחתרת", ידיעון ה"הגנה" (נובמבר 2010)
גלבר, יואב, שורשי החבצלת: המודיעין ביישוב, 1918-1947, כרך א (משרד הביטחון, 1992)
ערן, יצחק, הסיירים (משרד הביטחון, 1994)
פורת, יהושע, צמיחת התנועה הלאומית הערבית פלסטינית, 1918-1929 (עם עובד, 1976)

לכלבים ב"הגנה"

אדרת, עופר, "כך אימנה רודולפינה מנצל את כלבי המלחמה של הנאצים לציית לפקודות בשפה העברית", הארץ (25/3/2010)

כללי

אביגור, שאול, עם דור ה"הגנה" - פרשות ודמויות ב (תל אביב: מערכות, 1962)
נאור, מרדכי (עורך ראשי), לקסיקון כוח המגן - ה"הגנה" (הוצאת משרד הביטחון, 1994)
עילם, יגאל, ה"הגנה" - הדרך הציונית אל הכוח (זמורה ביתן מודן, 1979)

ל"הגנה" והחינוך

ארז, יעקב (עורך), אנציקלופדיית צה"ל בחילו - גדנ"ע וחינוך (רביבים, 1982)
ארנון-אוחנה, יובל, מרד ערבי בארץ ישראל (הוצאת אריאל, 2013)
גולומב, אליהו, "כלליות והתבדלות בחיל המגן העברי", מתוך חביון עז כרך ב (1944)
שדה, יצחק, מה חידש פלמ"ח - טאקטיקה ב"הגנה" (מרחביה, ספריית פועלים, 1950)
י. נודד (יצחק שדה), מסביב למדורה (הוצאת מקור לאחדות העבודה, 1946)
שפירא, אניטה, יגאל אלון - אביב חלדו (הספרייה החדשה, 2008)
שבא, שלמה, בני רץ - חייו וקורותיו של בנימין מרשק (הקיבוץ המאוחד, 1981)

מנצל, רודולפינה ורודולף, חנוך כלבים ואילופם, מאת (הוצאת "לנוטר"
1939)

רבינא, ירמיהו (עורך), מתוך החורג' - סיפורי שומרים, (הוצאת אגודת
השומר בישראל, חנוכה תשכ"ג)

ל"הגנה" באוויר

אמבר, עדו, אלי אייל ואבי כהן, שורשי חיל האוויר - התפתחות התעופה
הביטחונית בארץ ישראל עד הקמת המדינה (הוצאת משרד הביטחון,
1997)

ונדר, יהונתן, "אקשן!", דיוקן-מקור ראשון, (30/11/2007)

שתקאי, אדם, תולדות נעוריה של טייסת א (רשם בסוף 1949; הוצאת
גיאוגרפיקה, תל אביב)

ל"הגנה" בתל אביב

ארגמן, יוסף (עורך), ואלה המקומות - מאה אתרי ה"הגנה"(משרד
הביטחון, 2000)

ארנון-אוחנה, יובל, קו החריש והאש - מאה וחמישים שנות סכסוך על
ארץ ישראל, 1860-2010 (אחיאסף, 2013)

ארנון-קרסילובסקי, חמדה, תרבות הגן והנוף בארץ ישראל, מתקופת
המקרא ועד לימינו (אחיאסף, 2016)

מן, ניר, "הקמת יחידת מחנה המטכ"ל ברמת גן", מתוך מרדכי נאור
(עורך), תרומת רמת גן לביטחון ישראל - ירוק, חאקי, אדום (תשס"ט
2009), עמ' 42-57

עופר, תהילה, כל אתר נושא מזכרת - אתרי פעילות ה"הגנה" בתל אביב
(הוצאת ארגון חברי ה"הגנה", 1998)

לקשרי ה"הגנה" והדרוזים

אביבי, שמעון, "גיוס הדרוזים לצה"ל", מתוך אסנת שירן (עורכת), יהודים
וערבים במאבק על ארץ ישראל, עלי זית וחרב כרך 1 (תשס"ו 2006), עמ'
269-233

קורן, דוד, קשר נאמן - ה"הגנה" והדרוזים (הוצאת משרד הביטחון,
תשנ"א 1991)

אסף - שנה לנפלוג, י' סיון תרפ"ג - כ"ו תשרי תש"ט (הוצאת משק יגור,
תשרי תש"י)

צפריר, אליעזר (גיזי), על גיורא זייד, "בוכותם", אתר מעריב מיום
3/3/2005 (w.nrg.co.il)

בתודה עמוקה לשמעון אביבי, שהוסיף לנושא ידע רב, בשיחה מיום 8
במרץ 2018.

לפעילות ניצולי השואה חברי ה"הגנה" -

גרוס, נח, קפא"פ - מהשדה אל שדה הקרב (הוצאה עצמית, 2010)
יפהר, משה, פלוגת הפלמ"ח באיטליה (מצ"ב) - תש"ו-תש"ח (רמת
אפעל, 1993)

רוזן, דניאל, הגדעונים - מפעילי הקשר האלחוטי בשירות המדינה שבדרך
(יהוד, 2017)

ל"הגנה" בגינה

קושניר, שמעון, (עורך), טוביה קושניר - מחקרי טבע ומכתבים (עם
עובד, 1949)

סטולר, שמואל, ואסף גור, זני תמר בישראל (הוצאת ספריית השדה
תשי"ג)

סטולר, שמואל, שיבת התמר לא"י - מסעות בנציון בעראק, איראן
ומצרים (הקיבוץ המאוחד, תשל"ז)

שבא, שלמה, (עורך), "מקונצרט ועד חוביזה - מכתבים מירושלים במצור ב-1948" (מכתביה של אנה ירושלם), עת-מול כרך כג, גיליון 6 (אלול תשנ"ח 1998)

ל"הגנה" וקווי המים

אלחנן אורן, "הישובים במערכות הנגב במלחמת העצמאות", מתוך מרדכי נאור (עורך) יישוב הנגב 1900-1960, ירושלים, יב"צ 1985.

מאיר בץ - האיש, פועלו וחזון תכניותיו (בהוצאת המשפחה, אפריל 1949) וילנר, אריה, "נוטרים עבריים שומרים על קו המים לירושלים", מתוך על החומות - ביטאון ארגון חברי ה"הגנה" בירושלים עמ' 43-44 (אייר תשכ"ב/מאי 1962)

נאור, מרדכי, "קונצ'רטו לצינור מס' 1 - הרעיון, התכנון והביצוע של צינור המים הראשון לנגב, 1947", מתוך יישוב הנגב 1900-1960, ירושלים, יב"צ 1985.

בתודה עמוקה לשרגא פלד, איש הש"י ועובד מקורות, שהוסיף לנושא ידע רב בשתי שיחות (23/10/2017, 4/11/2017).